

ÚJVÁRAZD MŰHELY

KULTÚRA / IRODALOM / TÁRSADALOM

Ára 9,50 lej, 800 Ft

Ellenpontok – negyven év után

Veress Gyöngyvér
Három Liszt-tanulmány

Kovács András Ferenc
Törzsasztal 2009

Radics Viktória,
Tamás Dénes
Beszélgetés a szerelemről

Kovács Edward
AZ örök visszatéréstől
a végességig – Simon Balázs

2024
Január

Társadalom

- ☞ Ellenpontok – negyven év után
– Kiss Ágnes politológussal
Plainer Zsuzsa antropológus
és **Szűcs László** újságíró
beszélgetett

Zeneirodalom

- 📖 **Veress Gyöngyvér**
Három Liszt-tanulmány

Törzsasztal

- 📖 **Kőrössi P. József**
A magyar specifikummal
felépített centrum nem mindig
figyel a perifériára
– beszélgetés **Kovács András**
Ferenc költővel

Interjú

- 📖 **Kinde Annamária,**
Szűcs László
Nem tudom, hogy hol
kezdődik a vers – interjú
Kovács András Ferenc költővel

Esszé

- 📖 **Radics Viktória,**
Tamás Dénes
Beszélgetés a szerelemről

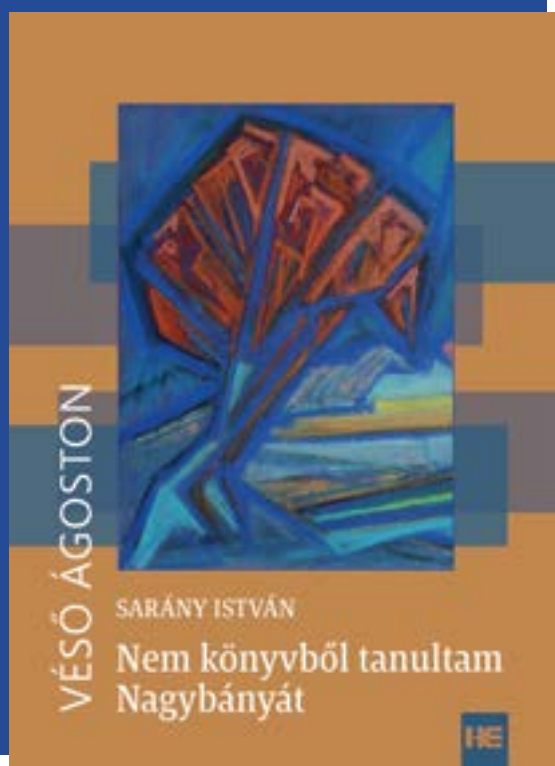
Irodalom

- ☞ **Kovács Edward**
Az örök visszatéréstől
a végességig – **Simon Balázs**
költészetéről

A Holnap Könyvek Kiadó ajánlata

Véső Ágoston festőművész albumja Sarány István életútinterjújával

„Megismerve nagy elődeim
művészetét, tudatosan
vállalom a nagybányaiságot,
és arra törekszem, hogy
annak szellemiségét, alkotói
módszereit a modern
kor követelményeihez
alkalmazkodva használjam
fel, s az újabb idők festészeti
eredményeivel gazdagítsam.”

Költősrató évindító

A gyász lett úrrá rajtunk az elmúlt esztendő utolsó óráiban, amikor szeretett barátunk, Kovács András Ferenc haláláról értesültünk, még ma is értetlenül és tanácstalanul fogadva a hírt a maga feldolgozhatatlanságában. Néhány nap múltán barátunkra és munkatársunkra, Kinde Annamáriára emlékeztünk annak tizedik évfordulóján, hogy elveszítettük őt.

KAF még az ősszel autorizálta a beszélgetést, mely mostani Műhely számunkba került, a 2009 márciusi, Kőrössi P. József vezette Törzsasztal-est anyagát. A hangfelvétel leírata mellé illesztettük az ugyanazon a napon készült interjút, a beszélgetés egyik kérdezője éppen Kinde Annamária volt. Kovács Edward tanulmánya egy másik, tragikusan fiatalon elhunyt költő, Simon Balázs életére és műveire hívja fel a figyelmet.

Egész más fajta emlékezés indítja lapszámmunkat, a negyven éve elhallgattatott *Ellenpontokról*, az egyetlen romániai szamizdat lap történetéről és jelentőségéről, korabeli megítéléséről beszélgettünk a témát kutató kolozsvári politológussal, Kiss Ágnessel. Irodalom és társadalom mellett zenei téma, egy csíkszeredai zongoratanárnő három Liszt-tanulmánya, valamint egy izgalmas esszédialogus, Radics Viktória és Tamás Dénes szerelemről folytatott párbeszéde teszi teljessé e számot, az író-fotográfus Szöllősi Máttyás remek portrészorozatával.

Köszönjük minden olvasónknak, hogy negyedik évfolyamába lépve is az *Újvárad*dal tart.

A SZERK.

ÚJVÁRAD 2024/1

KULTÚRA / IRODALOM / TÁRSADALOM

Benkő J. Zoltán, Both Abigél, Gittai István, Fám Erika, Kinde Annamária, Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár emlékére

FŐSZERKESZTŐ: Szűcs László

VEZETŐ SZERKESZTŐ: Kemenes Henriette

SZERKESZTŐK: Fazakas Márta (kultúra), Ozsváth Zsuzsa (web), Simon Judit (esszé, kritika), Traian Ștef (dialog/párbeszéd), Szabó Anna-Mária (művészet)

FŐMUNKATÁRSÁK: Biró Árpád Levente, Boka László, Kőrössi P. József, Magyarai Sára, Tasnádi-Sáhy Péter, Ujvárossy László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ: Darabont Éva

KORREKTÚRA: Fodor Judit

Szerkesztőség:

Nagyvárad, 410147, str. Nicolae Titulescu u. 1.

Telefon: +40/725-944-956

E-mail: ujvarad@gmail.com

Honlap: ujvarad.ro

Kiadó:

Holnap Kulturális Egyesület (aholnap.ro)

ÜGYVEZETŐ: Laza Erika (+40/0771-652-005)

FELELŐS KIADÓ: Simon Judit elnök

E-mail: ujvaradkiado@gmail.com

Készült a csíkszeredai Alutus nyomdában.

FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron

ISSN 2783 – 9567

Előfizetési díjak: 3 hónapra 25 lej (2000 Ft postaköltséggel), 6 hónapra 50 lej (4000 Ft), 12 hónapra 90 lej (7000 Ft).

Online-előfizetés: 3 hónapra 15 lej (1000 Ft), 6 hónapra 25 lej (2000 Ft), 12 hónapra 50 lej (4000 Ft).

A folyóirat előfizethető banki átutalással (RO39BTRLRONCRT0291922201 lejes, RO02BTRLHUF CRT0291922201 forintos); Revolut-kártyával (Kemenes Henriette: 0040/742-098-764); postai pénzes utalvánnyal (mandat postál, Romániában) az előfizető neve, címe, valamint az Abonament Revista Újvárad megjegyzés feltüntetésével. Asociația Culturală Holnap, Oradea, str. S. Bărnuțiu nr. 14. CUI 34356348; továbbá személyesen a szerkesztőségben (Nagyvárad, Titulescu u. 1.).

Támogatók:

Ellenpontok – negyven év után

December 16-án zajlott a váradi Léda-házban a Pece-parti műhely – nemzeti kisebbségek a 20. századi Váradon második rendezvénye. A beszélgetés címe: *Megbontani a hallgatás falát. Az Ellenpontok nagyváradi szamizdat folyóirat története*. KISS ÁGNES politológussal, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársával a témában végzett kutatásairól PLAINER ZSUZSA antropológus és SZÚCS LÁSZLÓ újságíró beszélgetett arról, hol helyezkedik el az Ellenpontok-akció a romániai nyílt ellenállás történetében? Milyen politikai és társadalmi hatása volt a folyóiratnak? Hogyan fogadta a szamizdat folyóiratot a román államhatalom, és hogyan a hangadó erdélyi magyar értelmiség? Az alábbiakban a találkozón elhangzottak rövidített, szerkesztett változatát olvashatják.

Szűcs László: *Beszélgetésünk apropóját az a tanulmány adja, melyet a Regio folyóirat publikál. Kezdjük mi is onnan, mi volt az Ellenpontok?*

Kiss Ágnes: Az egészen fiatalok kedvéért elmondom, ez egy szamizdat folyóirat volt, s azt jelenti a szamizdat, hogy titokban írták, titokban

Társadalom

SZÚCS LÁSZLÓ (1965, Nagyvárad) költő, lapszerkesztő, a Várad, majd az Újvárad folyóirat főszerkesztője, a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének elnöke.

nyomtatták, titokban terjesztették. Azért titokban, és azért illegális ez a lap, mert nyilvánosan ezekről a dolgokról nem lehetett volna beszélni. Ha megpróbálták volna publikálni legális úton, akkor az nem ment volna át a cenzúrán, és egyébként is börtönbe kerültek volna azok, akik ilyesmit papírra vetnek.

Érdekes összehasonlításként szólni arról, hogy Lengyelországban a 70-es évek végétől egészen a rendszerváltásig 6500 szamizdat könyv jelent meg, és négyezer tétel folyóiratról tudnak,

Kiss Ágnes *Romániai magyar szamizdat folyóirat a nyolcvanas években – Feltételek, megvalósítások, fogadtatás* című tanulmánya a *Regio* folyóirat világhálón elérhető 2023/3. számában olvasható.

az egyik könyvtár így tartja őket számon. Romániában ehhez képest nem állíthatjuk, hogy ez volt az egyetlen, de szinte az egyetlen szamizdat folyóirat. Azért a kiemelkedő jellegét ez a szám is mutatja. Számunkra azért is fontos, merthogy magyar volt. Ez egy nagyváradi szerveződés volt, s hat személy alkotta az ellenpontosok belső magvát. Ők, akik a szerkesztésben és a nyomtatásban részt vettek, a váradiak név szerint Ara-Kovács Attila, Tóth Károly és a felesége, Tóth Ilona, továbbá Molnár János, aki a közeli Tamáshidán volt lelkipásztor, míg Kolozsvárról Szócs Géza és Keszthelyi András tartoztak a csapatba. Kilenc száma jelent meg az Ellenpontoknak 1982 márciusa és 1983 januárja között.

Többnyire havonta jelent meg, ami sok. Körülbelül 300 oldal szövegről beszélünk. Az első hat szám öt-öt példányban készült, írógépen. A hetedik és a nyolcadik már a rámpa technológiával. Ez egy egyszerű eszköz, amivel sokszorosítani lehetett. Azért volt fontos, hogy egyszerű legyen, mert nem kellett hozzá sok szerszám, sok tudás, nem kell hozzá áram, sem érzékeny eszközök. Ugye ezek a példányszámok alacsonynak tűnnek, Molnár János meg is próbált utánajárni, hogy hány emberhez is juthatott el papír példány Romániában? Hát nagyon kicsi ez a szám.

Sz. L.: *A rámpa technológia mennyivel tudott többet?*

K. Á.: Számonként ötvenet tudtak kihozni. Na, de eljutott a lap a Szabad Európa Rádióhoz. Mikor a SZER elkezdett foglalkozni az üggyel, akkor nyilván sokkal tágabb körben ismertté vált, hogy mivel foglalkozik ez a lap. A leghíresebb szám

A 2023. december 16-i, *Pece-parti Műhely* elnevezésű beszélgetés résztvevői a nagyváradai Léda-házban

a 8-as lett, ez két dokumentumot tartalmazott. Az egyik a Memorandum a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőire, illetve egy Programjavaslat. A Memorandum az egy rövidebb szöveg. Ez a romániai magyarok asszimilálásáról szól, és azt sérelmezi, hogy a nemzetközi jogi normák nem biztosítanak kollektív jogokat, s ezzel valamit kéne kezdeni. A Programjavaslat egy hosszú dokumentum, az a korabeli román kormánynak szólt. Van tíz fő pontja, amik részletezik, hogy miként képzelik ők el a kisebbségvédelmet Romániában és a magyarok védelmét. Szóval ezek konkrét követelések a román kormánnyal szemben. Ugye ez eljutott Madridba. Erről a világ tudomást szerzett. Utána nyilván következett az elkerülhetetlen lebukás. Értesültek arról, hogy Kolozsváron már szaglász a szekuritáté az Ellenpontok után, és akkor ők úgy döntöttek, hogy beszüntetik a tevékenységet. Szétszedték az írógépet, bedobták a Körösbe, előbb leolvasztották, hogy ne lehessen azonosítani a betűket. Szóval szépen eltüntették a nyomokat. A Securitate természetesen besúgókkal dolgozott. Volt Váradon egy önkéntes, szorgalmas besúgó, aki a tárgyi bizonyítékot szolgáltatta, konkrétan a szekunak elvitt egy számot az Ellenpontokból. Egyébként hosszú ideig nem jutott hozzá Securitate a laphoz.

Sz. L.: *Ugye, ma már beazonosítható, hogy ki volt ez a besúgó?*

K. Á.: Király Ernő ügyvéd volt, de ezt nem én fedtem fel, hanem ez már egy köztudott dolog, azt hiszem Tóth Károly jutott hozzá ehhez az információhoz. Egyébként Bărdac Ioan fedőnéven jelentett.

Aztán elkapták Keszthelyi Andrást egy nagy csomag ellenpontokkal Kolozsváron, s Szócs Géza volt az első, akit bevitték kihallgatásra. Ő másnap elpuccolt Kolozsvárról, és nem értesítette a társait, hogy nyomoz a Securitate. Aztán beviszik Keszthelyit, a következő napon behajtják a váradiaikat is. Végül Tóth Károly beismerő vallomást tesz. Nem azért, mert gyötörték, pedig gyötörték, hanem azért, mert volt egy egyezés közöttük, hogy hárman vállalják az Ellenpontokat, hogyha elkapja őket a szeku, és akkor ő a maga nevében tett egy beismerő vallomást.

Sz. L.: *Magáról a lapról szeretném, hogy egy kicsit olyan értelemben külön is beszéljünk, az Ellenpontokról nem mint ügyről, hanem a lapról mint szellemi teljesítményről. Egyáltalán mai szemmel, 40 évvel később mennyire lehet képünk erről az értékteremtő szellemi műhelyről?*

K. Á.: Szerintem a legegyszerűbb válasz erre, hogy tessék felmenni az adatbankra, tessék letölteni az Ellenpontokat, és megnézni, hogy miről van benne szó. Szerintem nagyon jó és kiemelkedő, mint szellemi termék. Nemcsak dokumentu-

mokat közöltek, bár volt olyan szám is, amiben Romániában titkosított dokumentumokat közölnek. De voltak friss közlések is az erdélyi szerzőktől. Asszimilációval, emigrálással kapcsolatos, belső migrációval kapcsolatos kérdésekről. Ugye, akkoriban nem volt olyan egyszerű a mozgás, vagy éppen volt kényszerű költöztetés is, a detasálások, a repartizálások. A vallásról, egyházakról, helyzetfelméréseket, elemzéseket, statisztikai adatokat közöltek, néha még verseket is, szépirodalmat, de alapvetően ez egy politikai lap. Fontos volt ami a Lăncrănjan könyvről megjelent. És szerintem ezek informatív, jól megírt, érdekesítő szövegek, önálló kordokumentumként is megállják a helyüket. Szóval ez nem csak annyi volt, hogy próbáltak valami rendszerelleneset csinálni, és ott szerencsétlenkedtek, mert mit is lehetett csinálni akkoriban? Nem, ezek nagyon jó szövegek.

Ami pedig a két dokumentumot illeti, a Programjavaslat az első olyan dokumentum a térségben, ami szakít a marxista nemzetiségpolitikával. Tóth Károly munkája ma is megállná a helyét, mint egy kisebbségvédelmi program. Nagyon hasonlít a mostani programokhoz, ami azt is jelentheti, hogy nem történt nagy előrelépés azóta, de érdemes lenne akár össze is vetni mai dokumentumokkal. Nyilván túlzás, hogy nem történt semmi, ez már egy teljesen más rendszer, de a követelések, a koncepció nagyon érdekes és megállja a helyét. Ami viszont a szekut illeti, az egy teljesen különálló történet. Ők első blikkre tudták, ez egy nacionalista, irredenta, semmirekellő társaság, akiket el kell fojtani, fel kell göngyölni, ki kell nyírni. Konstruálnak is egy történetet ebből, ami nem teljesen fedi a valóságot, de a saját céljaiknak megfelel.

Sz. L.: *Arról a visszaemlékezésekben vagy a dokumentumokban lehet tudni, hogyan készült az Ellenpontok? Volt-e klasszikus szerkesztőségi kollektív munka, összeültek esetleg, találkoztak, vagy inkább az anyagok gyűltek, és ebből lett egy-egy szám.*

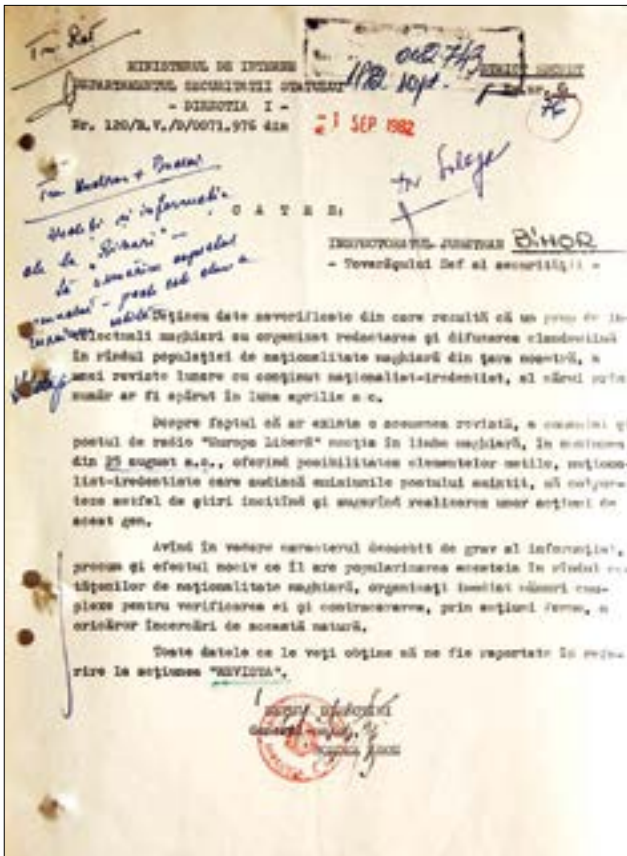
K. Á.: Nem voltak szerkesztőségi ülések, többnyire mindenki Ara-Kováccsal tartotta a kapcsolatot. Néha megbeszéltek dolgokat, de ilyen mai szerkesztőségi ülésekhez hasonló dolgok, na, ilyenek nem voltak. Egyrészt ugye leplezni kellett az akciót, ezért nem is szerveztek ilyeneket. Volt egy-egy lapszámfelelős. Volt egy-egy súlypontja a lapnak, és akkor ott gyűródtak. Egy írógép volt, és akkor Tóth Károly már írta volna a sajátját, de Ara-Kovács még mindig szöszmötölt a sajátjával, szóval igazából mindenkinek megvolt a

szelete vagy pászmája, amivel foglalkozni akart, vagy tudott.

Sz. L.: *Az, hogy ez a lap Nagyváradon indult, összefügghet-e akár közvetve is azzal, hogy Nagyvárad volt az az egyik olyan erdélyi-partiumi nagyváros, ahol nem volt magyar nyelvű folyóirat. Volt a négy-nyolc oldalas Fáklya napilap, s annyi. Ugyanakkor a hetvenes évek legelején, és később is voltak törekvések, hogy induljon folyóirat Váradon. Ezek meg is fogalmazódtak abban a korban beadványok formájában, de ezeket mindig elutasították végül. Elképzelhető, hogy a Váradon nem létező folyóirat hiányát próbálta volna az Ellenpontok betölteni, még ha ebben a szamizdat, ebben az illegális formában? Azért is gondolok erre, mert a lapindítás gondolata mindig az Ady-körben indult, és hát ezek az emberek, a váradi belső mag az Ady-körnek voltak a szervezői. Szócs Géza pedig többször vendégként fordult meg a körben. Tehát a lapalapítás gondolata a hetvenes évek elejétől folyamatosan jelen volt. Én magam is megéltem ezt később. Aki fiatalon bekerült az Ady-körbe, az lapot akart indítani.*

K. Á.: Szerintem az Ellenpontok nem ennek a vágyott lapnak az illegális variánsa, már csak azért sem, mert az egy irodalmi lap lett volna, ez pedig egy politikai lap. Sokkal inkább a politizálási lehetőségeknek az alternatívája, sokkal inkább a cselekvési lehetőségeknek az alternatívája. Mert ahogy említetted, volt itt ugye beadvány, hogy létrehozzanak egy lapot, amire hol hallgatás, hol elutasítás volt a válasz, és az Ellenpontok pontosan a beadványosdinak lett az alternatívája. Külön-külön jutott erre a felismerésre mindenki, hogy ez így nem mehet tovább. Mi ezt így nem csináljuk tovább. Ezt a beadványosdi, hogy kérincselünk, egy részét engedik, más részét nem engedik. Tóth Károly úgy számolt be erről, hogy az életében ez a Lăncrănjan-ügy hozott fordulatot. Őt már hívták, vegyen részt a szamizdatban, de bizonytalankodott. Úgy gondolta egy ideig, hogy még megpróbálja legálisan, még ide írunk egy beadványt, még udvariasan kérünk itt-ott valamit, de amikor megjelenik a Lăncrănjan könyve, és annak mindenféle kritikája be van tiltva, azt a könyvet csak dicsérni lehet, akkor Tóth Károly azt mondta, hogy itt már nincs más út. Akkor csináljuk a szamizdatot. Az ötlet Ara-Kovácsból származott. Bár vannak erről viták, hogy a Szócs Gézáé vagy az Ara-Kovácsé, én úgy gondolom, hogy az Ara-Kovácsé.

P. Zs.: *Érdekes lenne, hogyha elmondanád azt is, hogy te milyen forrásokból dolgoztál. Ahogy érdekes és fontos az is, hogy a váradi közösségi emlékezet hogyan*

1982. szeptember 1-jén keltezett fővárosi átirat a Securitate Bihar megyei parancsnokának, melyben az *Ellenpontok* kapcsán azonnali és szigorú intézkedésekre szólítják fel, néhány nappal azt követően, hogy a *Szabad Európa Rádió* ismertette a számozott lap 8. számát (Forrás: CNSAS)

őrzi meg ezt a történetet. Továbbá ennek a beszélgetésnek az is az egyik érdekessége, hogy ugye itt van valaki, aki nem váradí, aki azzal a helyi tudással nem rendelkezik, amivel sokan Váradon igen, és aki teljesen kívülállóként, mindenféle előzetes elfogultság nélkül néztl rá erre a történetre. Úgyhogy, milyen forrásokból dolgoztál?

K. Á.: Vannak az az ego-dokumentumok, visszaemlékezések, köztük nagyon koraiak. Például volt egy csoportos beszélgetés, az ellenpontosok között Budapesten, 1986-ban, az akkor már emigrált tagok beszélnek az ügyről, a tapasztalataikról, ezt felvették magnóra, aztán átírták, és publikus, hozzáférhető ez a szöveg. Kicsivel később is jelennek meg visszaemlékezések, de még mindig nem nagyon későn, majd 1993-ban Molnár János közöl egy kötetet, akkor körbekérdezi az erdélyi értelmiség azon részét, akik valamiféle kapcsolatban voltak az ellenpontosokkal. És persze az ellenpontosokat is. Ugye még akkor nem lehetett a Securitate közbelépését rekonstruálni. Akkor még nem is álmodtak arról, hogy a Secu-

ritate iratok hozzáférhetőek lesznek. Természetesen a rendszerváltás után az ellenpontosok is visszaemlékeznek, beszámolókat írnak, ki ilyen, ki olyan okból. A legutóbb 2017-ben jelent meg a Kritérionnál egy kötet, azt Tóth Károly és Tóth Ilona szerkesztette, a saját interjúikat és adataikat publikálták. Szóval vannak ezek a memoárok, és vannak a Securitate irattárában őrzött anyagok, ami nem csak azt tükrözi, hogy a Securitate hogyan látta ezt az ügyet. Hiszen vannak lehallgatások, s e románra fordított szövegekből az is kiolvasható, hogy egyik vagy másik potentát, elismert kulturális figura, vagy politikai káder mit gondolt akkor az Ellenpontokról, amikor történtek a dolgok. Ezeket is próbáltam összevetni, amikor írtam ebből egy tanulmányt, ami hamarosan meg fog jelenni a *Regióban*. Nagyon gondos szerkesztők kezére kerültem, akik kapcsolatba hoztak engem a Tóth házaspárral, még Molnár Jánoshoz is eljutott a szövegem. Szóval több érintetthez is eljutott, elolvasták, és elmondták, hogy mi a véleményük erről. Volt, ahol nem értettek egyet az értelmezésemmel, volt, ami meglepte őket. Szóval így szépen összehangoltuk ezt a dolgot.

Sz. L.: *A kutató számára nem zavaró az, hogy az Ellenpontok szerkesztői, résztvevői között több esetben megromlottak a személyes viszonyok, elég távol kerültek egymástól, s nem feltétlenül földrajzi értelemben?*

K. Á.: Ezek érzékelhető dolgok, de engem nem nagyon zavartak. Persze, az egy külön tanulmány lenne, hogy hogy változik a narratívája egyik-másik szereplőnek időben, de ezt lehet kezelni. Lehet azért, mert én teljesen kívülálló vagyok, engem ez személyesen nem zavart. Sokkal nehezebb volt azt a narratívát leépíteni magamban is, ami közben kialakult az Ellenpontokról, hogy ez az egyetlen magyar, fantasztikus ellenállás, büszkék vagyunk rá. Olyan a románoknak nincs. Nekünk van, ugye milyen vagányak vagyunk, közben jön a teljesen ellentmondó korabeli információ az emberek véleményéről, hogy azért itt sokkal nagyobb zűrzavar volt az ügy körül, nagyon megoszlottak a vélemények, és az érzelmek.

P. Zs.: *Akkor menjünk bele konkrétumokba, hogy milyen vélemények voltak, ami a szeku anyagaiból kiolvasható?*

K. Á.: Úgy néz ki, hogy a korabeli magyar értelmiség, legalábbis az a része, amelyik megszólalt, három csapatra oszlik. Van egy nagyon-nagyon vékony szelet, Cs. Gyimesi Éva, aki az aktív támogató. Vannak a csendes szurkolók, és vannak a vehemens ellendrukkerei az Ellenpontoknak. Az

ellenzők táborában egyfelől vannak a hithű kommunisták, akik úgy gondolják, például Balogh Edgár, hogy a Szabad Európa Rádióval az együttműködés az ellenforradalom, ezek most itt mindent felrobbantanak, mert nekünk az a fontos, hogy a hatalmon belül folytassunk párbeszédet, és nem lehet illegális utakon felaknázni mögöttünk mindent. Vannak az ilyen csendes drukkerok, például Gáll Ernő, akinek tetszett az ötlet és a programjavaslat, de úgy gondolták, hogy ez nem egy biztonságos dolog, ez az aktív ellenállás és illegális akció, mert embereket veszítünk vele. Intézményeket veszélyeztet ez a dolog. Akkoriban a nagy intézmény a kolozsvári magyar konzulátus volt, amit nemrégiben nyitottak, és akkor attól féltek, hogy be fogják zárni egy ilyen ramazuri miatt. És ott volt a magyar tanszék, annak a léte volt egy ilyen állandó aggodalomra okot adó dolog. És volt egy óriási nagy tábor, Kányádi Sándor, Fodor Sándor, Farkas Árpád, Bodor Pál, Beke György, Domokos Géza, és folytathatnánk, a generációjukból Balla Zsófia, akik úgy gondolták, ez egy nagyon rossz dolog.

P. Zs.: *Hasonló okból, mondván veszélyeztet bizonyos intézményeket?*

K. Á.: Ha a mélyére nézünk ezeknek az ellenérzéseknek, akkor ennek többféle gyökere is van. Ott van az, hogy kicsit lelkiismeret-furdalása volt a 68-as generációnak, akik akkor kerültek vezető pozíciókba az új magyar intézményekbe. Kicsi lelkiismeretfurdalások, hogy né, a fiatalok csináltak itt valamit, amit mi nem mertünk megcsinálni. A másik a nemzedékek közötti vita és utálkozás, akkor kezdtek ezek az elméleti filozófusok teret nyerni, furcsán írnak, furcsán viselkednek, szóval ebből is fakadt egy ellenérzés, utálták ezt a szakállas társaságot.

A harmadik pedig az, hogy volt egy koncepciója Domokos Gézáéknak, azoknak, akik akkor a magyar kisebbség vezetőinek számítottak. Volt egy koncepciójuk, hogy hogyan kell politizálni ilyen körülmények között. Volt a kisebbségvédelemnek egy informális modellje, ahogy ők ezt úzték. Ez úgy működött, hogy voltak a magyar származású pártkáderek, például Fazekas János, és voltak a magyar kulturális intézményeknek a vezetői, akik a személyes kapcsolataikat használták fel arra, hogy elintézzenek dolgokat. És akkor ezek a vezetők a helyből beérkező információ alapján, a megfelelő helyen, a megfelelő pillanatban egy beadvánnyal, vagy pedig szóbeli közléssel próbálnak segíteni a problémás helyzeteken.

- 19 -

ELLENPONTOK 8 / 1982

T A R T A L O M

Bevetés 1

MEMORANDUM a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihez... 3

Az Ellenpontok Szerkesztőségének PROGRAMJAVASATA 6

Az ELLENPONTOK eddig megjelent számai..... 17

Az Ellenpontok 8. számának tartalma

P. Zs.: *Például bizonyítható, hogy Domokos Géza a váradi lapalapítás ügyét is felvállalta, ő írt a pártközpontba annak idején egy kérvényt, arra hivatkozva, hogy Váradon van egy helyi igény. Ezt csak arra hozom fel példának, hogy ez az, amit kijárásként szoktak emlegetni. Ez egy ilyen informális gyakorlat, a Domokos szépen felvállalta, gondolom, hallotta, hogy jó lenne egy ilyen kezdeményezés Váradon. Szépen megírta a pártbizottságnak a levelet, hogy ezt szeretnék a váradiak, és várták a választ. Ilyenfajta technikáról van szó.*

K. Á.: Ahhoz, hogy működjön ez a rendszer, még volt egy sor informális szabály, amit be kellett tartani. Például előtte volt egy szűk körű egyeztetés a magyar vezetők között, hogy na, lássuk, hogy is kéne ezt a dolgot megoldani. Utána zárt ajtók mögött próbálták ezt elintézni a román féllel. Ez soha nem juthatott ki a médiába, nem lehetett szóbeszéd tárgya. Zárt ajtók mögött zajlott. Minden, amit a nyilvánosságban üzenetként a magyarok irányába szántak, és esetleg rendszerlenesnek lehetett volna minősíteni, azt kódolni kellett egy kettős nyelvezetbe. Nagyon érdekes sztorik vannak ezekben a dokumentumokban, hogy hogyan egyezik meg mondjuk Bodor Pál és Domokos Géza arról, hogyan építenek fel egy tévéinterjút, még azt is, hogy mögöttük mi látszódjon a könyvespolcból, kik legyenek ott, hogy ez hogy tükrözze mégis a magyar szellemiséget, és akkor a végén azért mégse. A lényeg az, hogy meg egyeznek, a végén majd le fog venni egyikőjük egy kötetet, és kiderül a szekus feljegyzéséből, kézzel

oda van írva, hogy végül Dumitru Popescu főcenzor könyvét veszik le, aki egyébként kissé kegyvesztett lett, az elefánttemetőbe vonult a Stefan Gheorghiu Akadémia vezetőjeként.

Ezek a kijáráások, ezek az ambivalens üzenetek, ez a kettős beszéd volt az, ami akkoriban az ellenállást és a kisebbségi ügyek képviselőjét jelentette azok számára, akik akkor pozícióban voltak. Ők ezekkel a módszerekkel intézik az ügyeket. És akkor berobban az Ellenpontok, amiktől ők nagyon megijedtek, mert arra számítottak, hogy a román fél bedurvul, a Securitate bedurvul, ez bele fog zavarni az ő kapcsolataikba és ügyeikbe. Igen, így építették fel, hogy ez most nagyon rossz nekünk, ez most aláaknázza a kapcsolatainkat, aláaknázza az eddig elért eredményeket, az intézmények megőrzését. Tehát, mint hangsúlyoztam, azt, hogy mi a magyar érdek, azt ugye nem lehetett nyilvánosan megvitatni, nem volt erről informális vita sem, de az közmegegyezés tárgya volt, hogy a magyar érdek az intézmények megőrzése, és a magyar érdeket ezek az emberek szolgálják az úgy-ahogy bejáratott módszereikkel. Mindezt pedig veszélyeztetik ezek a figurák.

Sz. L.: *Három kategóriát említettél. Szerintem ami összeköti a legtöbbjüket, hogy egyikük kezében sem járt az Ellenpontok.*

K. Á.: Nem olvasták, valaki mondja is, hogy hű, nem, hogy nem olvasta, ő nem meri már meghallgatni a Szabad Európa Rádiót sem, amely gyakran és sokszor beolvasta a megjelent anyagokat, így lettek ismertebbek, majd, miután elkezdődik a meghurcolásuk, akkor ezekről próbáltak híreket közvetíteni.

P. Zs.: *Molnár János könyvében nagyon röviden nyilatkozik Kányádi. Molnár is megpróbálja feltérképezni az utóhatást, de nagyon röviden és enerváltan nyilatkozik Kányádi, hogy ő nem is akar erről beszélni. A dokumentumokban van valamilyen információ az ő reakciójáról, arról, ahogy ő ehhez viszonyult. Ezt azért kérdezem, mert ő azért onnan ismerhető sokak számára, hogy egy nagy ellenállója volt ennek a korszaknak. Azért nagyon érdekes a te kutatásod, mert kiemeled, hogy az Ellenpontok egy tabu téma, nagyon sok mitológia szerveződik köré, s te az Ellenpontok kutatásával azt a nagy tabu témát is megdöntöd, hogy az erdélyi magyar szellemi elit egységes, testvéri szeretetben és bajtársiasságban élő társaság volt. Miközben itt kiderül, hogy nem. Az új ellenállók a régi ellenállók nem igazán szeretik, vagy nem akarják befogadni, vagy próbálják marginalizálni, kicsit a pálya szélére tolni. Azért nagyon érdekes a történet számomra, mert*

Kányádi mint ellenálló híresül el. Ugye ő az, aki ezt a kettős nyelvet nagyon jól beszéli, hogy a gyerekverseibe is már a szülők is belelátanak mindenfelét, még azt is, ami benne sincsen. Tudunk-e valamit erről, hogy ő ezt hogy fogadta?

K. Á.: Én nem láttam a Kányádi dossziékat, mások dossziéjából láttam rá vonatkozó dolgokat. Például Szócs Géza és Kányádi legendásan rossz viszonyban volt, mindenki tudott erről, és ezt a szeku gyönyörűen ki is aknázza. És ez számomra nagyon meglepő volt, hogy a szeku nem történeteket konstruált, lejárató történeteket, hanem meglévő érzelmeket, ellenérzelmeket nagyított fel. Begyűjtötte az informátorain keresztül, hogy a hangadó magyar értelmiség mit gondol erről vagy arról a dolgról, begyűjtötte, például azt, hogy mondjuk az Ellenpontok árt a magyar ügynek. Veszélynek teszi ki a rokonait. Veszélybe sodorja a barátait. A Securitate ügynöke. Ezek közül Kányádi is sokat hangoztatott. Ezeket begyűjtötte a szeku, és szintén informátorok révén tovább terjesztette a társadalomban. És ugye minden nagyon hihető volt, Kányádi tényleg ezt mondta. Vagy a többi ismert személyiség. Szóval így próbálták meg elszigetelni egyrészt az ellenállókat, a velük szembeni ellenérzéseket tovább korbácsolni. Arra számítottak, hogy ha elszigetelik az ellenállót, az majd jobb belátásra tér, felhagy ezekkel a tevékenységekkel. Ugyanakkor azt is biztosította a Securitate, hogy az illegális ellenállás is lejáratódjék, hogy erről úgy gondolkozzanak az emberek, hogy ez nem szolgálja a magyar ügyet. És mivel a magyar értelmiség egy része is úgy gondolta, ezt még fel is erősítették, ezt szórták, mert ez felelt meg a román államérdeknek. Ugye, senki ne szök-dössön és szervezkedjen. És valahogy ez egy nagyon perverz dolog. Tőlünk indul, s rajtunk csattan végül is az, hogy ez nem szolgálja a magyar érdeket, az illegális ellenállás. Persze Szócs Gézának is megvolt a maga véleménye Kányádiról, amit a szekusok szintén begyűjtöttek, és akkor azt tovább szórták. Hogy ugye Kányádi mint járkál külföldön és publikálják a verseit, ahhoz azért megvannak az ő megfelelő kapcsolatai. Ezzel én most senkit nem akartam besározni, egy mechanizmust írtam le, hogy ez hogy működött.

Sz. L.: *Mivel magyarázható, hogy senki nem került börtönbe az ellenpontosok közül, nem ítélték el senkit emiatt, pedig abban a korszakban enyhébb dolgoknak is lehetett, volt is komolyabb következménye. Ez a társaság megszerkesztett kilenc számot, egy-két kihallgatásról ugye lehet tudni, de nem történt semmi kemény velük. Lassacskán, apránként el is mehettek külföldre.*

K. Á.: Én nem tudok többet mondani, mint amiről már eddigi kutatások is beszámoltak, hogy valószínű, a nagy nemzetközi ismertség mentette meg őket a durvább szankcióktól. Amikor köztudomásúvá vált, hogy kihallgatásokra hívják őket, akkor Magyarországon is többen akcióba lendültek, Tamás Gáspár Miklós aláírásgyűjtést szervezett. A Szabad Európát értesítettek, nemzetközi jogvédő szervezeteket értesítettek, szóval akcióba lendültek rendszeresen. És akkor már ez a madridi dolog is nyilvánvaló volt, a Szabad Európa állandóan foglalkozott velük. A transznacionális ellenálló hálózatoknak ez az egyik filozófiája, alaptétele is, gyakorlata is, hogy így próbálják védelmezni a disszidenseket, a porveréssel, hírveréssel. Egyébként mások valóban kemény börtönbüntetések kaptak hasonlókért. Akkoriban történt, hogy Radu Filipescu szórólappozott Bukarestben. Ő tízezzel gyártotta a pincében ezeket, őt azt hiszem tíz évre ítélték el, ebből hármat ült Enyeden. Ráadásul pont egy olyan csíkszeredai társaságnak a tagjával, akik szintén megpróbálták szamizdatot indítani. Ők csak próbáltak, még csak az ötlet volt meg, de ők is Enyeden ültek.

Sz. L.: *Annak van-e nyoma, hogy a korabeli román szellemi élet tudott az Ellenpontokról, egyáltalán foglalkoztatta őket e téma?*

10

K. Á.: Cristina Petrescu kutatja ezt a témát, a romániai ellenállást, és ő azt állítja a könyvében, hogy a román értelmiség egyáltalán nem tudott azonosulni a kisebbségi törekvésekkel. És akkor én utána mentem ennek a dolognak, és én is azt találtam, mikor elkezdtem a Doina Cornea szövegeket, reakciókat olvasni, valójában ő is nagyon távolságtartóan kezelte a magyar követeléseket, bár ő az egyik szimpatikus disszidens, akiről úgy gondoljuk, hogy ő a barát volt, pedig nem. Aztán azt lehet tudni, hogy Szócs Géza barát volt Marius Tabacuval, de konkrétan az Ellenpontok kapcsán nem volt ilyen jellegű együttműködés. Később is aztán végig a nyolcvanas években nagyon-nagyon kevés volt az ilyen vegyes akció.

Sz. L.: *Azért még tegyük azt is hozzá, hogy időközben azoknak sem lett igazsága, azokat sem igazolta az idő, akik a meglévő kisebbségi intézményrendszert próbálták ugye védeni, félteni, hiszen megszűnt a televízió magyar adása, megszűntek a rádió területi stúdiói, a kolozsvári konzulátust is bezárták, visszaszorult a sajtó, a könyvkiadás.*

K. Á.: Erről jutott eszembe egy másik történet. Domokos Géza nemcsak az Ellenpontokat

nem támogatta, mint disszidens tevékenységet vagy illegális akciót, hanem semmiféle ilyen jellegű akciót. Van egy nagyon érdekes dokumentum, abból az derül ki, hogy Csoóri Sándor azt hiszem '87-ben Magyarországról, – akkoriban már Csoóri is radikalizálódott – üzenetet küld Domokosnak Keszthelyi Gyulán keresztül, a Keszthelyi András apján keresztül, hogy ő tervezne egy sajtókonferenciát valahol Nyugaton, aminek a témája a román állam leleplezése lenne. És menjen Domokos, vegyen részt ezen a sajtókonferencián, csináljunk valamit Bécsben, vagy még távolabb, valahogy csináljuk meg. És azt mondja Domokos Keszthelyinek, hogy azon nyomban hagyják abba ezt a szerveződést, ő sem most, sem máskor, semmilyen ilyen jellegű akcióban nem fog részt venni. Egyrészt mert nem akar elköltözni az országról, másrészt, mert itt nem így működnek a dolgok, itt csillapítani próbálják, nem felhergelni, felkorbácsolni a szenvedélyeket. És azt mondja, hogy még akkor sem, ha ez a magyar kisebbség érdekeit szolgálná, és még akkor sem, ha neki már nincsen semmilyen politikai mozgástere, teljes vákuumban él. Ezzel csak azt akartam hangsúlyozni, hogy nem kifejezetten Szócsékkal volt neki problémája, hanem ez teljesen inkompatibilis volt az ő politikálási módjukkal.

P. Zs.: *Egész egyszerűen ezek az emberek 1982-ben nem hitték el, hogy ennek a rendszernek pár éven belül vége lesz. Számukra ez nem volt egy reális forgatókönyv, hogy jól van, akkor most mit tudom én, itt a szakállas fiúk elvannak és írnak mindenféle szemizlatokat. Tényleg arra gondoltak, hogy itt nekünk most hosszú időre be kell rendezkedni. Ez a politika az, amelyik úgy-ahogy működik, nehogy már aztán végül ez se legyen. Én ezzel nem értékítéletet akarok mondani, hanem tényleg azt gondolom, hogy az a te kutatásaidnak az egyik nagyon fontos hozadéka, hogy itt különböző politikai habitusok, gyakorlatok, stílusok találkoznak az erdélyi magyar értelmiségen belül, és ezt nagyon-nagyon fontos hangsúlyozni az Ellenpontok kapcsán.*

K. Á.: Most pontszerűen elmondanám azt is, hogy az Ellenpontok miben mit képzeltek másképp. Egyrészt folyóiratként ez már egy nyilvános akció egyértelmű kifejezésekkel, nem az ambivalens diskurzus, nem a kettős beszéd, hanem ez egy világos fogalmazás. Rendszerellenesek voltak. A másik a politikai tevékenység. A már említett kijárási beadványokban soha nem kérdőjelezték meg a rezsimet, vagy a kommunista ideológiát, hanem a marxista elvek alapján kérték számon az elvárható eredményeket. Na ehhez képest az Ellenpontok azt mondja, hogy nem.

Egy adott ponton úgy fogalmazzuk, hogy ebben a rendszerben semmi nem oldható meg, miért pont a nemzetiségi kérdés lehetne megoldható. Nemzetközi porondra vitték az ügyet, nem-hogy zárt ajtók között, de még csak Románia keretein belül sem maradt a dolog, hanem kifele fordultak.

Ugye ez a Szovjetunióban nemzetárulásnak számított és halálbüntetés járt érte. Akár itt is lehetett volna, de szerencsére nem így történt. És akkor ők közben üzennek a romániai magyar elitnek is. A Programjavaslat elején van egy szöveg, egy ilyen preambulum, amiben azt mondják, hogy mi méltányoljuk a jó szándékot, ami ezek mögött az informális játszmák mögött húzódik, de azért ez egy teljesen eredménytelen dolog. Kuncsorgás és kérések helyett követeléseket kell megfogalmazni. Sőt, még azt is mondják, hogy ez egy hűbéri rendszer, ami itt történik, és hűbéri kegyosztás, ami így tarthatatlan, és felesleges. Tehát nem csak a politikai rendszert kérdőjelezzük meg, hanem tulajdonképpen a kisebbségvédelmi és érdekképviseleti modellt is, egyből kettőt nulláznak le. Ezért nem voltak valami közkedveltek.

Sz. L.: *Ennek a beszélgetésnek ugye a te tanulmányod az apropója, a te kutatásod. Hogyan látod, mit tesz hozzá, miben új ahhoz képest, amit eddig tudtunk az Ellenpontokról, erről az egész történetről, illetve miben változtat azon a képen, ami eddig kialakult erről a témáról?*

K. Á.: Úgy gondolom, hogy két ponton. Az egyik, hogy lebontani ezt a köréje szőtt narratívát és történetet, ahogy itt a magyar egység termeli az ellenállást, és akkor szétszálazni a mögötte levő érveket, különösen az ellenérveket. Ez az egyik, a másik pedig az Ellenpontoknak a hatása, mert ugye ekörül még mindig nagyon sok a találgatás, és a megkérdőjelezés, hogy mégis mit érhetett el egy ilyen kicsi példányszámú lap. Na, hát én sem állíthatom azt, hogy hatalmas, fantasztikus,

lenyűgöző hatása volt, mert mindenki tudja, hogy a '80-as években csak egyre rosszabb lett a helyzetünk. De azon se spekulálhatunk, hogy mi lett volna, ha nem létezik, szóval ez is teljesen tudománytalan. Viszont számbavehetünk egy pár eredményt, ami az Ellenpontokhoz köthető, és akkor mindenki döntse el, hogy ez jelentős vagy sem. Én úgy gondolom, határozottan jelentős. Például nagyon fontos dolog az, hogy ez további disszidens akciókat inspirált, tartott életben, például Cs. Gyimesi Éva akkor radikalizálódik. A politikai téren az egyik az, hogy nemzetközi porondra vitték az ügyet, és diplomáciai kapcsolatokban is napirendre tűzték. Rögtön utána '83 januárjában két amerikai küldöttség is járt Romániában, mind a két küldöttség tárgyalt ezekről a dolgokról. Nem fantasztikus eredményekkel, de megtették, amit kellett, napirendre tűzték. Nem beszélve a helsinki értekezlet utókonferenciájáról. És még ezeknél is fontosabb, s ezt tartogattam utolsónak, hogy a Szabad Európa Rádió az Ellenpontok miatt meg kellett változtassa a szerkesztőség műsorpolitikáját. Addig az volt a szokás, hogy minden szerkesztőség csak a saját országával foglalkozhat. A magyar szerkesztőség csak Magyarországgal foglalkozhat. Határon túli kisebbségek ügye szóba se jöhet. És ez Amerikából rendelt politika volt, mondván, itt ne legyen revizionizmus, a határok kérdését ne feszegetsek, kisebbségekkel ne törődjenek. Na, amikor megérkezik az Ellenpontok első száma Münchenbe, a Szabad Európa Rádió szerkesztőségébe, a magyar szerkesztőségbe, akkor pánikszzerűen kezdik olvasgatni, kapkodnak, hogy mi legyen. Hát ez egy határon túli ügy. Egészen Washingtonig görgették a témát, megnézték, megállapították, hogy nincs ebben semmi irredenta, nincs ebben semmi revizionizmus, és akkor megszületett az a döntés, hogy ezentúl lehet határon túli ügyekkel is foglalkozni. Ez szerintem egy nagyon jelentős hatás, mert ettől fogva a magyar szerkesztőség tudósított a határon túli magyar közösségek dolgairól is, továbbá híreket is cseréltek a román szerkesztőséggel. Ez azért nagy dolog.

Veress Gyöngyvér

Három Liszt-tanulmány

A kolozsvári Zenekadémia doktoranduszának három értekezése a nagy komponista, virtuóz előadó erdélyi és román fejedelemségekbeli koncertkörútjáról, erdélyi tanítványairól, valamint alakjának megjelenítéséről a korabeli ikonográfia tükrében.

Liszt Ferenc a korabeli sajtóban

Az 1846–47-es hangversenykörút Erdélyben és a Román Fejedelemségekben

Liszt Ferencről sok korabeli krónika jelent meg, ez a tény is bizonyítja, hogy korának kiemelkedő zongoraművésze volt. Bármerre járt, a koncertbeszámolók lelkesedésről, csodálatról tesznek tanúbizonyságot.

Zeneirodalom

VERESS GYÖNGYVÉR (1979, Csíkszereda) zongorista, zongoratanárnő a csíkszeredai Nagy István Művészeti Középiskolában, doktorandusz a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémián 2020-tól.

Liszt 1839 és 1847 között a nagy turnék időszakában volt, ő volt az egyik első világhírű előadóművész, aki Erdélyben és a Román Fejedelemségekben turnézott. E hangversenykörútra 1846. november 2. és 1847. január 24. között került sor. Liszt 35 éves volt, alkotó energiája teljében. Huszonegy koncertet adott Temesvár, Lugos, Arad, Nagyszeben, Kolozsvár, Nagyenyed, Bukarest, Jászvásár és Csernovici színháztermeiben, szalonjaiban és palotáiban. Szeretettel fogadták mindenhol, nemesi és értelmiségi küldöttségek várták a városok határában, katonazenekarok adtak neki szerenádokat, férfikórusok énekeltek himnuszokat. A korabeli krónikák szerint Liszt koncertjei hatalmas sikert arattak. Jótekonysági koncerteket is adott a szegények, betegek és kulturális intézmények javára. Lisztet meghatotta, amikor virágcsokrokat és nyomtatott verseket

kapott, amikor bankettek rendeztek a tiszteletére, amikor a fáklyás tömeg éljenzéssel vezette a szállására. Lisztnek Erdélybe és a Román Fejedelemségekbe tett utazása során alkalma adódott arra, hogy találkozzon a zenei élet jelentős személyiségeivel, költőkkel és tudósokkal. Rendkívüli tudásvágya volt, igyekezett mindent megtudni az emberek életéről azokon a helyeken, ahol megfordult.

A korabeli sajtó Nagyszebenben a *Der Siebenbürgische Volksfreund* 1846. november 27-i számában Liszt koncertje után egy cikket közölt levél formájában, amely azt tükrözi, hogy a művész technikai magabiztosságával elnyerte a közönség csodálatát: „A levélíró elismerte, hogy ‘ilyen kézügyességről és biztonságról, mely minden nehézséget megvet, halvány fogalmad sincs kedves sógor.’”¹ Ez a megfigyelés rámutat arra a tényre, hogy abban a korszakban, a virtuozitás értékkritérium volt, és így jött létre az a virtuóz művész típus, aki vonzotta magához a közönséget. A nagyszebeni megfigyelés egyértelműen tükrözi Liszt meggyőződését a technika szerepével kapcsolatban, amely a zenei gondolatot hivatott szolgálni.

Lisztnek a kolozsvári, december 3-án adott koncertjéről, az általános lelkesedésről, elragadtatásról az *Erdélyi Híradó* tudósított, 1846 december 6-i számában: „Képzeltetetlen a tetszés, az öröm és az elragadtatás, mellyel közönségünk a nagy

¹ *Der Siebenbürgische Volksfreund*, III, 48, Sibiu, 1846.11. 27., 375. L., László 1989, 18. p.

művészt, s megrázó és elandalító, édes és bánatos játékaikat folytonosan fogadja. [...] Szünet alatti kihívásakor tisztelgő versek záporoztak a hallgatóság közé, melyekben a nagy művész, mint világhírű, egyetlen zongorász, ki különösen a magyar szívéhez eddig nem ismert bűvös hatalommal szól, nemzete fájdalmát és örömét soha nem hallott bensőséggel, hűséggel és lánggal tudja festeni, van dicsőítve.² A helyi sajtó közléséből az is megállapítható, hogy Liszt több volt a közönség számára a kivételes művésznél. Turnéja az 1848-as forradalom körüli időszakban zajlott, és a hallgatóság a szabadság szimbólumát is látta benne. Lisztet a helybeli lapok, azaz a *Múlt és Jelen* és az *Erdélyi Híradó* 1846. december 10. számában lelkesedő sorokkal búcsúztatták: „Lisztet hallani, bámulni, az ember szellemi hatalmát tisztelni és annak hódolni oly érzések, a mik a testtől elkülönözött lelket a föld porán túl ama nemesb és dicsőbb hazába emelik.”³ A kolozsvári sajtóban közölt megfigyelés azt tükrözi, hogy Liszt számára fontos volt hogy felszínre hozza az előadott mű üzenetét, tartalmát, és ezen szándéka oly mély hatással volt a hallgatóságra, hogy a közönség egy emberfeletti erő jelenlétét érzékelt a teremben. Ebből a krónikából az is kitűnik, hogy Liszt úgy vélte, a művészetnek fontosabb küldetése van a társadalomban, mint pusztán a szórakoztatást szolgálni. Meg volt győződve arról, hogy adnia szükséges teljes szívéből, ezért nem épített falat a művész és a hallgatóság közé.

Liszt első bukaresti koncertje által kiváltott lelkesedést és a közönségre gyakorolt hatását Cezar Bolliac írja le a *Curierul Român* 1846 decemberében megjelent krónikájában: „Már a kezdet kezdetétől azt mondhatta valaki, hogy a művész nagy lelke az egész teremre kiáradt és a hallgatók szívében klavírokká vált, melyeken-mintegy vilányáram útján újra rezdültek a művésszel egy testté lett klavír hangjaival. [...] Liszt nem úgy veri a zongorát, mint a másik zenevilág, van egy saját manírja, egy módszere, ami teljesen az övé. Mindig azt mondtam, hogy a muzsika csak énekhangra való és többé kevésbé erre vagy arra a hangszerre, de nem hallottam volt Lisztet, nem hallottam volt ezt a pianofortét, amely magába foglal minden föltalált és még föl nem talált hangszert és olyan hangokat, amelyekig sem leszállani, sem fölemelkedni nem tud az emberi hang. [...] Akarod tudni ki Liszt? – meg kell hallgatnod. Játsszik szíveddel, összeszorítja, fölemeli és megpuhítja, tetszése szerint.

Ha nem tudod, mi az, hogy szerelem, ha nem tudod mi az, hogy isteni és a pokol, akkor hallgasd Lisztet.”⁴ Ez a krónikában említett hatás a hallgatókra Liszt azon elképzelését tükrözi, miszerint a művésznek olyan vonzó erővé szükséges válnia, amely az embereket közelebb hozza egymáshoz. Az idézet folytatásában utalás van arra a tényre, hogy Liszt a zenekari hangzással új ihletforrást fedezett fel. Liszt idejében a zenekar Berlioz-típusú volt és megváltozott Bach, Mozart vagy Beethoven kora óta: sokkal nagyobb, sokkal változatosabb, hangszínekben sokkal gazdagabb és szélesebb dinamikai spektrummal rendelkezett. Ez arra készítette Lisztet, hogy hangszeres szólístaként egy egész zenekart idézzon fel. Bolliac megfigyelése felhívja a figyelmet Liszt azon meggyőződésére is, hogy az előadónak saját magát kell keresnie és kifejeznie az alkotó folyamatban az általa játszott darabokon keresztül. Liszt számára a szélsőséges állapotok kifejezése létszükséglet volt, és ehhez a zenében és az előadásban hatalmas hangzáskontrasztokra volt szüksége, mely magasság és mélység, pokol és a mennyország, ördögi és a magasztos állapotok pillanataiban nyilvánultak meg.

Lisztnek Jászvásáron adott koncertje után Gheorghe Asachi, a zenei krónikák szerzője az *Albina Românească* folyóirat számára 1847. január 9-én írt kommentárjában beszámol arról, hogy Liszt a virtuozitásával miként nyűgözte le a közönséget: „Billentyűzetének működtetése e hangszer non plus ultrája. A bal kéz a legmeresebb ugrásokban, a legnehezebb futamokban és átmenetekben is verseng a jobbal, egybeolvad vele, és látható erőfeszítés nélkül együtt szülik azokat a hangokat, amelyek e nagy mester érzelmi indulatai szerint a fájdalom, az öröm és a mélabú irányába ragadják el a hallgatót.”⁵ A korabeli krónikában tükröződik az a tény, hogy Liszt újításokat hajtott végre a zongoratechnikában, ugyanis Paganini hatása felébresztette benne a vágyat, hogy virtuóz zongoristaként egyenrangú legyen vele. Az olasz hegedűművészt Liszt 1832 tavaszán hallotta Párizsban, aki a hangszeres művészet lehetőségeinek teljesen új világát tárta fel előtte. Liszt hosszú évekig dolgozott, hogy felfedezze mindazt, amit a zongora nyújtani tud, és addig soha nem látott hatásokat ért el a hangszeren. A technikai forradalom is egy másfajta koncepció-

² L., Dömötör Kedves Mona Sziklavári 2015, 198-199. p.

³ Uo., 202. p.

⁴ *Curierul Românesc*, XVIII, 94, București, 1846. 12. 26/14. L., László 1989, i.m., 35-36 p.

⁵ *Albina Românească*, XIX, 3, Iași, 1847.01. 21/09., 9-10. L., uo., 43. p.

ból, a zene egy másfajta felfogásából fakadt, melynek forrása magában a zeneszerző Lisztben rejlett.

Liszt találta fel a modern értelemben vett szóló-zongoraestet. Ő volt az, aki egész estéket betöltő műsorokat játszott emlékezetből. A korabeli krónikákból kitűnik, hogy az ő zongorázási elveire épült a modern zongorázás és az ő pályafutása az a modell, amit a zongoraművészek ma is követnek.

„Liszt volt az első modern zongoraművész. Az a technikai áttörés, melyet az 1830-40-es években vitt véghez, példa nélkül állt a zongorajáték történetében.”⁶

Felhasznált irodalom

****The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, edited by Stanley Sadie, executive director Jon Tyrell, published in 21 volumes in the year 2001

Bălan Theodor: *Franz Liszt*. București, 1963, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.P.R.

Căpușan Andrei: Turneul românesc al lui Franz Liszt: Nici în vis nu mă așteptam la un asemenea succes. *Historia*, <https://historia.ro/sectiune/general/turneul-romanesc-al-lui-franz-liszt-nici-in-vis>.

ro/sectiune/general/turneul-romanesc-al-lui-franz-liszt-nici-in-vis. Turneul românesc al lui Franz Liszt: „Nici în vis nu mă așteptam la un asemenea succes” (*historia.ro*) (Utolsó letöltés: 2022. június 30.)

Dömötör Zsuzsa, Kedves Mária, Mona Ilona, Sziklavári Károly: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*. Budapest, 2015, Eötvös József Könyvkiadó

Farkas Magda: Principiile interpretative ale lui Liszt. In *Lucrările științifice ale cadrelor didactice*, Dactilografat, Cluj-Napoca, 1974, 21-26. p.

László Ferenc: *Klavír és koboz*. Bukarest, 1989, Kriterion Könyvkiadó

Plantiga Leon: The Piano and the Nineteenth Century. In R. Larry Todd (ed.): *Nineteenth Century Piano Music*. New York, 1990, Schirmer Book, 1-15. p.

Walker Alan: *Liszt Ferenc, A virtuóz évek, 1811-1847*. Budapest, 1986, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: *Liszt Ferenc, A weimari évek, 1848-1861*. Budapest, 1997, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: *Liszt Ferenc, Az utolsó évek, 1861-1886*. Budapest, 2003, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: Liszt's Musical Background. In Alan Walker (ed.): *Franz Liszt the Man and His Music*. London, 1970, Barrie & Jenkins, 36-78. p.

⁶ Walker 1986, 310. p.

Liszt Ferenc erdélyi tanítványai írásaiban

Liszt Ferenc egész életében, közel 60 éven át tanított. Tanítványaitól soha nem fogadott el pénzt, kivéve párizsi ifjúkorában, amikor még csak 16 éves volt, és apja halála után édesanyját is támogatnia kellett. Liszt nagylelkűsége mindenki által ismert volt, és sok zenészt, közel 400 növendéket vett fel, de csak egy kisebb csoporttal foglalkozott komolyan, a többiek csak néhányszor játszottak neki, és nagyrészt passzív résztvevői voltak az óráinak. Liszt elfogadta a weimari nagyherceg ajánlatát, és 1847-ben visszavonult koncertzongorista életviteléből, hogy több időt szentelhesen a zeneszerzésnek és a tanításnak. Weimarban zenészeket tanított, akik a világ minden tájáról érkeztek hozzá. Óráin nemcsak zongoristák voltak jelen, hanem zeneszerzők, karmesterek, orgonisták, énekesek, hegedűsök is. A közös órák, azaz a mesterkurzus mint tanítási forma Liszt tudatos pedagógiai célja volt, így a tanítványoknak lehetőségük nyílt arra, hogy egymás hibáiból és eredményeiből tanuljanak.

Élete utolsó két évtizedében Liszt három város, Róma, Weimar és Budapest között osztotta meg életét a tanításban is. Liszt Budapesten a Zeneakadémián is tanított, ahol alapító és vezetőségi tag is volt. Azok között, akiknek abban a kiváltságban lehetett részük, hogy Lisztnek zongoráztak, számos fiatal erdélyi zongorista hölgy is volt: Simay Rozália, Bauholzer Júlia, Bogáthy Elza, Rigó Anna, Gaál Anna, Zaphiry Helén, Nikó Hortenzia, Sztojtkovics Janka.

Kiemelésre méltó név Carl Filtsch (1830-ban született Szászsebesen), aki 1842-ben rövid ideig Liszt tanítványa volt. Liszt 1838 tavaszán több koncertet tartott Bécsben, ahol találkozott Carl Filtsch-el. Carl, szüleivel folytatott levelezésében (a levélgyűjtemény 1923-ban került kiadásra Londonban) így említi meg, milyen erős benyomással volt rá a mester, miután 1840 januárja és márciusa között Bécsben hallgatta Lisztet: „Liszt Ferenc Bécsben van. Minden koncertjén ott voltam, és gyakran találkoztam vele. [...] Meg akartam csókolni a kezét, de azt mondta: ‘Nem, ezt soha ne tedd; bajtársak vagyunk.’ [...] Nekem adta Schubert Szerenádjának átíratát, és írta a dedikációt Az erdélyi csodagyerekeknek.”¹

Bauholzer Júlia Vajdahunyadon született, a bajor származású Bauholzer Károly bányagazgató lánya volt. 1879-ben végzett Budapesten a Zenédeben és 1880-ban felvételt nyert Erkel Ferenc zongoraosztályába. Júlia 1881 és 1884 között Lisztnél is tanult a Zeneakadémián. A diploma megszerzése után zongoratanárnőnek hívták a fővárosba, lehetősége nyílt egy németországi turnéra is, de szülei nem egyeztek bele, Júliát hazahívták Vajdahunyadra. Szülővárosában élte le életét, koncertezett Déván és Kolozsváron. Jótékonysági koncerteken is játszott és szervezett is. Vajdahunyadon halt meg 1942-ben. Bauholzer Júliának

saját kompozíciói és versei is vannak. Lisztre szeretettel emlékezett vissza: „A Lisztnél töltött időre csak áhítattal tudok gondolni. [...] azon soha nem lehet eleget bámulni, hogy volt türelme meghallgatni a mi gyarló játékunkat, ő neki, aki olyan elérhetetlen magasságban állt felettünk.”²

Carl Filtsch és Bauholzer Júlia idézetei azt tükrözik, hogy Liszt mentorként inspiráló erő volt abban a meggyőződésében, hogy jóságot szükséges sugározni. Liszt kedves és türelmes volt, az órákon viszont, ha kellett, tudott szigorú és akadémikus is lenni.

Bauholzer Júlia az idézet folytatásában megemlíti azt is, hogy Liszt számára fontos volt a diákok egyéni koncepciója a zeneművek interpretálásában: „És mennyire méltányolta az egyéni felfogást!”³ Ebből a megfigyelésből Liszt egy fontos elve rajzolódik ki: értékelt a növendékek eredeti-

ségét, mert fontosnak tartotta, hogy megismerjék önmagukat, tudatosítsák saját értékeiket és hiányosságaikat. Liszt nemcsak tanítványai zenei fejlődésével foglalkozott, hanem személyiségük formálásával is.

Liszt Chopin barátsága révén ismerkedett meg Carl Filtsch-el, és egy hónapig, 1842. augusztus 7. és 29. között, amikor Chopin elhagyta Párizst, átvette a fiú zenei oktatását. Carl Filtsch is hallgatta Lisztet a zongoránál, amikor vele volt órája, és így írt egy szüleinek címzett levélben „Amadei grófnő házában játszottam neki. [...]

¹ Fancsali 2003, 17. p.

² Papp 1936, 39. p.

³ Uo.

És visszavitt a zongorához, és kísértc az improvizációt, bal kézzel játszott a mennydörgést, jobb kézzel a villámot. Még soha nem hallottam ilyen szépet életemben!”

A 7. számú levelében Bauholzer Júlia így írt Lisztról, amikor megfigyelte őt zongorázás közben. A levél dátuma 1881. január 26.: „Játszani is hallottam; [...] úgy énekel a zongora hosszú ujjai alatt, hogy rá sem lehet ismerni ugyanazon hangszeren játszik-e ő is mint a többi.”⁴

Carl Filtsch és Bauholzer Júlia megfigyeléseiből kiderül, hogy Liszt zongora-illusztrációi nagyon hasznosak voltak zenei szempontból. Tanításának fő célja az volt, hogy hozzájáruljon a növendékek zenei elképzelésének fejlődéséhez, és a mennydörgés és a villám szemléltetésén keresztül fejlessze a hang iránti és a hangszín iránti érzéküket.

Bauholzer Juliának negyvenhat levele maradt fenn a szülőknek címezve, amelyek egy részét Fancsali János 2003-ban Budapesten megjelent *Liszt Ferenc erdélyi tanítványai* című könyvében közölte. A kutató ismerteti azokat a részleteket, amelyekben Bauholzer Júlia a budapesti Zeneakadémián eltöltött diákéveiről ír. Az 1882. március 27-én kelt 23. számú levélben Júlia arról a pillanatról számol be, amikor ismét Lisztet hallgatta zongorázni, aki átszellemült arccal játszott a hangszeren: „Hogy milyen isteni szépen játszott azt talán mondanom sem kell, olyan megható látvány volt az ősz zongorakirályt hangszere előtt látni átszellemült arcával; hogy tökéletesen megérti az ember, hogy volt képes fiatal korában annyira elbűvölni hallgatóit”⁵ Liszt azért mutatta a zongorán az ötleteit, mert úgy vélte, hogy így hatékonyabban tudja elmagyarázni előadott

művet, és arra bátorította tanítványait, hogy találják meg a saját útjukat az adott alkotás tartalmához. Liszt soha nem hagyta, hogy a tanítványai őt utánozzák. Saját példáján keresztül arra készítette tanítványait, hogy fedezzék fel saját személyiségüket. Meg volt győződve arról, hogy a zene átalakítja az embereket és a világot egy jobb irányba, ezt a szellemiséget adta át a következő generációnak.

Simay Rozália 1857-ben született Szamosújváron, a város polgármesterének lányaként. Budapesten Siposs Antal zongoraosztályának

tanulója volt, amikor Liszt őt tanítványául választotta. Liszt általában minden évben január és április között tanított Budapesten, Simay Rozália 1880-ban és 1881-ben vett részt az óráin a Zeneakadémia keretén belül. Rozália tanulmányai befejezése után Brassóban, majd Marosvásárhelyen élt, ott hunyt el 1934-ben. Magánórákat adott és időnként koncertezett Budapesten, Brassóban, Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Fogarason, Gyergyóban. Az első és a második világháború alatt jótékonyági koncerteket is adott. Simay Rozália magyar-örmény diák visszaemlékezései felhívják a figyelmet arra, hogy Liszt az óráin a műveket már készen kérte: „A növendékeket ő maga szólította, egy órán ketten-hárman játszottak, de jelentkezni senkinek nem lehetett. Elkészülve mentünk oda, mint valami hangversenyre és vártuk a sorunkat.”⁶ Simay Rozália kijelentése azt a tényt tükrözi, hogy 1845 után Liszt csak haladó növendékeket fogadott, és csak kész darabokat hallgatott meg, következésképpen kevés technikai utasítást adott.

Simay Rozália megjegyzi, hogy Liszt ugyan csak elvárta tanítványaitól a zenéhez való helyes viszonyulást is. „A legszerényebbekhez volt mindig a legkedvesebb, tülekedéssel, akarnoksággal a színe előtt senki nem boldogult.”⁷ Ez az idézet tükrözi Liszt azon törekvését, hogy tanítványait annak szellemében nevelte, hogy önálló, független egyéniségek legyenek, ugyanakkor sikerült megakadályoznia, hogy ez az elv ne önzést, arroganciát és beképzeltséget eredményezzen tanítványai-ban. Liszt tudatosította bennük a művészet küldetését, a művész szerepét, amely alázatot kíván az előadandó zenei mű iránt.

Bogáthy Elza 1854-ben született Bécsben és meghívást kapott Rómába Liszttól, akinél 1868–

1870 között tanult. Tanulmányai után koncertkörutat tarott Magyarországon 1875-ben és 1876-ban.

Rigó Anna 1863-ban született Tordán, szerény anyagi helyzetű családban. Brassai Sámuel támogatta tanulmányait, Anna 1879-ben felvételt nyert a budapesti Zeneakadémiára, ahol Liszt tanítványa volt 1881-ben és 1882-ben. Hazatérve Erdélybe, Kolozsváron élt szóló- és kamarazene koncerteken lépett fel és a református kollégiumban volt zongoratanárnő 1920-ig. Szilágysomlyón halt meg 1931-ben.

⁴ Uo., 136. p.

⁵ Fancsali 2003, i. m., 149. p.

⁶ Fancsali 2003, i. m., 48. p.

⁷ Uo.

Gaál Anna Kolozsváron született 1862-ben, Budapesten a Zeneakadémián tanult Erkel Ferenc zongora osztályában, majd 1884-1885-ben voltak órái Liszt Ferencel is. Tanulmányai után a magyar fővárosban maradt és az Erzsébet Nőiskola felsőbb leányiskolájának zongoratanárnője volt 1884-1918 között. Saját kiadásban publikálta pedagógiai tapasztalatait, hangsúlyozta az improvizáció fontosságát. Gaál Annának saját zenei szerzeményei is voltak. Budapesten halt meg 1920-ban.

Zaphiry Helén 1862-ben született Szerencsen, Budapesten Siposs Antal magániskolájában is tanult, majd Liszt kurzusain vett részt 1877-1879 között a Zeneakadémián. Emlékei a *Zenei Közlöny* 1911. október 20-i számában jelentek meg *Liszt Ferenc egyik tanítványának feljegyzései 1878-ból* címmel. Zaphiry Helén 1936-ban halt meg, feltehetőleg Alagon.

Nikó Hortenzia 1866-ban született és Siposs Antal budapesti iskolájában tanult, majd 9 éves korában felvételt nyert a Zeneakadémiára Erkel Ferenc zongora osztályába. 1877-1881 között részt vett Liszt kurzusain is. Kiváló szoprán hangja volt, Párizsban tanult tovább.

Sztojkovics Janka Temesváron született szerb származású családban, 1873-1874-ben tanult Lisztnél Budapesten.

Az erdélyi tanítványok írásaiban egybeesik az a tény, hogy Liszt csodálatot váltott ki bennük.

Nagy turnéinak időszakából való, majd később Weimarban, Rómában, Budapesten tanuló többi diákjai szintén nagy elismeréssel írnak róla visszaemlékezéseikben.

Liszt tanítványainak saját tanítványai is voltak, így teremtettek egy olyan pedagógiai szerte-

ágazást, amely az egész világra kiterjedt. A liszti elvek továbbadása a tanítványok koncertjei, pedagógiai tevékenysége, valamint hangfelvételeik révén vált lehetségessé. Liszt tanítványai világszerte elismertek voltak, és egészen a 20. század közepéig kiemelkedő karriert futottak be. Liszt gyakorlatilag megtestesítette a romantikus zongorista ideált, ami továbbadódott utódai személyiségén keresztül, és alapját képezi a modern zongoraművészetnek.

Felhasznált irodalom

****The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, edited by Stanley Sadie, executive director Jon Tyrell, published in 21 volumes in the year 2001

Fancsali János: *Liszt Ferenc erdélyi tanítványai.* Budaörs, 2003 Magyar Örmény Könyvtár,

Farkas Magda: *Principiile interpretative ale lui Liszt.* In *Lucrările științifice ale cadrelor didactice*, Dactilografat, Cluj-Napoca, 1974, 21-26. p.

Papp Viktor: *Liszt Ferenc élő magyar tanítványai.* Budapest, 1913, Dante Kiadás

Plantiga Leon: *The Piano and the Nineteenth Century.* In R. Larry Todd (ed.): *Nineteenth Century Piano Music.* New York, 1990, Schirmer Book, 1-15. p.

Walker Alan: *Liszt Ferenc, A virtuóz évek, 1811-1847.* Budapest, 1986, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: *Liszt Ferenc, A weimari évek, 1848-1861.* Budapest, 1997, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: *Liszt Ferenc, Az utolsó évek, 1861-1886.* Budapest, 2003, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: *Liszt's Musical Background.* In Alan Walker (ed.): *Franz Liszt the Man and His Music.* London, 1970, Barrie & Jenkins, 36-78. p.

Youtube: Chopin-Liszt Fesztivál Budapest: Liszt as Teacher. 2021. március-október, <https://youtube.com/watch?v=8golFjs6ATKk> (Utolsó letöltés: 2021. október 10.)

Liszt Ferenc a korabeli ikonográfia tükrében

Liszt egy olyan korszak neves egyénisége volt, amikor még nem volt elhatárolás a szórakoztató zene és a komolyzene között. Az a tény, hogy Lisztről számos korabeli festmény, litográfia, karikatúra és fénykép jelent meg, azt tükrözi, hogy korának egyfajta sztárja, csodált személyisége volt.

A korabeli ikonográfiában végig követhető Liszt technikai fejlődése is, az, hogy hogyan változtatta az ülést, a tartást a hangszernél, illetve a karok, kezek, ujjak pozícióját is.

tott csuklóból értek a billentyűzetre, az ujjai enyhén kerekítettek voltak, kezei enyhén az ötödik ujj irányába dőltek.

Az 1865-ben készült fénykép és az 1872-ben készült olajfestmény illusztrálja azokat a változásokat, amelyek megnyilvánulnak Liszt zongorajátékában. Ekkor alacsonyabban ült a széken, ujjai kerekesebbek voltak, és még jobban fogták a billentyűket. Liszt ujjai hosszúak és ő nem az ujjbegyeken, hanem inkább az ujjpárnákon játszott.

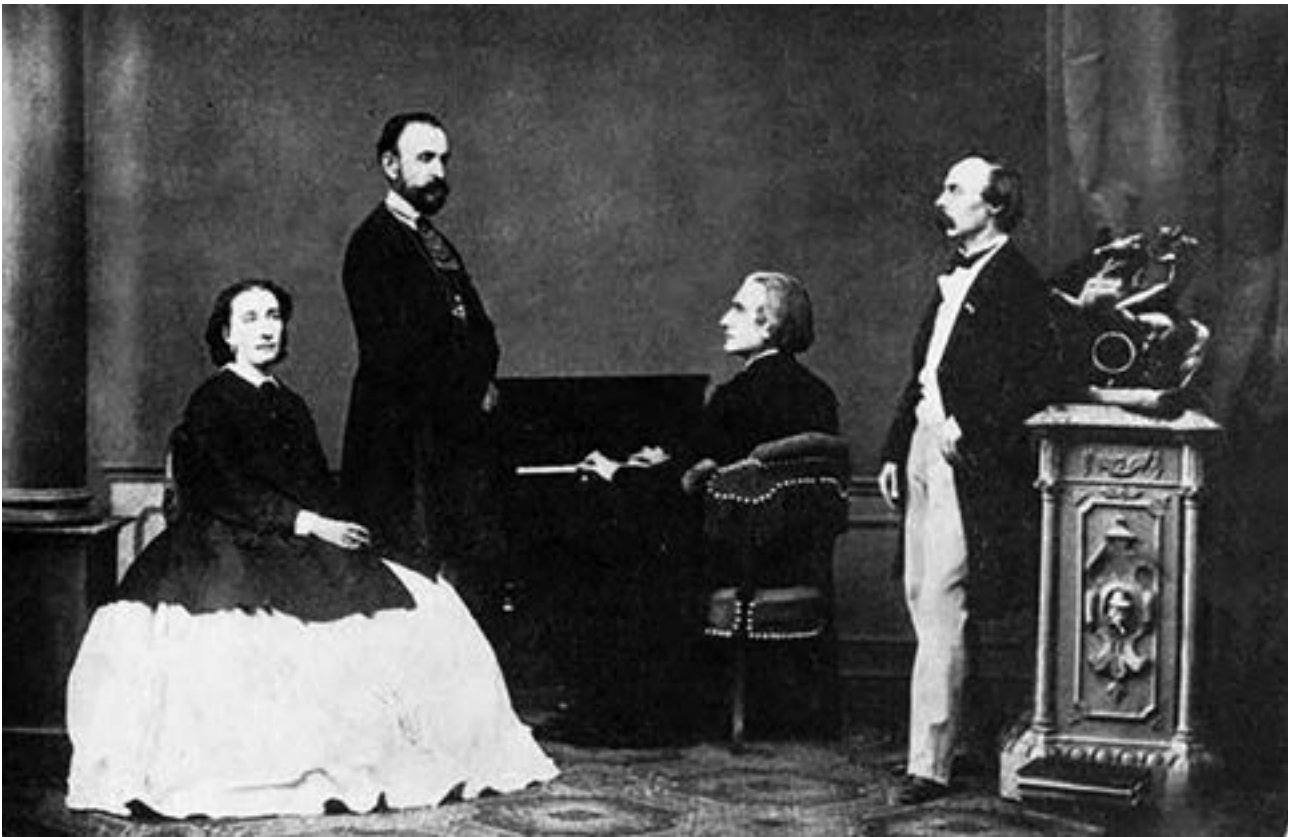
Ezen változások mögött Liszt technikai fejlődésében két tényező állt. Az első tényező, amely befolyásolta a művész virtuozitását, a hangszerrel való újfajta sajátos bánásmódja volt. Liszt hangszeres művészete a zongora zenekari hangszínekkel való megszólaltatása felé hajlott, így gyakorlatilag kiaknázte a hangszerben rejlő összes lehetőséget. Zongorajátéka új technikai elemeken, a hangszer új kifejezési lehetőségein alapult, hogy tömör hangzásokat hozzon létre. Liszt zongorajátékának a technikai fejlődése pontosan a zongora átalakulásának időszakában zajlott és ez, mint második tényező hatással volt Liszt zongorázására is. A zongorára vonatkozó számos fejlesztés célja a tömörebb hangzás, a nagyobb hangszíni változatosság és a hangszer nagyobb teherbírása állóképessége lehetőségének az elérése volt. Ezek a fejlesztések a zongora zenekari hangzásához vezettek, ugyanakkor nehézségeket jelentettek a hangszeren való játszásban, ugyanis az új zongorák mechanikája nehezebben volt kezelhető. Liszt zenéje igényelte az egész kar súlyát, a karok mozgékonyágát, amelyeknek a billentyűzet egyik széléről a másikig kellett mozogniuk, annak érdekében, hogy tömörebb és sokszínűbb hangzást érjenek el. Liszt valójában új kifejezési módokat keresett érzelmei kifejezésére és zongoratechnikai újításai révén, előtérbe tudta helyezni sajátos nyelvezetét.

A pécsi színházban 1846. október 25-én adott Liszt-szólóest műsorlapja (Forrás: Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont, Budapest)

A pécsi színházban 1846. október 25-én adott szólóest értesítvénye tükrözi, hogy Liszt olyan testhelyzetet vett fel, amely a mozdulatok funkcionalitása szempontjából előnyös: enyhén hátra dőlve, ellazított vállakkal, hogy karjainak teljes szabadságot biztosítson. Elég magasan ült, így kezei és ujjai a kar folytatásaként magasan tar-

A fent említett ikonográfiában Lisztnek egy fontos sajátossága figyelhető meg: általában úgy zongorázott, hogy nem nézett a billentyűzetre. A pécsi színházban 1846. október 25-én adott szólóest értesítvénye Liszt nemes és méltóságteljes hozzáállását tükrözi amint a zene magasabb szférái felé törekszik. Az 1865-ben készült fényképen és az 1872-ben készült olajfestményen Liszt arcáról leolvasható a koncentráció, ahogyan éberen

Fénykép, 1865, Pest, Cosima von Bülow, Heinrich William Ernst, Liszt Ferenc, Hans von Bülow

jelen van játék közben. Lisztnek az ikonográfiában szemléltetett magatartása az ihletett művész egy bizonyos attitűdjét tükrözi, aki azt közvetíti, amit a zene tartalmaz, aki már felül emelkedett a technikai problémákon

Liszt alapvetően megváltoztatta a zenei előadás esztétikáját a vizuális elemek hozzáadása által. Ezek a gesztusok, Liszt egész testtartása, az

egész testbeszéde arra volt hivatott, hogy egy bizonyos üzenetet közvetítsen. Liszt szándékát tükrözi az a karikatúra, amely 1873-ban jelent meg a magyar sajtóban Budapesten a *Borsszem Jankó* lap április 6-i számában:

19

A korabeli magyar sajtóban ezt a képsorozatban megjelenő karikatúrát további szöveg kísérte. (1) „Megjelen a fölény mosolyával, melyet jótéko-

Olajfestmény, 1872. március, Budapest, Liszt a Redoute teremben, a császári pár jelenlétében ad koncertet egy árvaház és egy leégett kolostor javára

20

Liszt-karikatúrák
a *Borsszem Jankó*
élclap 1873. április
6-i számából

nyan mérsékelt szerény reverendája. Dörgő taps, viharos éljen.” (2) „Az első akkord, Rumm-csin! Visszanéz, mintegy mondván: vigyázatok most jön!” (3) „Szemét lehunyja. Mintha csak magának játszanék. Ünnepélyes morgadalma a húroknak.” (4) „Pianissimo: Szt. assisi Liszt Ferenc beszélget a madarakkal. Arca elvilágosodik.” (5) „Hamleti tépelődés. Fausti vívódás. Mély csend. A köhögés sóhajjá lesz.” (6) „Chopin. George Sand. Visszaemlékezés. Édes ifjúság, illat, holdsugár és szerelem.” (7) „Dante. A pokol. Az elkárhozottak (közük a zongora is) jajgatnak. Lázás izgatottság. A pokol kapuit bevágja a szélvész. Bum!” (8) „Csak

játszott. Nemcsak nekünk, de velünk is. Imponáló szerénységgel hajtja meg magát. Csattogó taps, kábító éljen.”

A szólóest ebben az új, egyszemélyes show-helyzetben változtatást feltételezett az előadás esztétikájában, a vizuális elemek beépülését, ahol a hang reprodukálásához szükséges mozgás egy bizonyos típusú kifejezéssel társult. Az 1873-as karikatúra-sorozat a vizuális elemeknek ezt a kombinációját tükrözi Lisztnél. Az első karikatúra mutatja Lisztet, ahogy belép a színpadra, ahogy meghajlik a közönség előtt mosollyal az

arcán. A második karikatúrában az első akkord megszólaltatásának gesztusa Lisztnek azzal a gesztusával társul amikor ő a közönség felé fordul, ami egyfajta meghívás a közönség felé, hogy vegyen részt abban, amit éppen ő bemutatni készül. A harmadik és negyedik kép Lisztet enyhén hátradőlt tartásban ábrázolja, amelynek technikai szerepe van, mivel szabadon hagyja a karjait, és lehetővé teszi, hogy kinyújtott ujjakkal játsszon, és ezekhez a mozdulatokhoz eszmei funkció is társul, Liszt mimikája az ihletett művész magatartását tükrözi az előadás pillanatában, illetve a hang létrehozásához szükséges mozdulatok álmódzó, csukott szemű tartással párosulnak. Az ötödik karikatúrán Liszt futamokat játszik, a billentyűzet felé hajlik és ezen mozgások társítva vannak az arcán megjelenő vívódó hangulat kifejezéssel. A hatodik karikatúrában Liszt Chopin és George Sandot idézi, hatra dőlve kinyújtott karokkal játszik és ehhez társul egy bizonyos hangzásvilágban elmerülő attitűd. A hetedik képen Liszt szenvedélyesen felindultan játszik kezeit felemelve lecsap a billentyűzetre és ez a gesztus az ő átszellemült arcával párosul, ami az előadott darab legdráma-

ibb pillanatait tükrözi. A nyolcadik karikatúra Liszt gáláns meghajlását illusztrálja a koncert végén.

Ebből a karikatúrasorozatból kitűnik, hogy Liszt valójában úttörő volt a gesztusok expresszív szerepének tekintetében. A koncerttermek egyre nagyobbak lettek, a közönség is egyre nagyobb lett, és Liszt azt akarta, hogy üzenete egészen a hátsó sorig is eljusson. Ahhoz, hogy a közönség figyelmét egész este egyedüli előadóként megragadhasa, audiovizuális előadást kellett létrehozni. Liszt szerint a zenei előadás biomechanikai készségek sorát foglalja magában, amelyek együtt léteznek a kifejező szándékok megnyilvánulásával a test és az arc mozdulatain keresztül. A korabeli forrásból megállapítható, hogy Lisztnél a hang létrehozásához, valamint a mű formai részeinek a kiemeléséhez szükséges gesztusok, illetve a kifejező funkciójú gesztusok összefonódnak. Liszt nemcsak a zongorázás művészetét forradalmasította a vizuális elemek bevezetésén és tudatos kombinációján keresztül, hanem magát az interpretáció művészetét is.

Felhasznált irodalom

*** *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, edited by Stanley Sadie, executive director Jon Tyrell, published in 21 volumes in the year 2001

Bălan Theodor: *Franz Liszt*, București, 1963, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R. P. R.

Bory Robert: *La vie de Franz Liszt par L'Image*, 1936, Editions du Journal de Genève

Burger Ernst: *Franz Liszt, Eine Lebenschronik in Bildern und Dokumenten*, Vorwort Alfred Brendel, München, 1986, Liszt Verlag

Dömötör Zsuzsa, Kedves Mária, Mona Ilona, Sziklavári Károly: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*, Budapest, 2015, Eötvös József Könyvkiadó

László Zsigmond, Matéka Béla: *Liszt Ferenc élete képekben és dokumentumokban*, Budapest, 1978, Zeneműkiadó

Somogyi Klára (szerk.): *Liszt Ferenc arcai: Fotóportrék*, Budapest, 1986, Múzsák

Walker Alan: *Liszt Ferenc, A virtuóz évek, 1811-1847*, Budapest, 1986, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: *Liszt Ferenc, A weimari évek, 1848-1861*, Budapest, 1997, Editio Musica Budapesta

Walker Alan: *Liszt Ferenc, Az utolsó évek, 1861-1886*, Budapest, 2003, Editio Musica Budapesta

van der Meer, John Henry: *Hangszerek az ókortól napjainkig*, Budapest, 1988, Zeneműkiadó

Williams John Paul: *A zongora*, Budapest, 2003, Vince kiadó

Internetes források

Davison Alan: *Studies in the Lisztian Iconography of Franz Liszt*, PhD Thesis, Faculty of Music, The University of Melbourne, 2001 <https://www.semanticscholar.org/paper/Studies-in-the-iconography-of-Franz-Liszt-Studies-in-the-iconography-of-Franz-Liszt-Semantic-Scholar> (Utolsó letöltés: 2021. március 11.)

Fénykép, 1865, Pest, Cosima von Bülow, Heinrich William Ernst, Liszt Ferenc, Hans von Bülow, (91) Pinterest (Utolsó letöltés: 2022. február 27.)

Karikatúra, 1873, Budapest, a *Borsszem Jankó* lap 1873. április 6., liszt caricatures borsszem janko budapest hungarian newspaper 1873 - Bing images (Utolsó letöltés: 2023. február 24.)

Olajfestmény, 1872, március, Budapest, Liszt a Redoute teremben, a császári pár jelenlétében ad koncertet egy árvaház és egy leégett kolostor javára, Franz Liszt Concert - Bing images (Utolsó letöltés: 2023. február 21.)

A magyar specifikummal felépített centrum nem mindig figyel a perifériára

Tizenöt éve, 2009 első heteiben járt Nagyváradon a Törzsasztal sorozat vendégeként KOVÁCS ANDRÁS FERENC. Az alábbiakban a KŐRÖSSI P. JÓZSEF vezette beszélgetés szerkesztett, KAF által néhány hete jóváhagyott változatát olvashatják.

KPJ: *Mennyire vallood magad szatmárnémetinek, szatmárinak? Ott születél. Nem tudom, amit most idézek tőled, önparódia-e, Babits-paródia vagy Karinthy-paródia? „Szatmáron születtem, színésznőből lettem.”*

KAF: Igen, ez egyszerre Babits-paródia, meg Karinthy-paródia is, de hogy jól válaszoljak erre a kérdésre, mert ezt a verset különben is fel akartam volna olvasni, olyan ez, mint egy carte du visit, akkor felolvasnám utána a verset is. Jó? Nagyon

Törzsasztal

KŐRÖSSI P. JÓZSEF költő, könyvkiadó (Nagyvárad, 1953), legutóbbi kötete *Ajuszi* (2022). Márkházán él.

szeretek verseket olvasni, a másokét, a magamét pedig rosszul tudom. Nem volt megbeszélve különben, hogy ez lesz a kérdés, de én fel akartam olvasni ezt a verset.

(Elhangzik a vers, mely itt meghallgatható a költő előadásában.)

Igen, kétségtelenül én szatmári vagyok, pontosan úgy, ahogy a Harag György alapította színház, ami, ugye 56-ban költözött át, ősszel, Nagybányáról Szatmárra, és én azért születtem Szatmáron, mert édesapám, Kovács Ferenc először irodalmi titkára volt a színháznak, Harag dramaturgia, aztán rendezője. Azt hiszem, 62-ben volt az első rendezése, akkor amikor Gyuri, Harag hirtelen elment Szatmárról. Édesanyám pedig Elekes Emma színésznő végig ott volt. Tehát én azt hiszem a családban mindenki szatmári lett egy

Kovács András Ferenc költő (1959–2023)

kicsit. Édesapám marossárpataki születésű, ő Marosvásárhelyen is végzett, még a református kollégiumban, édesanyám pedig kolozsvári. Vásárhely és Kolozsvár között lettem valahogy szatmárivá. Szatmári vagyok.

KPJ: *Meddig éltetek Szatmáron?*

KAF: Édesanyámék kétezer után. Kétezer-kettőben költöztettem át őket Szatmárról, nekik nehéz volt, ugye... Édesapám mondjuk Vásárhelyt ismerte, anyám kolozsváriként nehezebben bírta, de ez a régi szomszéd várak találkozása.

KPJ: *És te meddig éltél Szatmáron?*

KAF: Huszonegy éves koromban jöttem el, akkor, amikor katonaság után, ami Zilahon esett meg, felmentem Kolozsvárra, felkerültem a bölcsészetre. Mivelhogy a születés, gyermekkor, ifjúság javarésze meghatározóan ott telt el, én vagyok a szatmári a családból igazán.

KPJ: *A húsz év az valóban elég idő ahhoz, hogy azzá váljál. Beszéljünk még erről a színészcsaládról, mert azért ez nagyon meghatározza a te egész életedet. Milyen volt gyerekként lenni abban a családban?*

KAF: Ez egy szerencsés dolog volt. Szerencsés dolog volt, valamiféle időnkívüli időbe, a színház mindig kicsit időn kívüli idő, egy ilyen családba beleszületni. Ez nem csak a színház közelségét jelentette, édesapám a Gaál Gábor-féle *Utunknál* volt szerkesztő, onnan jött el dramaturgnak Haragékkal Nagybányára. Tehát nagyon sok íróismerőse volt, a mi szatmári lakásunk ilyen találkozóhely volt, nagyon sok mindenkit ismerhettem meg. Maga a színház az egy nagyon... jó hely, az a színházról nem mond el semmit, az időn kívüli idő mond el a legtöbbet. Ugyanakkor az, hogy a létnek egy rejtett, vagy a kulisszák mögé húzódó oldalával találkozik az ember és lesz érzékeny arra, vagy fogékony arra, ami később akarva-akaratlanul vissza-visszatér életébe. Egy színház ebben az esetben is nemcsak két szülőt jelent, hanem nagyon fontos, hogy színházi embereket jelent, színészeket, színésznőket, kellékeseket, díszletezőket, tehát sok mindent jelent, és ezek az arcok vagy megvannak, megöregedve most is Szatmáron, vagy hát egyre népesebb az a fenti társulat, amelyik körében felnőhettem. Jó volt, szerencse volt.

KPJ: *Gyerekként, ott a színpad környékén megfordulhattál?*

KAF: Belopózhattunk... Ez egy jó kérdés, van egy történetem, azért kacagok... Mi, színészgyerekek többnyire a Kazinczy utcában laktunk Szatmáron. Egy halomban laktak a Cseresnyés Gyula gyerekei, a Csiki Bandi lánya, három-négyöt, a Török Fütyü családja, volt mindig négyöt színészgyerek. Nem nagyon engedtek be bennünket a színházba, majd később, ahogy nőttünk, volt diákbérletem.

KPJ: *Tényleg szabályos diákbérleted volt?*

KAF: Rendes diákbérletem volt, Lö-bérlet, ahogy mondtam. L-bérlet. Mi a Páli Szent Vince zárdával átellenben a Kazinczy utca 22. szám alatt laktunk. Kiszabadultunk a színészgyerekekkel, megálltunk a zárdatemplom előtt, és elkezdtük énekelni azt, amit ellestünk a színházból. Taub rendezte a Koldusoperát, és azt énekeltük, hogy 'de jó dolgunk volt a bordélyházban'. Ezt megtanultuk rendesen. Onnan szedett össze, azt hiszem, Cseri bácsi, Cseresnyés Gyula, hogy a gyerekek elszabadultak kicsit. Persze, azért be-belógtunk, be-belógtunk.

KPJ: *Édesanyádról még faggatnálak. Ó 77 éves Marosvásárhelyen él, jó egészségben.* (Elekes Emma tíz évvel a beszélgetést követően, 2019 tavaszán hunyt el. – szerk. megj.) *Kiírtam magamnak, hogy miket játszott, Ophéliát például, Orbánnét a Macskajátékból, Ibsen Nóráját, A három nővérben Mását. Ebből mit kaptál te? Ezek mind olyan fantasztikusan nagy dolgok, készülő költőként kap ilyenkor az ember valami plusz intellektuális élményt?*

KAF: Kétségtelenül. Erre én azt szoktam mondani, hogy egy nagyon izgága, telített, szinte remegésig telített jelenlétű anyával, és egy nagyon olvasott apollóni apával, aki kiváló bölcsész is volt, meg rengeteg sok mindent tudott, illetve a dionüszoszi a mama, tehát így összejött valami a kettőből. Na most már az, hogy mit lehet kapni? Minden bizonnyal érzékenységeket, de nem kell azt hinni, hogy csak az egyik oldalról, mind a két oldalról rendesen ömlik ilyenkor az ember felé. Illetve élményeket. Én ezeket a szerepeket láttam; mondjuk az Ophéliát, Rómeó és Júliát nemigen láthattam, amikor anyám az Anne Frankot és az Ophéliát játszotta, akkor voltam a hasában. Anyám Boros Kinga riportkönyvében el is mondta, akkor mozdultam meg először, amikor a színpadon, azt hiszem Csiki, aki Hamlet volt, mondta a 'lenni vagy nem lenni'-t, akkor moccantam meg a hasában. És ez azt jelenti, hogy én tulajdonképpen egy rejtett színész vagyok, csak nem szabad ezt soha bevallani. Ez az egyik dolog. A másik dolog, hogy bár ezeknek a szerepek egy részét láttam, de nem készültem színésznek soha. Lehetséges, hogy csak titkon szerettem volna ilyesmivel foglalkozni, azzal, hogy színész legyek. Mert pontosan láttam, hogy ez egy külön létmód. Idegőrlő. A színház az összjáték, akkor jó, ha az egész társulat jó. Én azt választottam, hogy én legyek a társulat, a játékmester, és minden szereplő, ami gyávaság, de ez van. Az inkább foglalkoztatott, hogy jó volna rendezni. Ahogy tizenéves lettem, azért be-bementem a színházba, vagy édesapám mellett végignéztem a próbákat, főleg, ha ő rendezett. Láttam más rendezőket is, tehát beültem azért. Eléggé el lehetett lesni dolgokat, tehát ez meg volt tanulva. Csak hát '78-ban, mondjuk amikor én végeztem a Kölcseyben Szatmáron, a mostani Kölcseyben, akkor nem igazán lehetett rendezőt választani sem, úgyhogy erről lemondtunk. Emlékszem régi szatmári előadásokra, gyerekként egyszer belógtam a *Libikókára*, mert arról ki voltam tiltva, az egy kétszemélyes William Gibson-darab volt. De emlékszem, láttam a *Dühöngőt*, az egy híres szatmári előadás volt a '60-as években. Vagy apám két jó rendezései közül való a *Beckett, avagy az Isten becsülete*, és a *Caligula*. Ahogy na-

gyobb lettem, apám megosztotta velem ezeket a dolgokat, ugyanúgy olvastam.

KPJ: *Tehát beavatott, esetleg terelgetett is?*

KAF: Terelgetni nem akart. De közben mindent megbeszélünk. Passzionátusan beszélgetünk színházról is, és főleg akkor, amikor édesanyám már sivalkodott, hogy fejezzük be, és ez édesapám élete végéig megmaradt, hogy egyfolytában a színház... De azért a színházról beszélünk. És mindig azt mondta, azért, mert vásárhelyi volt talán, hogy mintha az öreg Bolyai azt mondta volna a fiának: „fiam, a paralellák, a geometria mocska”. Na, nekem is ezt mondta, akkor is, amikor a véletlen úgy hozta, hogy még művészeti aligazgató vagy társulatigazgató voltam vagy lettem, kilenc hónapot tartott ez Vásárhelyen. Ez egy későbbi történet, de ez mindig így visszatért, és azért édesapám óvott ettől a dologtól. Lehetséges, hogy azt akarta, inkább verseket írjak, nem tudom.

KPJ: *Harag György neve elhangzott. Őt láttad rendezni? Tudom, hogy jól ismertétek egymást.*

KAF: Ismertük egymást, rendezni őt sajnos nem, de Taubot láttam. Még nagyon kicsi voltam, Harag '62-ben elment. Később sem láttam rendezni, nem volt alkalmam Kolozsváron találkozni vele. Úgy viszont találkoztam, hogy jött hozzánk, sőt aztán később – ez már teljesen családi történet – még rokonságba is kerültünk, mert az én unokatestvérem volt a felesége, a Váli Ica.

KPJ: *Őt ismerem, mert ő volt az, aki azt az emlékkönyvet, amit Harag Györgynek csináltunk, összeállította. Összegyűjtötte az anyagát, és valóban nagyon lelkiismeretesen...*

KAF: Rokonok vagyunk, az édesapám részéről...

KPJ: *A színházat egy kicsit elhagyjuk és megyünk tovább. A negyedik Forrás-nemzedékhez sorolnak téged. Van ennek jelentősége, értelme, hogy nemzedékekről beszéljünk? Én azt gondolom, akkor nemzedék, ha van egy közös koncepció, egy közös életérzés, tehát csak azért nemzedékhez sorolni embereket, mert ugyanabban az évben, vagy ugyanabban a korban – egy szűk metszetre gondolok – jelentek meg a könyveik, nem hiszem, hogy lehet. Tehát valamilyen közös eszmeiséget feltételezek, akkor veszem komolyan a nemzedéket, hogyha ez a valami létezik.*

KAF: Engem az nem zavar, hogy a negyedik Forrás-nemzedék vagyunk, de ez már csak egy

rajzás volt csupán... Még az első Forrás-nemzedék sem annyira egységes... de fogadjuk el annak. A második Forrás-nemzedék, az volt leginkább koherens nemzedékszerű, sőt a harmadiknak nevezett is, hát Szöcs Gézáék, a ti generációtok, az is azért koherensebb volt. Ez, amit negyediknek neveznek, tehát Láng Zsolt, Visky Andris ide sorolódik, Egyed Emese, Tompa Gábor. Persze külön-külön ismertük egymást, de nem volt itt... Én a nemzedékesdit különben sem nagyon szeretem, nem éreztem nemzedékbe tartozónak magam. Azért, mert lehetséges, hogy számomra a nemzedéki tagolódás nem jelentkezett bennem. Most már tudom is, hogy miért, mert gondolkoztam. Egy jól működő színházban a nemzedékek a helyükön vannak. Egy színházban nem igazán nemzedéki harcok folynak, hanem a drága jó színészek vagy színésznők közötti harcok, ott színház van, irigység, hiúság, munka. Munka van. Tehát számomra a nemzedéki kérdés azért nem létezik... meg hogyan voltunk mi nemzedékek... Nyolcvanas években ott jártunk mondjuk Láng Zsolttal párhuzamosan Kolozsváron voltunk egyetemen, őt ismertem. Ismertem Gabit, Tompa Gábort úgy külön, és egyszer csak megérkezett '82-ben Visky Andris éppen Váradról, vagy lehet, hogy Temesvárról jött, és akkor találkoztunk először.

KPJ: *Ez hányban volt?*

KAF: '82-ben szerintem, vagy 83-ban. Eszmeiség vagy ilyesmi nem volt. Közös dolgok inkább a harmadik Forrás-nemzedékkel voltak, a tiétekkel, olyan értelemben, hogy a Keszthelyi Andris, meg a Bretter Zoli, amennyire hozzátok tartoznak, vagy annak idején az volt a Bréda fénykora. De azok sem voltak nemzedéki dolgok. Úgy külön-külön minden nemzedékből megtaláltam azokat az embereket, akikkel szót érthettem, bármelyik nemzedékből. Érdekes most ezt mondani, mert a '90-es évektől megint egy úgynevezett generációs leképeződés indult meg, de ez szerintem inkább egy menedzselt dolog, mintsem igaz legyen. Mindegy, hogy ez a dolog Kolozsváron történik, vagy Pesten történik. Az irodalomnak, az irodalomtörténetnek, az irodalomkritikának, irodalmi életnek nem tudom miért van szüksége arra, hogy állandóan az új, új, új...

KPJ: *...kategorizáljon*

KAF: Kategorizáljon, és cédulákat ragasztgasson. Mert egy nemzedék nyilvánvalóan úgy határozza meg magát, hogy mindenki, aki nekem, az én hagyományomban nem tetszik, vagy aki közvetle-

nül előttem járt, az megy a... paszulyba. Nyilvánvaló, ez érthető, csak ez még nem irodalom.

KPJ: *Andris, figyelj csak ide, amikor te Kolozsvárra kerültél, akkor az Echinox még létezett?*

KAF: Igen, létezett.

KPJ: *Mert így is szokás besorolni, ugye, hogy Forrás-nemzedék, aki az Echinoxban...*

KAF: Igen, Echinoxban közlő, Echinox-szerkesztő is voltam. De ez nagyon a vége volt.

KPJ: *Meg-megszakadt, voltak periódusok, amikor kimaradt.*

KAF: Ezt most akkor elmondom, mert szokták kérdezni, és érdekes is. A kezdet kezdetén, úgy '82-83-ig rendesen jártunk az Echinox körökre. Persze, ez vitákat is jelentett. Az első ilyen Echinox felolvasásomon, Egyed Péter és Balla Zsófi beszélt rólam, és ott cirkusztunk. Az Advocatus diavoli éppen Bretter Zoli barátom volt, vagy Bréda kiáltott közbe valamit. Bréda azóta is kiabál, közben eltelt 50 év. A Gaál Gábor-kör is megszűnt. Visszatérve a Gaál Gábor körre. A végén Béla csinálta, Cselényi Béla, akivel szintén jó viszonyban voltam. Béla valamikor '82-ben, vagy '83-ban elment Magyarországra, és akkor rám hagyta a dolgot és még több mint egy fél évet ment az egész, de aztán azt találták ki...

KPJ: *Te most a Gaál Gábor Körről beszélsz.*

KAF: Igen. Az Echinoxhoz visszamegyünk, párhuzamosan mennek ezek a történetek kicsit. Tehát azt találták ki az Írószövetségnél, hogy nem szabad, nem tudom, pénteken égetni ott a gertyát, és nem jó találkozni... És én erre azt mondtam Keszthelyi Andrisnak, aki még otthon volt: Andris, azt kellene, hogy válasszunk, vagy nem csinálunk semmit, vagy átmegyünk egy másik helyre és azt a teret szenteljük meg... nem az otlétünkkel. Ő azt mondta, hogy ne menjünk át sehova. Így ez teljesen elaludt. Az Echinox periódus szintén Keszthelyiektől maradt, háromszorosan nehezebb cenzúrakörülmények között, szinte alig lehetett valamit csinálni. Ungvári Zrínyi Imre kollegám volt ott velem, kolozsvári filozófus, meg a Szallós Ildikó, a drága. És hárman próbáltunk valamit csinálni. Jött egy rossz korszak, azután jöttek Balogh Andrisék, Jakabffy Tamásék és az Echinoxot egy kicsit felrázták. De igazán '89 előtt rázogatni nem nagyon lehetett. Nekem ez, mondhatnám, nem sikertörténet. Nagyon nyomasztó élményként maradt ben-

nem. Csak én a nyomasztó dolgaimra nem gondolok. Mindig arra próbáltam gondolni, ami öröm, ami étellel teli; mert ha csak a nagyon szomorú dolgainkra gondolnánk, akkor napestig, a reggeli borotválkozástól az éjjeli fogmosásig, sírnánk a tükörnek.

KPJ: *Én úgy emlékszem, téged azonnal befogadott az irodalom, korosztálytól függetlenül. Úgy emlékszem erre az időszakra, hogy nem voltak – persze lehet, te másként élted meg – publikációs gondjaid. Te egyszerűen szépen begyalogoltál, besétáltál ebbe az irodalomba. Te ezt hogy élted meg.*

KAF: Publikációs gondjaim azért voltak. Azért, mert egyrészt nem nagyon publikálhattam. Az első kötetemből alig néhány vers jelenhetett meg, nem is nagyon ismertek, úgy a pad alatt olvastak. Voltak publikációs nehézségeim, éppen azért, mert egyrészt azelőtt is nehezen lehetett publikálni, és miután megjelent az első kötetem – feljelentettek. Pirossal fel voltam jelentve, Vásárhelyről ment, nem nevezem meg az illetőt vagy a kettőst, sem a főcenzor elvtársét, sem az Igaz Szó volt főszerkesztőjének nevét nem óhajtom kimondani. Onnan ment egy ilyen feljelentés a sajtóosztály felé, nem csak ellenem, mindenki ellen. Mindig négyen-öten voltunk.

KPJ: *Mi volt ennek a lényege?*

KAF: Ennek a lényege az, hát nem tudom... Én mindig túl melankolikus voltam, vagy hát nem igazán pozitív tartalmakkal teli ember. Mindegy. Visszafelé nem szeretem az ilyen ellenállási legendákat. Na, most már azt akarom mondani, hogy ez megvolt, és nagyon ritkán közölhettem. Az *Utunkban* alig-alig, amikor Szilágyi István ott maradt s a többiek nem figyeltek.

KPJ: *Volt egy időszak, amikor, ha Létay Lajos elment egy pártértekezletre, a következő héten a lap egész más volt...*

KAF: Igen, azt mindenki várta, következő héten a lap az más volt. Én a régi *Utunkra* minden hülyeség ellenére egy jó lapként emlékszem. Az *Igaz Szóban* pedig néha lehetett csak közölni. Tehát volt olyan, hogy Székely János – előfordult ez másokkal is, nem nekem szóló dolog – elfogadott valamit, aztán valamitől megijedtek, és akkor nem. Tehát egy évben legfeljebb két-három alkalommal közöltem. Ami kevés, ahhoz képest, hogy én dolgoztam. És ez azért eltartott. A nyolcvanas években, '82-től gyerekverseket írtam. Volt a *Napsugár*, a és a mostani *Szivárvány*, ami a kezdet

kezdeten a *Haza Sólymai* névre hallgatott, ugye az az óvodásoknak szólt, azokban közöltem, ott közöltem rendszeresen. A felnőtt verseket nehezen lehetett közölni, vagy egyáltalán nem lehetett.

KPJ: *Érdekes, hogyan rejtegettél el mindenfélét ezekben a versekben. A felnőttek is ugyanolyan érdeklődéssel és kíváncsian várták ezeket a verseket, hiszen ott volt bennük elrejtve az, amit a felnőtt lapokban, hogy így fogalmazzak, nem igazán lehetett közölni. Beszélj most erről!*

KAF: Jó, de ez megint egy általános dolog volt. Rang volt gyerekverset írni, illetve a '80-as években gyerekverset közölni. Ezt a bújócskát ugye az '50-es évektől kezdve eljátszotta már Bajor Andor is, Fodor Sándor is, Kányádi is bőven, de mondjuk Markó Béla is a gyerekverseiben. Oda volt elrejtve az, ami a felnőtteknek szánódott. Ez nem a szánelvől jön. Nagyon érdekes megtalálni az a pontot, ahol a költő kikacsint. Bocsánat, az író, mert olvasok nagyon jó felnőttmeséket, most olvastam Parti Nagy Lajos barátom *Pecsenyehattyúit*... Tehát, ahol egy kicsit kikacsint az író a szülő felé, ahol a szülő is kap valamit olvasmányul, ha már olvassa a gyereknek. Mert ezek olvasott versek, amiket szülők, vagy nagyszülők olvasnak fel a gyereknek. Tehát kimondottan vegytiszta gyerekvers kevés van, meg ezen nem is kell gondolkodni, hogy mi a vegytiszta gyerekvers. A magyar gyerekvers irodalom, éppen ezért, amit mondtam, az '50-es években annyira megalapozottan nívós volt, gondoljunk ugye nem csak Weöres Sándorra, hanem Nemes Nagyra, vagy Kormosra vagy bárkire, ők is az elhallgatás idejében csinálták ezt, hogy már a '80-as években mindaból lehetett tanulni. Mert ugyanaz a stratégia, mint a Rákosi Magyarországnál.

K.P.J.: *Nem volt cenzor a gyereklapoknál?*

K.A.F.: De volt cenzor a gyereklapoknál, már '88-tól a főcenzor, akinek nem mondom ki a nevét, mert nagyot koppannék... talán. A főcenzor felesége is a *Napsugár*hoz került, és akkor már meg volt üzenve, hogy nem lehet ilyen ezópuszi meséket mondani a sajtra éhező egerokről, meg a fázó egerokről, mert tudjuk mi... Tehát a '89-es év már nagyon döcögősen ment. És állandóan ilyen meghívások érték az embert, hogy üzengettek, jó volna már írni valamit a haza sólymairól is. Meg itt vannak a pionírok, és hogy van a hazaszeretet. Na hát az ilyeneknek soha életemben egyszer egy soromban sem tettem eleget.

KPJ: *Székely Jánostól, akit kiváló költőnek ismerünk, emberként is egy nagyon kemény sorsú ember,*

KAF Nagyváradon, 2009 tavaszán (Forrás: Erdélyi Riport archívuma)

kaptál olyan levelet, melyben tájfellegű verset kér tőled, mondjuk május elseje, augusztus 23-a előtt?

KAF: Nem, nem kaptam soha. Nem kaptam soha. Lehetséges, hogy más kapcsolatunk volt. Amúgy Székely János, akit ifjúkoromtól ismertem, mindig szigorú volt velem, néha értetlenül szigorú volt. Köszönöm neki a szigorúságát, nagyon sokat tanultam a dorgálásaiból. Nagyon konzervatív módon gondolkodott néha a költészetről. Mondjuk az én játékos dolgaimnál a költészetet nagyobb dologra tartotta. János úrnak mindig baja volt az összes generációval, a saját generációjával és önmagával is, az, hogy tulajdonképpen mi a költészet. Az ő líráját érvényesen arra szabta, amit ő el akart mondani. Abban ő nagymester volt, és egy nagyon érdekes költészetet hozott létre. De például az ő líráját az egész szegmensének látom. Végeredményben minden író akármilyen eszközökkel, ha esszé ír, ha verset ír, ha drámát ír, ugyanazokat a dolgokat mondja. Nagy átváltozásokra is képesek az írók, de általában János úr következetes ember volt. Szigorúan ítelt meg. Érdekes, hogy '88-ban, nem tudom miért, vagy '89 elején az első Jack Cole-versek az *Igaz Szóban* jelentek meg, kettő vagy három, de nagyon kacagott, meg cöcögött rajta. Az ilyen avantgarde játékok iránt, és lehetséges, hogy Weöres Sándor iránt sem volt igazán érzékeny Székely János. Mondjuk

Rilke tetszett neki, meg az igazán nagy és komoly dolgok.

KPJ: *Elmondok ide egy történetet. Amikor Marosvásárhelyen jártunk Eörsi Istvánnal egy irodalmi találkozón a Látónál, bementünk egy könyvesboltba, és ott volt a Székely János összegyűjtött versek vastag kötete, akkoriban jelent meg. Ajánlottam Eörsi figyelmébe, hogy ez egy nagyszerű költő, meg kell ismerned. Akkor azt mondta: megveszem, de előbb megnézem, mit írt '56-ban és '57-ben, mert évszámok szerint voltak a versek. Fellapozta az 1956-os évet, elolvasott két-három verset, odament a pénztárhoz és megvette. Székely egy nagyon egyenes gerincű ember volt, miközben, hát azért jól megsanyargatta az élet.*

KAF: Miközben megsanyargatta az élet, miközben törték a gerincét. Megírta a vívmánydolgait is. Ez a történet nagyon szép... Nem tudom, minden bizonnyal ismered róla, hogy azt mondta, azért nem fogad el díjakat, és valóban nem vette át, még a Kossuth-díjat sem, mert ő egyszer kapott díjat az élettől, amikor az édesapját kiengedték a börtönből. Azért nem fogad el díjakat, mert két vagy három – szerinte – becstelen dolgot megírt. Én megnéztem ezeket a könyveket, ismerem, semmi becstelenség nincs benne. Az volt a díja, hogy elintéződött, az apját kiengedték a börtönből. Nagyon érdekes ember volt, és szerencsémnek tartom, hogy egy ilyen versrovat-szerkesztővel is találkoztam életemben.

KPJ: *Említetted az előbb Jack Cole-t, de Lázáry René Sándor is te vagy, meg Kovács András Ferenc. Tehát két álneved is van. Nem is álnév ez, hanem ezek költők, ugye... Miért van szükség erre? Miért nem elég kettő, a sajátod meg... tehát miért vagy te három?*

KAF: Teljesen más jellegű dolog volt. '92-ben – ahogy szoktam mondani – találtam meg az első Lázáry René Sándor kéziratokat, mert '92-ben úgy éreztem, hogy meg kellene találni őket. Tulajdonképpen Benedek Elek vagy Czóbel Minka évszámához tartozó költő verseit kell megtalálnom, tehát hogy valahogy így mondjam el. Talán ebben az volt az új, amit ritkán csináltak, legalábbis a magyar irodalomban, hogy nem felül szerepelt az én nevem – mert a Jack Cole még úgy volt közölve, hogy Kovács András Ferenc Jack Cole dalaiból. Hanem az volt, hogy leszálltam, '92 őszén jelent meg, lábjegyzetben, és teljesen disszimuláltam magam, úgyhogy sokan elhitték – nem mondok neveket – kolozsvári történészek is, hogy egy ilyen muki létezett, a kezdet kezdetén, ez az első 25-30 versnél volt.

KPJ: *Ez az első szerepjátékos költőként?*

KAF: Nem az első volt, voltak kitalált alteregók az első kötetben is. Tehát ez az Ophelio Barbaro, vagy az Assandro megvolt, csak nem volt körük akkora életrajz kerítve. Az Ophelio Barbaro nyilvánvalóan az Opheliából jön, amit említettem a Hamlet kapcsán. Na most már, voltak ezek, nem az első volt. Nem az első volt, de a Lázáry a legközelebbi, és nagyon nehéz redaktálni az ő dolgait, és azért maradtam le. Jelenleg körülbelül 400 vers van meg, és még szeretnék, tehát jó volna még megtalálni néhányat belőlük.

KPJ: *Milyen irányba keresgélsz?*

KAF: Hát remélem, hogy jó irányba, aztán eldől...

KPJ: *Mi az, ami hiányzik?*

KAF: Ezek úgy felötlenek az emberben. A másik, nem is annyira szerepjáték, a Caius Licinius Calvus műfordítások, ő nagyon is létező költő, a Catullus barátja, és költő...

KPJ: *Mindjárt ide is elmegyünk a Kavafiszek kapcsán. Szeretnék arra evezni.*

KAF: Alteregóból minimum négy, maximum negyven van... Csak ezt még nem bányászták elő, mert nem tudták azt, hogy...

KPJ: *Milyen nyelven fedezed fel, milyen nyelveken fedezed fel ezeket az alkotókat?*

KAF: A leghatékonyabb a Lázáry felfedezése, mert az magyarul könnyű. A latint már nehezebb felfedezni, vagy az újjörögöt nyilvánvalóan. Hogy milyen irányba kell kutakodni Lázáry után, mert kell neked válaszoljak? Hát valahol a dilettantizmus, de nem dilettantizmus, hanem a koraiság, a 'meg nem értettség' felé, ugyanakkor valahol a hátszországban. Nem tudom, mert nincs rálátásom. A Lázáry lesz az szerintem, hogy – ez szintén a napokban fogalmazódott bennem – mire befejezem a redaktálását, lehet, hogy Szent Mihály lova el is suhog velem, vagy kopog valamerre, mert az fábúl van...

KPJ: *Azért azt még ne hívjuk..*

KAF: Ez olyan lesz, mint az újra megtalált idő, akkor megoldódik ez az egész gubanc. Hát ott van még, ott van a Calvus-fordítás, ezeket be kell fejezem, tehát a műfordítások.

KPJ: *Milyen nyelveken olvasol verset?*

KAF: Verset a magyaron kívül olvashatok még franciául nagyon könnyen, olaszul már nehezebben, és románul mondjuk olyan könnyen, mint franciául. Más nyelven effektíve nem. Latint tudok szótározva, na de se ógörögül, sem újjörögül nem tudok. Sajnos, jó volna minden nyelvet tudni, sőt még a spanyolt és portugált is, nem csak a németet és angolt... nem is szólván a kínairól, vagy a japánról. Én csak mondom... Ha bekapcsolnak, nem állok meg.

KPJ: *Szeretnék most bekapcsolni egy másik területre. Itt van a kezemben Hazatérés Hellászból című könyved, ez Kavafisz átíratok – vagyis ez az alcíme, de van benne, tudtommal legalább 75 saját vers is. Ezt nem is műfordításoknak, hanem, hogy Polgár Anikónak a megfogalmazásával éljek, applikációknak mondják. Ez az egyik legkomolyabb, ha nem a legkomolyabb – lehet, hogy megfeddsz ezért – költői vállalkozásod. Nem csak az ötlet, hanem maga a megvalósítás is, számomra legalábbis nagyon nagy teljesítmény. Nem tudom, hogy fogadták...*

KAF: Kavafisz – pár szóban csak – 1863-as születésű, Alexandriában született, Alexandriai görög nagypolgári kereskedőcsaládból származott. Annak idején Alexandria mindig egy kozmopolita, mediterrán város volt.

KPJ: *Hosszú ideig élt...*

KAF: 33-ban halt meg. Tehát hetvenéves korában, pontosan, mint Lázár René Sándor.

KPJ: *Nagyon izgalmasak életének az utolsó néhány hónapja, amikor két kéziratot, két füzetet találnak meg, illetve rábiznak egy váratlan vendégre...*

KAF: Egy angolra... na, most már a történet az, hogy van ebben valóban 76 darab Kavafisz vers, ami franciából, illetve románból... Románul létezik teljes magyar Kavafisz... Nagyon jó vagyok ma este – mondaná Gáspár Attila barátom, aki megdicséri magát állandóan. Szóval Románul létezik teljes Kavafisz, magyarul még mindig nincs teljes Kavafisz. Ugyanis kiderült, hogy nem csak az az 53 vers maradt tőle, amit ő erre szelektált ki, hanem vannak versvázlatok, van egy csomó megtagadott, vagy korai vers, és van legalább 77 hátrahagyott verse. Ezek nagyon érdekesek, tehát a hátrahagyott versek, teljes értékű versek, csak ő nagyon hosszan dolgozott ezeken. Nos, ezeket románból, illetve franciából lenyersenem magamnak kicsit. Nyilván újjörögül nem tudnék, nem tudván. Kicsit

rájátszva talán amennyire lehetett a Vas Istvánra, tehát erre a szárazabb hangra, vagy a Somlyóéra, mert ők fordították, igen jól Kavafiszt, ugye. Azóta is csak ők fordították igen jól. Persze megpróbáltam szét is írni ezeket. Vannak olyan versek közöttük, amelyek szerintem fordításnak – mivel van amelyik rímtelen – elmennek, elmennek fordításnak is, nem egyszerű átírat. Na, most már van két füzet, két athéni füzet, ami előkerült, amiben Kavafisznek azok a versei vannak, amiket 1900 után jegyzett fel. Egy részük füstmilános, és a történelmi görög kultúrtörténeti anekdotákkal, tehát a rá jellemző motívumokkal vannak tele. És vannak homoerotikus versek is benne, tehát szerelmes versek is fiúkhoz, láthatóan. Szerintem azok is jól sikerültek, bár nálam szakavatottabb kritikusok, akik ezt a témát jobban ismerik, azt mondták, hogy nem tudtam igazán empatikus lenni, ami nem igaz. Tehát így állt össze ez a 147 vers.

KPJ.: *Mi volt a célod ezzel a könyvvel? Nagyon komoly vállalkozás, nagy vállalkozásnak tűnik.*

KAF: Énnekem ez egy fontos vállalkozás volt. 2001 és 2006 között készült. Hogyha legközelebb közzétennénk, akkor biztosan megírnám a hozzá való jegyzeteket is, mert még alaposabb jegyzeteket igényelt volna. Volt, egyrészt a költészet szeretete, másrészt Kavafisz költészetének szeretete. Azért, mert ahhoz, akár csak Marcel Prousthoz, vagy bárkihez, közeledhet nem csak homoerotikus lény is, azért, mert szöveggel dolgozunk, és egy ember életét tartjuk a kezünkben. Az átírások nem voltak szerintem szemtelenek, igyekeztem nem fölülírni sok mindent, bár ki tudja. A hozzá írott versekkel pedig egy kicsit azt próbáltam meg, tehát ezek hosszabbak... nagyon tömör Kavafisz, kell Kavafiszt olvasni, megéri, nagyon, legalább olyan fontos élmény számomra, mint Pessoa, vagy a nyolcvanas évek elején a Borges versei. A novelái is, de a versei.

KPJ: *Ha jól tudom Borgesnek először éppen a versi jelentek meg az Európánál. Nekem úgy rémlik, még az életműsorozat előtt.*

KAF: Az életműsorozat előtt igen. Nekem az első Borges élményem a katonaság előttről van, ugyanis itt a korabeli Horizont sorozatban a Kriterionnál megjelent a *Titokban végbement csoda*, és én először azt olvastam tőle. Na, most már én azt akartam, nem fellazítani szerettem volna ezt a nagyon száraz, jellegzetesen kavafiszi versépítkezést, hanem egy kicsit néhol közelíteni a vele kortárs magyar költészethez. Mivelhogy az a szabadvers-hagyomány tetszett nekem a leginkább, vagy

volt elérhető számomra, amelyet mondjuk Füst Milán képviselt, ezért egy kicsit ráérősebben csináltam. Meg kell neked mondanom, jó, hogy erre rákérdeztél, mert én magam a kritikai fogadtatását, ami ilyen-olyan... Most már rájöttem, így, hogy kezdek szép férfikorba lépni, rájöttem, hogy talán ilyesmikkel nem kell foglalkozni, hogy a kritikus mit gondol, meg én mit gondolok. Mert nem, hogy engem félreértett, vagy egy kötet intencióját a legtöbb...

KPJ: *Olvastam nagyon jól is.*

KAF: ...emögött egy másik klikk dolgozott.

KPJ: *Úgy emlékszem, hogy Tózsér Árpáddal való beszélgetésünkkor került fel először, mert ő ezzel foglalkozott: van neki egy elmélete, miszerint a magyar irodalomban az igazán nagy művek a periférián születnek, és itt a magyar nyelvű Bibliától kezdve, az erdélyi emlékirókiig lehet sorolni azokat a műveket, amelyek, mondjuk, nem a mai Magyarországon, vagy nem Budapesten jöttek létre, hanem a Felvidéken, Délvidéken, vagy Erdélyben. Ugyanakkor a befogadása a centrumban történik. Mi erről neked a véleményed?*

KAF: Az az igazság, hogy ezen nem gondolkodtam. Meg kell mondanom, hogy én életem folyamán, ha már írni kezdek, mindegy volt. Írtam én Budapesten is verset, voltak nekem törzshelyeim, bementem, a Laci pincér már ismert, azért, mert hosszabb ideig jártam vissza egyazon helyre, s azért voltak elintéznivalóim is ott. Több helyem van. Tehát írtam másutt is verset. Amikor Székelykeresztúron írtam verset, akkor Székelykeresztúron volt a világ közepe.

KPJ: *De most itt egy életműről van szó, tehát nem egy-egy alkalomról, alkotásról...*

KAF: Tudod mit gondolok én erről? Nehogy vigaszként fogjuk ezt fel, nehogy a saját periférikus voltunk vigaszaként. Kétségtelenül nagyon fontos művek születhetnek a Vajdaságban is, Felvidéken is, Erdélyben is. Születtek is lényeges művek, amelyeknek a befogadása a centrumban is megerősítetett. Van oly is, aminek a befogadása a centrumban nem erősítetett meg. Ilyen szempontból az erdélyi irodalom különlegesen erős képződmény. Esetleges hibáiban is annak látom, de hát ezek nem hibák azért, mert a világ sem nagyon javítható, kimondottan nem is kell. Kétségtelenül fontos művek születhetnek periférián. Hogyne születhetnének, erről szól Kavafisz története is. Megint visszautalnék erre a kiváló görög költőre, aki újjörög nyelven, Alexandriában

élve korának legnagyobb görög költője volt. Mondjuk nagyobb, mint sokan kortársai közül, akik éppenséggel Athénben élhették le az életüket. Nem is igazán értették meg, ott óriási klikk-harcok voltak, amikor kívülről behajózott – néhányszor elutazott ő is Athénba –, de aztán inkább visszament Alexandriába, mert ott jobban érezte magát. A 20. század másik nagy, érdekes költői teljesítménye a portugálok legnagyobb költője Fernando Pessoa. Egész életében Lisszabonban élt... neki is nagyon sok heteronímái voltak. Ő volt a nagy szerepjátszó a periférián. De hát mihez képest a periférián? Mi a centrum? Szóval én azt nem tudom, hogy mi a centrum. Az is előfordulhat, hogy valamit az ún. periférián fontosnak találnak, és a centrum az oda sem figyel. A magyar specifikummal felépített centrum nem mindig figyel a perifériára. Az, hogy itt '19-'20-tól, és '20 után Kós Károlyék egy új irodalmat voltak kénytelenek – mert hát inkább ez a pontos – kiépíteni, ez sokak számára elfogadható volt, sokak számára pedig egyenesen elfogadhatatlan volt akkoriban. Mondjuk a *Nyugat* egyes szerzői számára is. Tehát az, hogy itt közben létezett egy irodalom, csak a transzilván korszakról beszélve. Egy Áprily, aki '29-ben elment, áttelepült Magyarországra, egy Dsida Jenő, és nyilvánvalóan, Jékely Zoltán, akit egy kicsit idetartozónak érzek. És még sokan, tehát itt azért működött, mozgott valami. Mondjuk a *Nyugathoz* képest lehetséges, hogy táblabíró költészetnek nézett ki, ahogy egyszer az általam nagyon szeretett Babits Mihály mondta különben, az erdélyi triász egyik tagjára. Táblabírók, hivatalnokok, ahogy elképzelik. Van ebben kegyetlenség is, de hát ez egy ilyen játék.

KPJ: *András, könyveid jelennek meg budapesti kiadóknál, valamint ugye a Jelenkornál jelentek meg Pécsen, most újabban a Magvetőnél, de jelennek meg Kolozsváron is. Jársz is rendszeresen, kisebb-nagyobb rendszerességgel meghívnak Budapestre rendezvényekre, könyvbemutatóid vannak. Hogy látod ezt? Az elmúlt időszakban gyakran arról beszélünk, hogy van erdélyi irodalom, meg van felvidéki, meg van újvidéki, és mindenki tiltakozott, mert nem szereti ezeket a stigmatizálásokat, és nem szereti, ha különböző skatulyába bepakolnak egy egész irodalmat. Van-e még ilyen, vagy beszélhetünk már végre összmagyar irodalomról, amelyben amikor azt mondjuk, hogy erdélyi irodalom, nem megkülönböztetünk, hanem csak meghatározunk földrajzilag egy irodalmat.*

KAF: Kétségtelenül azt kellene az elején tisztázzuk, hogy mindig egy összmagyar irodalom bűvöletében kellene erről beszélni, mert más választásunk nincs. Az, hogy ez mennyire szerve-

sül, vagy mennyire – nagyon szépen mondom, mint Péter barátom – van odafigyelve – mintha Esterházy mondta volna. Hogy mennyire van odafigyelve, ezt igazán nem lehet tudni. Ez a sajátosság vértócsája, ahogy én ezzel csúfolkodtam. Ez segít is élni, meg olykor nem is. Tehát mindig arra kell gondolni, hogy van ez a nagy haza, ami kétségtelen, hogy nem indulatszavakból áll, hanem a nagy magyar nyelvről beszélek, a magyar nyelvről, amiről beszélek, a magyar irodalmi nyelv. Hogy ez a haza, a szóhaza, és a szóhaza az egy nagy haza, és az egy öröknek tűnő haza. Inkább erre kell figyelni. Szerintem azt kell mondani, hogy létezik az az egyetemes magyar irodalom, azon belül sok szín van, emberenként más-más a szín, iskolánként, hogyha úgy vesszük, generációk...bár én a generációs dolgokat nem szeretem. Tehát sok szín van, és ebben az egészben, ebben a koncertben... Mert ez a sokszínűséghez tartozik, tehát tagadni egy erdélyi irodalom, nem specifikusan erdélyi irodalom létét, de tagadni egyáltalán a létét...

KPJ: *A sajátosságokra gondolsz? Nyelvi és egyéb sajátosságokra?*

KAF: Vannak, de hát ezt nem szabad eltúlozni, mert ez a másik. Azt mondtam amennyire segít élni, vagy csapást találni valamiben, akkor az csapás is az emberre nézve olykor, az íróemberre. Nem szabadna ebbe belezöttyenni. Tehát mindig létezik az egyetemes magyar irodalom, és ezen belül van jó magyar irodalom. Ezt ki ahogy látja, ki mit szeret, kinek mi a jó magyar irodalom. Igazán a kánonok, hogy mennyire alakítják, vagy nem alakítják, vagy a divathullám mennyire alakít vagy nem alakít – ez mindig így volt. Nyilvánvaló, hogy egyeseknek Herczeg Ferenc tetszett, másoknak Móricz Zsigmond. Na és? Végső soron... Nekem jelesül, ha nagyon erdélyi írókat akarok mondani és az én kedvencemet akarom mondani, akkor Tamási Áront fogom mondani. Nyilvánvalóan nem mást.

KPJ: *Valamivel több, mint egy éve a Látó főszerkesztője vagy. Úgy tudom, nem feltétlen örömmel, vagy nem lelkesen, nem kívántad magadnak – talán ez a pontos kifejezés – ezt a szerintem megtisztelő feladatot. Most engedj meg, hogy azt mondjam neked, amit utcán beszélgetve is mondtam, hogy nem is lehetett volna elképzelni mást. Ezt te is nyilvánvalóan tudod, tudtad, meg tudod most is. Teljesen megváltozott a lap. Azelőtt... nem lebecsülöm egyáltalán, amikor azt mondom, hogy rendkívül színvonalas, mert az előző, a Gálfalvi Gyuri által szerkesztett Látó is kiváló, de a szerzői gárdában látok nagyon nagy változást. Tehát*

sokkal fiatalabb lett a lap, miközben megtartotta idősebb szerzőit is, külföldieket és itthoniakat. Mit jelent ez neked?

KAF: Na, most már lapot szerkeszteni is, vagy igyekezni jó lapot szerkeszteni is, az is egyféleképpen, ha nem is feladat, azontúl, hogy feladat, mert feladat, szerelem kérdése. Én '90 januárjában kerültem az akkori *Látó*hoz. Ezt hosszú ideig Béla és Gyurka neve fémjelezte, miközben Gyurka vitte a hátán a dolgot, és Béla nem is vindikálta magának a belészólást. Amikor ő elkezdett a politikai pályával...

KPJ: *Markó Béláról és Gálfalvi Gyuriról beszélünk.*

KAF: Bocsnat, Markó Béláról és Gálfalvi Györgyről van szó. És kialakult ez a lap. De hát az a lap is konzsz... konszenzus...ááá... megegyezéses na, megegyezéses és kompromisszumos alapon alakult ki, mint minden jó lap. Azért jó egy *Látó* típusú lapnak, mert megengedte végső soron magának az idők folyamán, hogy kimondottan az van aláírva, mondjuk a *Látó* alá, hogy szépirodalmi folyóirat, és én ezt nagyon fontosnak tartom. Bizonyos arisztokratizmust is vállalva ebben, ez szépirodalmi lap, tehát semmi helyrajzi, helytörténeti, vagy nagyon helyi kívánalmaknak nem óhajt megfelelni. Ezt most kicsit credoként mondom. Semmiképpen sem, eddig sem, tehát, hogy valóban egy ablak legyen, egy kinyitható valami. A *Látó*, hála istennek, csapatmunka. Ez volt Gyurka alatt is, aztán volt egy idő, amíg voltam főszerkesztő helyettes. Ennél a lapnál a kritika rovatot Láng Zsolt szerkeszti, kiváló prózaíró, a prózarovatot Vida Gábor szerkeszti, ugyanez elmondható róla, kiváló prózaíró. Az esszérovatot újabban ősztől, hála istennek, Demény Péter szerkeszti. Az átjárások megvannak a 2008-as évre. Úgy értem már könnyű ilyen szinekúrát is kialakítani, mert így dolgozunk. Illetve ott van a nélkülözhetetlen szerkesztőtárs, számomra nélkülözhetetlen, de mások számára is az lesz, Szabó Róbert Csaba, aki nemcsak, hogy jól kezdő fiatal prózaíró, második kötete készül...

KPJ: *Ő nincs harmincéves, ha jól tudom.*

KAF: Nincs, huszonnyolc éves. Ő a Benjámin a szerkesztőségben, és ő a főszerkesztő-helyettes. Én vele találkozom a legtöbbit.

KPJ: *E mögött van valamilyen szándék?*

KAF: E mögött lehetséges, hogy megsejthető valamilyen szándék is. De minden szerkesztőség,

egy minél jobb társaság és összjáték kérdése. Mi történt tehát 2008 végén, 2009 elején? Külalakat váltott ugye, kinézetet váltott...

KPJ: *Bocsáss meg, 2007. Mert most vagyunk 2009-ben*

KAF: Bocsánat, 2007. Eltelt egy év, nem vetük észre.

KPJ: *Nem neked kell figyelned.*

KAF: Nem nekem kell figyelni. Az történt, hogy a külalak váltódott, belül még valami többletet találtunk ki. Tehát a grafikai vagy tipográfiai kinézete a lapnak más lett. Ezt itt el kell mondanom, és külön meg kell dicsérnem ezért kiváló barátomat, Irsai Zsolt képzőművészt, és Birtalan Kölköt Zsoltot, mert ők vigyáznak erre. És valahogy valóban fiatalosabb lett az egész. És én remélem, hogy ez csak fiatalodni fog.

KPJ: *Új rovatokat hoztatok, mindig van egy melléklete a lapnak.*

KAF: Van hátul egy melléklet. A márciusiban mondjuk poszter van. Király Laci jelent meg, Szilágyi István. Most a márciusiban Nádas Péter van, de volt azelőtt Bodor Ádám is, vele kezdtük, Parti Nagy Lajos. Van egy rejtett fotósa – meg kell említsem – a szerkesztőségnek, egyrészt Szabó Róbert Csaba, aki jól fotózik, és Vida is jól fotózik, bár ő ilyen portrékat nem szokott csinálni. De van egy olyan kiváló fotós Marosvásárhelyen, kitűnő barátunk a Fekete Zsolt. Ő csinálta azokat a fotókat is. Tehát egy kicsit úgy nyüzsgősebben néz ki. A *Látó* mellett ott van még a *Látó* Irodalmi Színpad, ami akárcsak a vándorló Törzssasztal... mi már '91-től vándorlunk.

KPJ: *Elárultam Andrisnak útközben, hogy elkezdtük úgy nevezni a Törzssasztalt, hogy Vándor Törzssasztal, és Ady helyszíneit követjük, és már csak a börtön hiányzik. Ott nem tartottunk még törzssasztalt...*

KAF: Különbőféle helyszíneken folynak ezek a *Látó* Színpadok. Újabba, hogy megint egy váradi polgárt említsek, Gáspárik Attila rektor úrnál a Stúdió Színpadon rendezzük ezeket a találkozót, vagy egy részüket. Eddig mindig a kisteremben volt, vagy a Bernády-házban, úgymond Bernády-házban, vagy a Kultúrpalota kis termében. De hát az egy teljesen más szellemiségű dolog. Ha bevisszük a Stúdióba, mondjuk minden hónapban egyszer vagy kétszer szombaton, ami-

kor szabad a Stúdió terem, az akkor teljesen más. Teljesen máshogy pozicionált, nem az a teljesen múzeumi, leszorított hangulat. Sőt különféle helyszíneken is lehet ezt csinálni, a Jazz&Blues pincében is lehet ilyet csinálni, vagy a G. Café-ban, ahol törzssasztalunk van.

KPJ: *Sok mindenről lehetne még beszélni, több mindent szeretnék még kérdezni tőled. Többek között arról, hogy színházigazgató is voltál, a magyar társulat igazgatója voltál. De az is érdekes lenne, ha beszélnél például a Tompa Gáborral írt Kétkézesekről, ahogy ti neveztetétek...*

KAF: A *Kétkézések*, Tompa Gáborral közösen írt szonettek. Gábor közösen írt Visky Andrisal verseket, azok szabadversek voltak. Teljesen más...

KPJ: *Nem volt féltékeny Visky?*

KAF: Nem, nem szoktunk féltékenyek lenni. Ez egy ilyen játék, hogy Gáborral leültünk. Két ebadta színházi gyerek, ő a gyakorló színházi gyerek, én csak ilyen kimondottan szerelmes és műkedvelő színházi gyerek. Közben tanítottam a főiskolán is valamennyit... Hát azért, mert nagyon megosztott az idő, de nagyon érdekes volt számomra az is. Tehát úgy visszatérve erre, leültünk és szonettek írtunk. Úgy elkezdtünk mindig kettőt, a kétkézese...nem betűzős játékkal. Tehát megnéztük, hogy a másik mit írt, megegyeztünk, hogy itt keresztrím lesz, ölelkező rím, páros rím, és óriásiakat röhögtünk. Különböző helyszíneken írtunk, írtunk Kolozsváron is. Vásárhelyt még létezett az Oroszlán – akkor még nem bontották le. Az Oroszlántól egészen kültelki csehóig elbújtunk és ott írtunk. El kell árulnom, hogy legutoljára a III. Richárd kolozsvári bemutatója után volt egy ilyen – elkezdtük megint írni, mert még hiányzott vagy 10 darab ahhoz, hogy... És akkor ott írtuk. Tehát így több ilyen cetli forog, közben nagyokat kacagunk. Gábor imádja, imádja a saját vicceit. Akkor úgy elvagyunk. Ez egy ilyen költői játék, nevezzük mérkőzésnek. Ugyanaz a kaján – mi hasonlítunk a Tompával – ugyanaz a kaján színházi ész. Teljesen másról szólnak. A Viskyvel írott versek véresen komolyak, ezek pedig véresen komolytalanok, olykor.

KPJ: *Parti Nagyról is akartalak kérdezni, tudom, hogy nagyon jó barátok vagytok, szoktak bennetek rokonítani.*

KAF: Szoktak, sokszor fordultunk elő egymás neve mellett. Nagyon érdekes volt, mert '82-es –

ezt tudja Lajos is, többször – ’82-es az ő első köte-
te az *Angyalstop*, az enyém ’83-ban jelent meg, és
akkor, amikor ennek a szerkesztése folyt, Egyed
Péter barátom ideadott két magyarországi kötetet,
a nyolcvanas években elég ritka volt az ilyesmi. Az
Angyalstop volt Parti Nagy Lajostól, és a másik, azt
hiszem a *Ha már itt vagy*, Várady Szabolcsé volt,
amit olvastam. Lajos írásaival hamarabb találkoztam,
mint ő magával, vele ’90-ben. Azóta azért
havonta több ízben szoktunk telefont cserélni, ha
nem találkozunk.

KPJ: *Lelki közösség is van köztetek, azt hiszem.*

KAF: Én attól tartok, hogy igen.

KPJ: *Olyan érzékenységre gondolok, ami nagyon ritka szerintem.*

KAF: Én mindig azt szoktam mondani, hogy
magyar költők között ritkább az ilyesmi. Én a
magam részéről nagyszerű, drága barátomat úgy
ünnepeltem meg, amikor ötvenéves volt, hogy öt
különböző helyen elszórtam ezeket az omázsokat.
Akkor most valami nem ilyesmit olvasok fel,
hanem olyasmit olvasok fel, amit először olvasok
fel, mert ezt még nem hallotta senki. Ez is olyan –
hogy mondják ezt a Székelyföldön, vagy nem
tudom, hogy Marosvásárhelyen mondják azt,
hogy kacagságos – ez is olyan kacagságos lesz. Ez
is a készülő kötetből. Amikor itt volt Lajos, biztos
olvasott fel Dumpf Endre-verseket.

KPJ: *Ő azt hiszem, hogy prózát olvasott fel.*

KAF: Na nem baj, akkor olvasok fel én Dumpf
Endre-verseket, mondaná Kányádi Sándor erre
viccként.

*(Elhangzanak a Dumpf Endre-versek,
melyek itt meghallgathatók a költő
előadásában.)*

KAF: Ebben inkább az az érdekes, ezeket azért
volt nehéz – ez nem látszik – megírni, mert haiku-
ban van vagy tankában, és úgy van összerímeltet-
ve, tehát japán versformákban.

KPJ: *A magyar prózairodalom benne van az euró-
pai áramlatban, mondhatjuk, hogy Európa-hírű, sőt
itt-ott egyik-másik szerző, azt is elmondhatjuk, hogy
világhírű. A versről, a költészetről, a kortárs, a mai
magyar költészetről ezt nem mondhatjuk. Eljön-e
ennek az ideje szerinted valamikor? Ezt egy költőtől
meg kell kérdezniem.*

KAF: Azt hiszem, hogy a magyar költészet,
már ahogy van, világhírű. Már ahogy van világhírű,
azért, mert... két dolog szokott itt lenni mindig,
hogy megsajnáljuk magunkat...

KPJ: *Most én nem erre gondoltam...*

KAF: Igen, de érdemes erről beszélni. Hogy
van egy Weöres Sándorunk, ez nagyon fontos, ma
este talán nem eléggé hangzott el a neve. Van egy
ilyen fenomén, mint Weöres Sándor, vagy egy
olyan korszakos, más jellegű fenomén, mint Arany
János a 19. században, vagy akár egy Berzsenyi.
Mindezt elég nehéz elmondani akár franciául, akár
angolul, nem tudom, hogy mi a tétje. Vagy a Parti
Nagy Lajos, Weöres Sándorral együtt, nehéz fordít-
tani. Az, hogy el fog-e ennek jönni az ideje, nem
tudom, nem hiszem. Én már azokat a fordítókat
sajnálom, illetve nagyon becsülöm, akik mondjuk
az Esterházy Péter nagyon csavarintosan megírt,
költői nyelv felé tendáló szövegeit le tudják fordít-
tani, nemhogy verseket...

KPJ: *Ha tudnád mit mondott itt Péter ezekről a
fordítókról, vagy fordításokról!*

KAF: Én tudom, hogy mit mondott, mert
nekem is mondta. De azért csodálni kell őket, mert
ezzel szöszölnék. Azt hiszem, hogy jó volna, ha
minimálisan beköszöntene valami ilyesmi. Nekem
például jelent meg két-, három-, egy pillanat,
négy nyelvű kötetem, ez még a Jelenkornál volt,
'99-ben a Frankfurteri Könyvvásárra, 16 vers magya-
rul, németül, angolul és franciául. Vannak köztük
igen sikerült fordítások, a franciákat én tudom
ellenőrizni. Párizs mellett vannak kedvenc helye-
im, kedvenc városaim, a kedvenc városom Prága.
És elég sok csehre lefordított versem van. Például
a múltkor, másfél éve, valami képet kerestek rólam
éppen Birtalan Kölkök Zsolték, és egy cseh honla-
pon vagy weblapon találták meg a verseimmel
együtt. Én például azt szeretném, román kötetem
már hála istennek van Drumaru Pali fordított
kiválóan, s azelőtt Gelu Păteanu gyerekverseket,
Gyalu bácsi. Azt szeretném, ha egy cseh kötetem
volna, mert az biztosan keveseknek van.

(Taps)

KAF: Köszönöm szépen a tapsot, én is jól
éreztem magam.

*A 2009. március 16-i Törzsasztal-esten rögzített
beszélgetés teljes, szerkesztett változata.
A szöveget Szűcs László gondozta.*

Nem tudom, hogy hol kezdődik a vers

Nagyvárad Törzsasztal-estje előtt az *Erdélyi Riport* szerkesztőségében beszélgetett 2009 kora tavaszán KOVÁCS ANDRÁS FERENC költővel, a *Látó* folyóirat friss főszerkesztőjével KINDE ANNAMÁRIA és SZÜCS LÁSZLÓ. Az interjú az *Erdélyi Riport* hetilap 2009/12., március 26-i számában jelent meg.

Úton a szerkesztőség felé azt mondtad, nem szívesen politizálsz, s közben az iskola is szóba került. Azért csak provokálnánk egy kicsit azzal, hogy elmegy-e az idén a Kölcsey gimnázium öregdiák-találkozójára, és ha igen, vajon hova? Gondolom, sejtetted, miért kérdezzük, s hogy az olvasó is értse: nem biztos, hogy a szokott helyen az idén nyáron még ott lesz a Kölcsey gimnázium.

Múlt év nyarán volt a harmincéves érettségi találkozóm, úgy vélem, hogy sem lelki, sem egyéb kötelezettség nem kényszerít arra, hogy az idén is odamenjek – ha volna hová menjek.

Azért is kérdezzük, akár teljesen elvonatkoztatva a konkrét esettől, mert annak is igaza van, aki vissza akar kérni valamit, ami a saját tulajdona volt, ugyanakkor egy minőségi tanintézmény ellehetetlenítése sem a legjobb ötlet.

Én nem hiszem, hogy jó ár volna. Mindig az egyik végtelből a másikba esünk. Leginkább a régebben toleranciát hirdető intézmények és emberek esnek a krónikus intolerancia bűnébe. Rossz lesz. Én Szatmárnémetitől, a Kölcseytől is – amit akkor egyszerűen magyar líceumnak hívtak, hivatalosan valami számozott ipari líceumnak –, éppenséggel nyíltságot és szabadságot tanultam. Kizárólagosságot nem. Szatmár szelleme teljesen más: nyílt, szabadelvű. Gondolom, hogy most is az.

Azért te most már marosvásárhelyi költő vagy, vagy nincs ennek jelentősége?

Nincs. Marosvásárhelyen élek. Voltam már székelykeresztúri költő is, kolozsvári is. Még mindig nagyon fontos számomra a gyerekkor s a fiatalság, amit Szatmáron éltem át. Érettségi után egy évvel kerültem csak fel Kolozsvárra, és kellő

Interjú közben az *Erdélyi Riport* szerkesztőségében

rendszerességgel hazajártam a kétezres évek elejéig, amikor a szüleim átköltöztek Marosvásárhelyre. Az én szatmáriságom olyan volt, hogy édesanyám kolozsvári, édesapám pedig marossár-

Interjú

KINDE ANNAMÁRIA (Nagyvárad, 1956. június 10. – Nagyvárad, 2014. január 5.) költő, műfordító, lapszerkesztő, a *Várad* kulturális folyóirat szerkesztője, korábban a *Majomsziget*, a *Nyugati Jelen*, az *Erdélyi Napló*, az *Erdélyi Riport* munkatársa, az Ady Endre Sajtókollégium igazgatója.

SZÜCS LÁSZLÓ (1965, Nagyvárad) költő, lapszerkesztő, a *Várad*, majd az *Újvárad* folyóirat főszerkesztője, a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének elnöke.

pataki volt, én csak úgy voltam szatmári, mint a színház. Ha hamarabb születek, 1956 elején, akkor lehettem volna nagybányai is, mert akkor ott volt a színház.

Szatmárt vállalom, mert meghatározó része az életemnek. Nagyon sajnálom mindazt, amire az első kérdésedben utaltál, ezért a rezignált bánat, ami az én válaszból sugárzott. Nem hiszem, hogy az idén arrafelé mennék.

Máig a színház közelében maradtál, a családi kötelék a színházhoz megmaradt. Ugye nem véletlen,

hogyan az irodalom mellett ennek is fontos szerepe van?

Fontos volt gyerekkoromban is, hogy én színházi gyerek voltam, ez érdekes státus volt Szatmáron. Mert mindig én voltam a művészyerek. Ezt a szatmáriak mondták, mert nem lehetett engem meghatározni rokonsággal, szatmári gyökerekkel. Fontos volt apám és anyám mellett egy csomó ma már jobbra nem élő színházi ember, színész, színésznő között felnőni.

A késztetést legalábbis elnyomtam magamban, ha éreztem is arra, hogy a színi pályára lépjek. A rendezés az már tetszett volna, csak 78-ban még nem igazán működtek rendezői szakok. Következett a bölcsészet, ugye, Kolozsvár, az megint egy másik iskola, azután tanárnak lenni, Székelykeresztúron élni és a környező falvakban tanítani... Hargita megyei tanár voltam. Mert legalább annyira közel van hozzám Székelyudvarhely is, ahol a nagyobbik lányom született. Vagy Csík is.

Kolozsvár milyen volt akkor, amikor te odakerültél, és visszatekintve mi a legfontosabb abból, ami ott történt veled?

34 Kolozsvár számomra nem volt új Szatmár után, mert gyerekkoromban a tavaszokat, teleket ott töltöttem nagyanyámnál és nagybátyámnál. Van két-három város, amivel az ember álmodik, az első nekem mindig Szatmár, a második mindig Kolozsvár. Én hazamentem Kolozsvárra, az édesanyám városába mentem. Kolozsvárnak az „állagát” az ember gyerekkorban megtapasztalja, és az a 80-tól 84-ig terjedő egyetemi időszak, ha néhol nyomasztó is volt, ugyanakkor számomra otthonos. Sok barátot szerezhettem, íróemberekkel ismerkedtem meg, olyanokkal is, akikkel nem találkozhattam odahaza édesapáméknál a szatmári otthonunkban. Hozzánk elég sokan jártak.

Nagyon sok barátot szereztem. Kit mondjak? Szilágyi Júliát, Cs. Gyimesi Évát, Balla Zsófiát, Egyed Pétert, és másokat. Azért rosszak a felsorolások, mert mindig rengetegen kimaradnak belőlük. És ott volt két-három olyan nagyszerű szerkesztőség, ahol az ember jól érezte magát. Én a *Napsugár*hoz jártam be és a *Korunk*hoz. Ott gyakorlatoztam, ebben a két szerkesztőségben. Az *Utunk* szerkesztőségében egészen más gyakorlatok folytak. Az is kiváló volt. Jól éreztem magam.

Színházba járó voltam, de nem voltam ott színházközelben. A bábszínház körül serteper-tél-

tünk inkább, kiváltképpen Láng Zsolt barátom, aki bábszínházzal is rendszeresen foglalkozott. Jók voltak a kolozsvári évek. Volt egy csomó szürkeség is bennük, egy csomó torokszorító élmény, de én azt mondom, végső soron ez az ember életéhez tartozott.

Eminens diák voltál?

Nem. Soha nem voltam eminens.

Milyen tanár voltál? Szeretted tanítani?

Szerettem. Úgy hiszem, tudtam is. Megvolt bennem a kellő makacsság, pontos voltam és szőr-szálhasogató. Vannak olyan tanítványaim, akik azóta éppen bölcsészetet végeztek, maguk is magyartanárok lettek. Ez nem csak engem dicsér, nemcsak az én tanítványaim voltak, közben más kiváló magyartanárok is voltak Székelykeresztúron is, meg a környéken is.

Nem érezted magadat száműzöttnek Kolozsvár után?

Eleinte igen. Kolozsvár után, meg Vásárhely után. Vásárhellyel mindvégig kapcsolatban voltam, mert az első publikációim ugyanúgy kötnek az *Utunk*hoz, mint az akkori *Igaz Szó*hoz, az *Évszakok* mellékletéhez, mert ott jelentem meg. És a barátságok: Markó Béla barátsága, meg a Gálfalvi Gyurkái. Lényegében ezért választottam 90-től Vásárhelyt.

Egy kicsit száműzetésnek éreztem Kolozsvár után, nyilván. Én maradtam volna még az egyetemen. Amikor végeztem, akkor én még tanultam volna négy évet. Akkor ez nem volt szokás, nem volt rá lehetőség.

Szívesen foglalkoztam volna még régi magyar irodalommal, mert az volt a szakom, abból államtan vizsgáztam Rohonyi Zoltánnál. Szívesen maradtam volna Kolozsváron, akár az egyetemen is, de nem lehetett tovább tanulni. Nem lehet összehasonlítani, ég és föld a 84-es év a 94-eshez képest, vagy a 2004-es évhez képest.

Lehetséges, hogy száműzetésnek fogtam fel, de csak rövid ideig. Mert van bennem hajlam a beilleszkedésre a magam nem-beilleszkedő módján. Próbálok empatikus lenni a világgal, a „játsszó személyekkel”. Számomra az a hat keresztúri év megint legalább olyan fontos, mint az azelőtti évek, azért, mert megint embereket láttam. Székely János kedves volt, egyszer panaszkodtam

neki levélben, s azt válaszolta: „Andráská, mindennütt emberek élnek.” Igaza volt.

Amikor változott a világ, nyolcvankilenc decembere után jöttél el?

Kilencven januárjában. Hívtak több helyre, még Kolozsvárra is az egyetemre. Hívtak Péntek János a régi magyar irodalom katedrára. Meg volt egy állásom Kolozsváron a színháznál, mert felvett 89 júniusában Tompa, meg Köttő József. Versenyvizsgáztam dramaturgnak, csak éppen ezt nem hagyták jóvá soha Bukarestből. Így köszöntött ránk 89 decembere, és 90 januárjában, amikor Tompa Gábor hívtak, akkor mondtam, hogy nem, Gábor, én most elmegyek Vásárhelyre, lapot csinállok. Úgyis ott van András. Visky Andrást is felvették, egyszerre versenyvizsgáztunk, de ő Saszet Géza helyére, a könyvtárba.

Visszatérnék a színházhoz, mert adós vagyok egy történetvéggel, ahol ugyanakkor egy történet eleje kezdődik. Valahogy mégiscsak a közelébe kerültem a színháznak, éppen Vásárhely által, amikor 91 őszétől elkezdtem tanítani a színművészeti főiskolán. 2003-ig tanítottam. Közben kilenc hónapig társulatvezető igazgató is voltam a Tompa Miklós Társulatnál. Nem szűnt meg a kapcsolat a színház és köztem, ezt édesapám mindig szomorúan konstataálta. Ő érdekes ember volt. Sok mindenre megtanított, ahogy nőttek fel, együtt olvastuk a darabokat, megbeszéltük. A színházban láttam őt is, más rendezőket is rendezni. Megtanított mindenre, mint a jó suszttert. Aztán ez így maradt, mert nem lehettem rendező.

Mi volt az oka a szomorúságra?

Meg akart tartani engem valamiképpen az írás vagy a filológia számára. Féltett a színháztól.

Azt gondolta volna, hogy igazgató is leszel?

Azt nem gondolta volna szegény. Pedig azt is megérte. Féltett engem ettől. A színház jellegét minden színház közelében levő ember tudja: miért lehet nagyon szeretni, miért nagyon nehéz dolog. A színház olyan mint a katonaság, az apácázárda és a kupleráj egyszerre. Külön lelki adottság kell hozzá. Nagyon sok közösséget tudok érezni a színházi emberekkel. Így nőttek fel. Azt szoktam mondani, hogy egy hiú ripacs színész vagyok. Ilyen vagyok, erre jöttem rá később.

Lassan meg kellene írni a darabokat is. Erre nem volt idő. Tanítottam dramaturgiát, még rendezést is egy ideig, de a darabokat nem írtam meg. Ez egy nagy adósság.

Van benned egy drámaíró, aki még nem kezdett el dolgozni?

Az szólalt meg a verseken keresztül, esetleg, amennyire látszik a versekből, a lét finom teatralitása is. Szerepjátékok, amikor te magad vagy a rendező és a színész is. Ez egy nagy halogatás volt. Félelem, görcs volt bennem. Vagy van még – amíg meg nem írom az első két darabot. Szerintem egymás mellett, egymással párhuzamosan és egy évben, két különbözőfélét kell írnom.

Már tudod is, hogy miről?

Tudom, ugyanis a darabszinopszisaimat legalább olyan régen kezdtem alakítgatni magamban, mint a verseket. Még az egyetem előtti, illetve egyetemi időből valók. Állandóan forgatom magamban őket. Errefelé jövet is ezzel foglalkoztam, darabon gondolkodtam. Néztem ezt a havas, hófúvásos tájat, és ezen gondolkodtam. Nem egy ilyen skandináv típusú darab jutott eszembe, sokkal mediterránabb, színházasabb valami. Színházról szóló.

Az, hogy elvállaltad a Látó főszerkesztését, mennyire árt akár drámaírói, akár költői énednek? Kevesebbet tudsz dolgozni, ez nem zavar annyira?

Dehogynem zavar. Egy olyan helyzet volt, hogy ezt el kellett vállalni. Nem volt az álmaim netovábbja, egyébként a színházigazgatás sem volt az. A színház az sok ember, meg hát egy színes nagyipar. A szerkesztőségben vagyunk kilenc-tizen, az egy más jellegű dolog. Meg lehet csinálni, nem egy napilapi vagy hetilapi ritmus. Ez

egy szépirodalmi folyóirat. Volt ebben elszánás is, feladat is. Kényszer nem volt. Nem volt más megoldás erre.

Nem tudok mindig kivirulni, de remélem – mondom mosolyogva –, hogy azért a lapot jól csináljuk. A lap konszenzusos munka, és csapatmunka. Ott vannak mellettem a szerkesztőtársaim: Láng Zsolt, Vida Gábor, Demény Péter, Szabó Róbert Csaba. Jó csapatban vagyunk mi ott öten, ezen múlik egy lap. Az a baj, hogy a főszerkesztőnek kell biztosítania bizonyos dolgokat, meg oda kell figyeljen dolgokra, koordináljon, ami nehezebb. Nem mondhatom azt, hogy szervezni nem tudok, mert az nem igaz, nagyon pontos vagyok, mindig is vezettem határidőnaplót, nem feledkezem el semmiről, de sok időt elvesz.

Gyakran vitatkoznak arról, hogy sok folyóirat van, vagy kevés; kell, nem kell; kinek kell, kinek nem kell. Te hogyan látod ezt?

Én nem hiszem, hogy sok folyóirat volna. Hát miért volna sok folyóirat?

Inkább Magyarországon mondják ezt. Hogy bezeg Franciaországban vagy hol, hány jelenik meg. Kevesebb.

Teljesen mindegy, mert Franciaországban egy csomó másféle lap van, és az egy jól bejáratott, tel-

jesen más rendszer. Itt, amíg a vármegyéknél vannak lapok, és a régióknak vannak lapjaik, hát miért ne volnának? Én úgy szoktam számolgatni, szépirodalmi, irodalmi folyóiratokról lévén szó, hogy van a *Várad*, a *Helikon*, a *Korunk*, a *Székelyszó*, a *Látó*. Ennyi? Öt lap? Hát az mért volna sok? Tegyük fel, hogy valóban másfél millióan vagyunk, mind olvasunk. Mért volna sok?

Én azt hiszem, látható, definiálható az, hogy ez az öt lap öt különbözőféle lap. Ki mit keres, benn azt megtalálja. A *Látó* azt mondja, hogy szépirodalmi lap, és regionalizmusoknak olyan nagy teret nem enged, szemben a *Székelyszóval*, amely direkt erre épít, hogy előfizetői vannak, akik szeretik még hallani a szép magyar székelység történetét a kezdetektől, a preturáni korszaktól a poszturáni korszakig, akkor ezt így leírják nekik. És mindegyiknek helye van, mindegyik jól csinálja, mindegyik megtalálja a helyét. A *Váradnak* is megvan a maga szegmense.

Korábban fontos volt folyóiratban közölni. Ma is fontos egy fiatalnak, kezdőnek, legalább annyira, mint nekünk volt?

Legalább olyan fontos.

Nincs az, hogy majd az internet?

Van ez is, hogy majd az internet. Meg van olyan is – búbajos dolog –, hogy küld valaki egy levelet, hogy kattintson rá a weblapomra, s majd ott megnézheti a verseimet. Hát nem kattint az ember. Az van, hogyha megkeresnek, küldenek jó sok verset, akkor azokat elolvasom, ha érdemes, mert hát nagyon sok van, a vers az életszükséglet tulajdonképpen. Így jön ki a gyerekekből a szöveg. Sokszor szöveg jön ki, nem vers. A színisek közül is rengetegen írnak verset, de ezek inkább monológok. Van, amikor jobban összeáll, van, amikor érdekesebb, de nem vers még.

Mégis, hol kezdődik a vers?

Hát, ha én azt tudnám, akkor nem itt ülnék. A vers valahol ott kezdődik, és folytatódik bennünk, amikor a szöveg magától, vagy ízléstől, lelkierőtől, nyelvi kifejezőképességtől, tömörítőképességtől fogva úgy strukturálódik, akkor a szövegből vers lesz. Persze vannak olyan prózai szövegek is, amelyek kimondottan versnek hatnak. Nem tudom megmondani. Nagyon jó, ha egy kezdő verset ír, de az is fontos, hogy olvasson. Hovatovább ez lesz a fontos, hogy a kezébe vegyen egy könyvet, vagy lehúzzon valamit az internetről, és akkor úgy

olvassa el, de nem biztos, hogy a neten. Az más dolog.

Nem tudom, hogy hol kezdődik a vers. Még azt sem tudom, hol fejeződik be. Voltak olyan borús pillanataim, amikor kétségtelenül időszerű lett volna – bár nagy gyávaság – meghirdetni a saját ars poeticát és a Székely János íróasztalától megint elmondani, hogy a költészet meghalt. De hát ez nem igaz. Ez számomra nem igaz, a költők vagy a versírók a létükkel cáfolják ezt a kijelentést. A költészet létezik, ha kevesen is olvasnak verset. Egyre kevesebben.

Ilyen kaján dolgok jutnak eszembe, hogy lehet-e még udvarolni fiatal leányoknak úgy, hogy az ember József Attila-verseket mond. Baudelaire-t, vagy bármit. Nem biztos. Ez egy érdekes korszak. Coolra beállított. Cool legyen, durva, kemény. Közben olyanok a drága kicsi fiatalok, hogy szerintem néha elbújnak a sarokba és zokognak. Mert a pátosz nem halt meg. Az érzelem, az érzés, úgy is, mint szentimentalizmus, az nem

halott, ez egy romantikus nemzedék, csak nehogy az istenért valaki észrevegye rajtuk. Én ezt látom, Pesttől le Sepsiszentgyörgyig.

Járnak fiatalok a szerzői estjeidre?

Szoktak. A *Látóéra* is. Valamelyest fiatalodott a mezőny. Attól is függ, hogy hova hirdetjük meg azokat az esteket. Mennyire jönnek be, mit kapnak. Vannak. Előfordulnak. Úgy érzem, a *Látó* olvasóközönsége is fiatalodott kicsit.

Ezek az estek bejáratott rendezvények a kilencvenes évektől. *Látó*-szerkesztőként nagyon büszke vagyok arra, hogy az emberek elkezdtek járni Vásárhelyre. Aztán, hogy a közönség igénye mi volna, az egy más kérdés, mert ez ugye generációsan oszlik, és különféle ideológiai preferenciák szerint. De hát ez szerintem a *Látót* nem kell érdekelje. A *Látó* egy szépirodalmi lap, alapállását tekintve olyan, amilyennek írják az irodalmat, vagy éppenséggel választásaiban olyan, amilyennek ismerik.

Radics Viktória – Tamás Dénes

Beszélgetés a szerelemről

A szerelem mint téma. A beszélgetés, mind adekvát forma, hogy szóba hozza ezt az egyszerre lehetetlen, másrészt kimeríthetetlen témát. RADICS VIKTÓRIA és TAMÁS DÉNES erre vállalkozik az alábbi esszé-dialógusban, felkínálva gondolataikat, ugyanakkor személyes életük tapasztalatát is, mert csak így érdemes beszélni a szerelemről, kitéve magadat, kockáztatva megszerzett pozíciódat.

Radics Viktória: Függetlenül attól, hogy viszonzott-e vagy viszonzatlan, szomorú véget ér-e vagy révbe juttat, hosszú vagy rövid, a szerelem az egyénben, aki mélyen átéli: forradalom. És talán azért nem tudunk már beszélni róla, mert a forradalomról sem tudunk beszélni.

Esszé

RADICS VIKTÓRIA irodalmár, műfordító, Zomborban született (Jugoszláviában), Budapesten élte le az életét, most Zentán (Szerbiában, Vajdaságban) készül lassan a távozásra.

TAMÁS DÉNES (1975 Sepsiszentgyörgy): szépiró.

Az odaadó szerelmes rányílik a Másikra és ezzel rányílik a másik világra, amit nem tud a saját érdekei szerint redukálni; a Másik mindig eltér, van benne valami bekebelezhetetlen, darabka totális másság, amit a szerelmes meg akar érteni, amit vitat, aminek a meghódítására vágyik, ami fölízgatja, ami idegesíti vagy épp megnyugtatja. A szerelem rányítja az ember szemét az ember (antropológiai) paradoxitására, a személyiség ellentmondásosságára és ambivalenciáira – a sajátjaira és az Övéire –, és a világ-szemléleti változásokhoz is elvezethet. De nemcsak a mentalitás, az intellektualitás változik, hanem, mivel (és ha) a szerelem a testet is adja, vágyja, akarja, akkor az individuum gerincéig

hatol. Az individuális világ törik és épül, alkot és tönkremegy, kivirul és összeomlik...

Mivel ez a processzus normális esetben a testen keresztül történik, így az egyén nem tud teljesen hamis lenni – ahogy véleményem szerint az intellektuális-nyelvi életünkben a leggyakrabban, és óhatatlanul, azok vagyunk –, hanem az elemi impulzusok megtartják és kibontják az egzisztenciális érvényű igazságokat. Ezért olyan fontos a szerelemben a testbeszéd, a testek párbeszéde, mert az autentikus, nehéz meghamisítani, a test elárulja magát, s olyan szenzuális tartalmakat hoz fel s játszik el velük, amelyek a nyelv s a beszéd számára szinte hozzáférhetetlenek. S mivel a „forradalom” két egyénben történik, a szerelem, én úgy tudom, mindig csatához vezet, harc („virágok háborúja”) zajlik a szerelemben, és lehet, hogy a végén véres marad a csatater és sebesültek hevernek a placcon. Valaki győz, valaki veszít, valaki elárul, valakit elárulnak – jó esetben azonban új világ támadhat föl a kettősből (ami Nádas Péter, de Visky András szerint is, mindig „hármás”).

Most nem a kapcsolatokról, viszonyokról beszélek, hanem a szerelemről, ami egy specifikus és könnyen azonosítható kapcsolat és kölcsönösség, és talán azért szorult margóra a mai intellektuális életben, mert az individuumok nem készek a nagy belső változásokra, a szemléleti forrongásokra, az átváltozásra (az olyan metamorfózisokra, amilyenekkel teli van a görög mitológia), ellenben extenzívek, gyarapodni és bővülni, szaporodni akarnak, élvezetekre lelni. Az „áldozathozatalnak” nincs ma kultúrája (jut eszembe, újra kellene nézni Tarkovszkij utolsó filmjét).

Ezerféle módon lehet beszélgetni a szerelemről, kimeríthetetlen téma, de az ütött szöveget a fejembe, amit a te „szerelem-szóródásnak” nevezte a chatünkben. A téma, a fogalom és az életgyakorlat is szóródásban van, porladóban, egyszerűen szólva kiment a divatból. Nincsenek már hozzá mitológémák, stílusok, szellemi gesztusok a megragadásához – a bulvárt hagyjuk, abból csak az látszik, hogy az izgalom él, de átgondolni aligha tudjuk a témát. A *bookish*-kultúrában utoljára talán a nagy szexuális áttörés volt jelen, amikor a huszadik században az írók elkezdtek beszélni a

Írásunkat Szöllösi Mátyás *Szerelmespárok* című sorozatának néhány felvételével illusztráltuk, melyeken 50–60 éve együtt élő belső-erdélyi párok szerepelnek. A szerző 2023-ban elnyerte a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete Brassai sajtófotó-pályázata fődíját

Sámuel (85)
és Irma (81)

szerelmem szexuális oldaláról, dugásról, baszásról, szeretkezésről. A pszichoanalízisben meg tévedésnek, neurózisnak („tárgymegszállásnak”) van beállítva a szerelem. Nem definiálni akarjuk mi ketten a szerelmet, kedves Dénes, ugye, hanem a te szavadat veszem elő megint, a komplexitását bejárni olyan gondolatokkal, amelyek tapasztalatból erednek. Mérheteretlen sokat lehetne hozzáolvasni a témához, de beszélgetésre, és nem okoskodásra készülünk.

Tamás Dénes: Kedves Viktória, felütésed a szerelem témakörében önmagában egy miniesz-szé. Számos csomópontot érint, amit érdemes tovább-bontani, és biztos vagyok benne, hogy meg is fog ez történni. Ami először szeget ütött a fejemben, azt maga a helyzet, hogy itt mi ketten próbálunk beszélgetni erről a témában. Pont mi ketten, miért is? – kérdeztem. A válaszom: mert mindkettőnket a gondolkodás szenvedélyessége jellemez, úgy is mondhatnám, a jó gondolatok szerelmesei vagyunk. És mik azok a jó gondolatok? Amelyek létünket a legmélyebb tartományokban hozzák mozgásba, amelyek belénk hatolnak, kimozdítanak, amelyek úgy állítanak tükröt elénk, hogy közben a találkozás, a részesülés intenzitásának és összetettségének élményével ajándékoznak meg. Mintha a szerelemtől beszélnék, nem igaz? Mert fordíthatok egyet a dolgon, és akkor úgy néz ki a helyzet, hogy szerel-

mesnek kell lennünk, ahhoz, hogy egyáltalán tudjunk gondolkodni. Azaz, fel kell kínálnunk magunkat a gondolkodás tárgyának, ami nélkül gondolkodási processzusokra képesek lehetünk, de a megváltoztató gondolkodást biztos messze el fogjuk kerülni. Mert magunkból kell adnunk, hogy valami új megszülethessen.

Mit adhatnék magamból a kezdetben – ezen gondolkodok. Mi mást, mint szerelmi életem tapasztalatát. És azt hiszem, itt mégis mindannyiunk közös tapasztalatát osztom meg, hiszen mi lenne más az én szerelmi életem is, mint kudarcok sorozata. Találkozni valakivel, közel kerülni hozzá, szerelembe esni, közös életet élni, majd e közös élet megannyi problémáival szembesülni, e problémák megoldásába így vagy úgy belebukni, szakítani – és igen, újrakezdeni ezt az egészet valaki mással, újra és újra, egyre terhesebben, sérültebben, érzékenyebben, fáradtabban, s mégis óhajtván, szomjazva a találkozást, a közelséget, igen, a szerelmet. Fel-nőtt korára a legtöbb embernek lezárul ez a keresése, a házasság, vagy rosszabb esetben, egy belső kiegészés megszakítja ezt a sorozatot, de nekem úgy esett meg, hogy ezek a váltások eddig végigkísérték életemet. Kudarcok sorozatáról beszélek, és mégis, ha végigtekintek eddigi életemen, ezek a volt szerelmek adják meg azt a legmélyebb ritmust, valóságot, a létközelség legintimebb momentumait, amin keresztül életemet tudom szemlélni. Vannak más

Dezső (90)
és Anna (82)

jellegű találkozások is, a gyerekek megszületése, az első könyvem megjelenése, és még sorolhatnám. Mindegyik a létgazdagodás momentuma. Ahogy a szerelmeim is. Mindegyik a találkozás megismételhetetlen tapasztalata, amelyek emléke ma is ott ragyog bennem, legyen bármilyen romboló, esendő a vég. S most ezek a ragyogó emlékek érdekelnek leginkább, és arra vagyok kíváncsi, hogy benned milyen gondolatokat indítanak el. Mert biztos vagyok benne, hogy te is rendelkezel hasonló emlékekkel. Ugyanis ezek az emlékek többnyire képszerűek. Látom a másikat, akibe valamikor szerelmes voltam. Ezek a látványok, mint a festmények, ikonikus tömörséggel bírnak, mint egyfajta sűrítmények tartalmazzák a másik megismételhetetlen, felbonthatatlan, mégis esendő, törékeny esszenciáját. Mintha tényleg léteznének Platón ideái, csak ezek nem általánosak, nem mintázatok, hanem olyan egyedi valóságok, amelyek így retrospektív módon is tartalommal látják el életem. Valami kísért ezekben a képekben, kísért és táplál, a találkozás, a létközelség üzen. És én most valóban csak a szerelem emlékééről beszéltem. De hol van a valósága?

R. V.: Nagyon inspiratívok a gondolataid, Dénes, és bizony azért levelezünk pont mi ketten Sepsiszentgyörgy és Zenta között a szerelemről, mert lobog bennünk a gondolatok, a gondolkodás (töprengés, meditáció, eszmefuttatások) szerete. Legjobban azt hiányolom, hogy jelenleg nincs olyan barátom a közelben, akivel ezt élőben gyakorolhatnám. Volt egy szerelmem nemrég, akivel megpróbáltam gyakorolni, de őt elvitte az alkohol, márpedig gondolkodni csak színjózanul, a hőderlini színjózansággal lehetséges, ami már-már mámoros állapot. Azért kell a gondolkodáshoz a „mámor”, amit írtál: hogy a gondolatok kimozdítsanak, hogy változtassanak rajtunk – én legalább-

is az élethossziglan tartó szellemi fejlődés híve vagyok, tegyem hozzá, hogy anyám is az volt, és a lányom is ezen az úton jár. Hogy szerelmesnek kell lennünk ahhoz, hogy igazából gondolkodjunk, ezzel tehát teljes mértékben egyetérték – *philo-so-phia!*

Vissza a szerelemhez, anyámhoz, aki 83 évesen is szerelmes volt – képeket kérdeztél, és az a kép jut eszembe, amint a megözvegyült agg édesanyám csontsovány lábszárát a vele egykorú Lali bácsi simogatja. Végül viharosan összeveszték, anyám végelgyengülésben meghalt, a Lali bácsi pedig nemsokára fölakasztotta magát. Meghagyta, hogy a Katica szólította őt az égből, hogy „gyere”. Nem egymás mellett vannak eltemetve. A „létgazdagodás”, amit említettél, rájuk is vonatkozik, mint mindannyiunkra, akik szeretünk – ez még akkor is így van, ha destruálásba vagy gyűlöletbe fordul át a szerelem.

Azért említettem a „forradalmat”, mert ez a „létgazdagodás” mindig fordulatos, a szerelem mindig valami váratlannal szolgál, legyen ez negatív vagy pozitív. A házasság a fordulatok, a „megváltoztató gondolkodás”, a szellemi kockázatok veszélye elleni biztosítás. Anyám még nyolcvanévesen is mert nagyot kockáztatni – és vesztett, a közelmúltban én is vesztettem, de nem bánom. Itt most egy idézet következik dr. Máté Gábortól, ami azért is fontos, hogy meg tudjuk különböztetni a szenvedélyt és a szenvedély utánzatát (a szenvedélybetegséget vagy szenvedélymimézist): „Az addikció a szenvedély sötét utánzata, és a csaknem tökéletes hasonlóság megtévesztő. A sóvárgás és beteljesülés ígérete itt is megvan, ám az ajándék csak illúzió. A függőség egy fekete lyuk. Minél jobban hatalmába kerít, annál többet követel. A szenvedéllyel ellentétben nem hoz létre régi dolgokból új értékeket, hanem min-

dent lealacsonyít, amivel csak kapcsolatba kerül, és mindent kevesebbé, értéktelenebbé tesz.”

Pályi András barátom a keresztény misztikusok Jézus-szerelmét is utánzatnak, mimézisnek ítélte, mivel ő a szexre, a testi szerelemre esküszik, ezt meg is írta. Nem adok neki igazat, de azzal a megjegyzéssel, hogy a testek párbeszéde valóban az egyik legautentikusabb beszédforma, még akkor is, ha csak egyéjszakás kaland forog fenn, csak ilyenkor a pár nem folytatja, amibe belekóstolt. Az én szerelmi „képeim” – amire rákérdeztél –, a testi szerelemhez kapcsolódnak, kettőt mondok. Feledhetetlen, ahogy a megboldogult férjemmel szeretkezve (még az elején) kozmikus képeket láttam a mellére borulva, csillaghalmazokat. A másik képem a közelmúltból a Másik testének és a rejtett szelfjének a szóra bírása az ajkammal, a szám a testben rejlő lelket érintette. A kép itt a bőrön sikkó ajak, amit akkor nem láthattam, most mégis látom. És még egy kép, amelynek azt a címet adtam magamban, hogy „a hátad szeretete”, mert több férfi hátat is szerettem – azt a testrészt, amit ők nem láthattak és nem ismerhettek. Hogy ebből aztán végül az lett, hogy kihátráltak az életemből vagy hogy a hátukat mutatták nekem vagy hátat fordítottak, vagy én szerettem volna a hátukat látni, az szóvicc, de jó vicc.

A szerelem és a láthatatlan.

Ha belegondolok, a gondolataidhoz kapcsolódva, életem legmélyebb ritmusát valóban a szeretett arcok, szemek és háta váltakozása alkotja. Ehhez képes minden egyéb – szakma, utazás, könyvek – kutyafüle, mert mindig minden – voltaképpen – ezen-azon a Másikon múltott, cérnaszálon függött – akit nem sikerül elérni. És amikor a hátukat mutatták, akkor megszűnt a tükör-szituáció is, ami a – Másikban való tükröződés – a világ egyik legérdekesebb dolga, amint ezt József Attilánk, aki mindent tudott a szerelemről, pontosan értette.

De a szerelem akkor is van, amikor épp nincs közeli Másik. Én például az Élet (nagybetűs) szerelme vagyok, mert az élővilág burjánzását, elemiségét, magukat az elemeket, szóval a Teremtést szerelemmel, érzékileg szeretem. És nem keresem az értelmét, mert az értelme maga a megléte, amiből részesülök. Megkockáztatom, hogy eljutottam odáig, hogy az intellektuális értelemkereséseket hübrisznek tartom az élővilág (biosz) önértelméhez mérve. Hozzáteve, hogy mi, emberek is élővilág vagyunk. Az utolsó lehetünk, vagy még utána is?

T. D.: Megint a gondolatok túlcsoordulásával ajándékoztál meg, kedves Viktória. Úgy látszik elkerülhetetlen ez a szertelen őszinteség, ha a szerelem a téma, ami átvág majdnem mindenben, ami foglalkoztatni tud. Mégis megpróbálom a lehetetlent, mederbe terelni a beszélgetést, ezért néhány olyan csomópontra fókuszálnék, amelyek mindkettőnk gondolatmenetében előfordulnak, hátha ezek a csomópontok olyan ösvényekre löknek bennünket, amelyek a viszonyulásmódok új lehetőségeit nyithatják meg számunkra.

Mert azért valljuk be, nem csak dicsőítjük a szerelmet, hanem birkózunk is vele. Kudarccokról beszélünk mind a ketten, egymásnak hátat fordításról, összeveszésről, bántásról. Én most egy mélyebb kudarcról is beszámolnék.

Valóban „szerelemgyerek” lennék, és nem a szó hagyományos értelmére gondolok most, hanem azokra a fiatal éveimre, amikor a szerelem érzése megszületett bennem, teljesen elborítva lényem, gondolkodásom, képzeletvilágom. Gyakorlatilag a szerelem fantáziavilágában töltöttem a gyerekkorom, el egészen az első megvalósult szerelemig, és ez legalább tíz évet jelentett az életemből. Ezt úgy képzeld el, hogy ezek a képzeletbeli szerelmek, túlbujánzó fantáziajátékok fontosabbak voltak életem valóságos történéseinél, alig vártam, hogy visszavonulhassak, és hol félálomban, hol ébredés közben elkezdhessem a valóságtól teljesen elrugaszkodott fantáziálásaimat. Az első valóságos szerelmem azonban kijózanított. Lassan-lassan felismertem, hogy itt olyan erővel érintkezem, amelyeket muszáj kordában tartani. És a következő hosszú években, új és új lehetetlen szerelmek tapasztalatán keresztül született meg bennem a „társ” gondolata, aminek határok közé kellett volna kényszerítenie a szerelem lehetséges lehetetlenségeit. Mindig mélységesen érdekelt, hogyan lehet a változást menedzselni. Úgy, hogy megmaradjon, aminek meg kell maradnia, de mindez úgy, hogy lehetőség legyen a változásra, az átalakulásra. Sokat tudnék beszélni az ebbéli igyekezeteimről, de most vissza a szerelemhez.

Mert mi lenne más a szerelem, mint a lehetetlen megkísérlése. Igaz, minden igazán fontos dolog lehetetlen. Megírni egy verset, felnevelni egy gyereket, megőrizni egy barátságot. Aztán mégis megtörténnek velünk ezek a dolgok. A felvezetőben te is beszéltél az ember (antropológiai) paradoxitásáról. Jó lenne néhány paradoxont megfogalmazni a szerelemmel kapcsolatosan.

Dániel (84)
és Irma (73)

42

A szerelmes a legönzőbb lény a világon, de mégis folyamatosan arról beszél, hogy csak a másik számít neki. A szerelmes el akarja törölni a múltat, az abszolút együtt-kezdésben-történe-sben reménykedik, miközben minden ember nagy-részt saját történetének a foglya. A szerelmes megpróbálja kiszakítani a másikat a világból, miközben azt reméli, egy egész világ jön létre a közös életből. A kettős magány azonban hamar ütközni kezd a világ tágasságával. Ez az ütközés legtöbb esetben végzetesnek bizonyul. A szerel-mes lény metafizikus. Hisz a totális közös-jelen-létben, hisz abban, hogy átléphet a másikba, hogy az én határai oda-vissza átjárhatóak, miközben mindannyiunk saját idegenségünkbe, nyelvtelen-ségünkbe záródva, önmagunk számára is végső soron kiismerhetetlenül éljük életünket. A szerel-mes a boldogságának forrását a másikba helyezi át, azt hiszi, a másik egy bizonyos tettetől, viszonyulásmódjától függ a boldogsága, és nem érti, miért képtelen megtennie a másiknak azt, amitől az ő boldogsága függ. Mitől vagy ennyire önzően konok, csak egy kicsit kellene jobban figyelj – szól a vád. Egyszóval, nem a másik ismeretére, hanem a másik absztrakciójára épít. Mi az eredmény? Harc, harc és harc. Másrészt ez a vágy valóban szétfeszíti a valóság határait, a csillaghalmok valóban megjelennek a másik mellén, valóban képesek leszünk olyasmiket érzékelni a másik testi jelenlétén keresztül, ami másként elérhetet-len. Minden test szent – így tudnám ezt megfogal-mazni, ha kell kifejtem később. Nem tudom, ezzel egyetértés-e, de végső soron a szerelemben vala-mi bizonyosságot, elfogadást, meghittséget kere-

sünk, a korlátainkból való kilépést, a játszmáktól való megszabadulást, miközben maga a szerelem a legnagyobb játszma, ami a csábítással kezdődik. Még egy paradoxon.

És akkor én ezt a szertelen erőt próbáltam megszelídíteni, az általam vélt helyes mederbe terelni az életem során. Azt hittem, én értem az időt, a változást, a teret, értem az egy és a sok paradoxonjait, és fogom tudni optimalizálni őket. Szerencsére ma már tudok mosolyogni a naivitá-somon.

R. V.: Milyen jó is volt gyerekkorban a látencia időszaka... Aztán a hormonok, a libidó az iro-dalommal összefonódva fölforgattak bennünket. Én még polgári regényeken és szerelmesverseken nevelkedtem, plusz kispolgári giccsen, amelyek táplálták bennem a szerelemnek, ha nem is a mítoszait, de a legendáját, ráadásul puritánul neveltek, a szexualitás (meg)tagadott dolog volt. E téren a *Bovaryné* a kulcsmű számomra (most olva-som újra), nagy szerelemről ábrándoztam és dunsztom sem volt a szexualitásról, sokáig még az erotikáról sem, és nem értettem a kapcsolatok ápolásához. Az irodalom tutaján menekültem én is egyfajta ábrándvilágba, és ahogy fölnőttem, ez még metafizikával dúsult. Az Egy Igaz, az Esszen-ciális vágyával. Ezt bezzeg ápolgattam, miközben gátlástalanul hűtlen voltam. Egyetlen férfi sem volt az életemben, akit ne csaltam volna meg, és egyikkel sem voltam három napnál tovább boldog. Persze, hozzám hasonlóan nyugtalan partnereket választottam.

Mégsem akarom befektíteni az álmodozások korát, mely a közelmúltig eltartott és kicsit még most is tart, a legutóbbi meghasonlásomat is túléli, úgy látszik. Sajnos vagy nem sajnós, de többről volt szó, mint a Másikról, a saját létezését akarta mélységében átélni és a vágyott lényével összekötni az ember. Ez tényleg nagyon érdekes a szerelemben, hogy mennyire önző az ember, miközben épp fel kívánja számolni az önzését. Miközben odaadó, teli van félelemmel, hogy ő akkor hol szerepel itt? Ezért találta ki a kereszténység, hogy már nem én élek, hanem Krisztus él énbennem, ilyen fordulat azonban a valós szerelemben nem fordulhat elő, mert játszma is mindig a szerelem, jó esetben játék. És a játszából az istenért sem lehet kilépni, a házasság is csak szabályozza. Hiszen, ha azt mondom, hogy odaadom az életem, akkor máris az áldozati szerepbe kerülök, ami csúnya játszává fog fajulni. Nézd meg, még *A lakomában* is játszmaznak és vetélkednek, hogy ki kit szeret, ki kit szeret jobban és miért, hogyan. Miközben ott a Diotima közvetítette eszme, a „szépségben való nemzés és szülés”, az alkotás – a vitatkozó férfiak meg jól lerészegednek és kúrnak. Nyilván e kettő feszítvja a szerelem síkja és vertikuma egyszerre.

Egyezek veled, hogy a szerelem harc, csak jó lenne, ha jó harc lenne, azonban a fordulat általában úgy játszódik le, hogy a végén a felek jól megcsupálják egymást. A méltóságnak meg kell lennie, de a méltóságnak el is kell vesznie, és ezt a forgást nem mindenki bírja ki. Én igazából jól viselem a konfliktusokat, sőt élvezetet tudnak szerezni (pél-

dául a nagy viták), a partnereim azonban mind feladták. A pszichés érzések nem bírták el a szellemi megpróbáltatásokat. Szóval, azon a beavatáson, amelyen a *Varázsfuvolában* Tamino és Pamina végigmentek, elbuktak.

Gyakran megkaptam, hogy én drámázok, és tényleg drámázok, mert számomra az élet egy dráma (tragédia, komédia). Közben persze meg hittésre vágytam, azonban ezen a téren sem tudta nekem senki nyújtani az őszinteségnek azt a fokát, amit akartam. Önismereti küzdelem is a szerelem, amit úgy tartottam lehetségesnek, hogy tükröződően kölcsönös. Ez a processzus mindig elakadt.

Nem sikerült soha csöndesen szerelmesnek lennem, kivéve talán a gyerekgondozás, a babázás éveit. És most is úgy gondolom, hogy a szerelemben minden skálán kell játszani, hogy a szerelem paradoxitása mindent felölel a legnagyobb gyöngédségtől a gorombaságig. A szerelem engesztelhetetlen játék. Ezt így fogalmaztam meg egyszer egy afféle búcsúüzenetben: „De azért jó volt szerelmesnek lenni szívszakadásig, röpködni, imádni, gyalázni, inni, egy kortyot sem inni, sírni, cirkusozni, még szenvedni is jó volt, Isten engem úgy segítjen! Szeretkezni, a szenvedély mámorában lenni, csókolódzni, nyalni-falni, megsértődni, haragudni, életre kapni, elhalni, vergődni, imádkozni, áhítózni, káromkodni, ábrándozni, agyalni, elmeviháncolni, agyviharzásokat átélni, elolvadni, jó volt, kerek e világon sincs jobb dolog. Rá is van tetoválva az arcomra. Voltam nagyon boldog is, és

43

Kálmán (87)
és Margit (80)

most is az vagyok, hogy ezt földézem. Erősebb, mint a bánat. Ez maga az életerő. Ampullákba töltöm, és minden reggel felhajtok egyet, van belőlük több száz. Éljen a szerelem!” Ezt az utolsó mondatot egy szerelem holtában mondtam.

Ezért kezdtem azzal a beszélgetésünket, hogy a forradalommal, a szabadságvágygal, a változ(tat)ás vágyával hoztam egy szintre a szerelmet. A saját megváltozásom vágyával is. A gyereknevelés biztonságra vágyó időszakát leszámítva én folyamatosan úgy éltem, hogy kész vagyok a változásra. A gyerek nem akarta azt a nagy hepajt, amit csináltam. Diotima is hangsúlyozza, hogy annál a bizonyos nemzésnél és szülésnél nem annyira a gyerek fogadására gondol... Az anyaság meg a szerelmi vágy mindig ütközött bennem, és ezt a lányom sajnos megsínylette. Vajon ez a szerelmi vágy valami totalitásra tört? Vagy inkább nevezzük lehetetlenné? És mégis van benne életerő. Az írás is szerelemből fakad, hiszen megszállottság, mánia – ja, és közben fegyelem is, naná. Lehet, hogy azért lettünk írók, irodalmárok, hogy ezt összehozzuk?

T. D.: „A szerelem engesztelhetetlen játék.” – mondod. Én mindig azt hittem, meg tudom szelídíteni ezt a játékot, ismerem az élet azon formáit, amelyekben megmarad, továbbél a szerelem, s főleg nem válik rombolóvá. Azt hittem, a kölcsönös tisztelet, a különbözőség, a másik idegenségének a kultiválása, az élet különböző kihívásai között felállított helyes arány biztosítása elégséges ehhez a harchoz. Én ehhez a szemlélethez nem találtam társat. Nem mintha végső soron nem bizonyulna illúzióknak ez a vágy. Mert ha igazunk van, mindenben ott van a szerelem. A vallási érzésben, a gyereknevelésben, igen, biztos az anyaságban is, a pedagógiában, a barátságban, az önmegvalósítás, az önkifejezés keresésében, sőt, mondjuk ki, a vele egyívású szexuális energia is ott van ezekben, mint forró láva kering a neki kivájt elvezető árkokban, csak egy kicsit kell gyengének lenni, és már átszakítja a gátakat és uralomra tör. Sokaknál át is szakítja. Az, hogy egy pedagógus szerelmes lesz a tanítványába, egy nem-morális szemléletben maga a normalitás. Nem mintha felmenteni akarnám ezt, csak kezeljük a helyén a dolgokat. Ahogy a sok megcsalás mögött sem tudok csak emberi fogyatékoságokat, morális hiányosságokat észlelni. Valami többnek, megzabolázhatatlannak vagyunk mindannyian kiszolgáltatva ebben. Társadalmilag muszáj megregulázni az ilyen és az ehhez hasonló excessusokat, mivel szétrombolnák a társadalmi rendet. Forradalom, többször mond-

tad. Azt mindig a restauráció követi, ami sokszor szörnyűbb, mint a forradalmat megelőző állapot.

Nem véletlenül érintetted a szenvedély és az addikció megkülönböztetésének a problémáját. Én sokkal egyszerűbben tudok különbséget tenni. Megkülönböztetem a jó és a rossz szenvedélyt. A jó szenvedély éltet, a rossz szenvedély elpusztít. Szóval nem a szenvedélyben van a probléma, hanem a következményben. Az alkohol is lehet egy darabig jó szenvedély. A közös italozások közösségépítő, frenetikus hangulatai igazolják ezt. A mesterségesen előállított extázisok szenzációi. Én mindig szembe tudtam állítani ezekkel a tudatépítkező izgatottságait, örömeit. A rövid út helyett mindig a hosszú utat preferáltam, mert azt gondoltam, a hosszú út hozza mozgásba személyiségem legtöbb rétegét. De azt nem akarom szem elől veszíteni, hogy a szexuális energia vak, mindenben tárgyat tud találni magának. Hogy társadalmilag mit tartunk elfogadhatónak ezek közül, mit tudunk beengedni magunk közé, az mindig változik. A homoszexualitás hol elfogadott, hol társadalmilag tiltott állapota jól jelzi a mozgó határok problémáját. Csak éppen ne szörnyülködünk, amikor éppen a szemünk előtt, vagy netán velünk esik meg ez az áthágás.

Az óriásira növesztett agyunk, hogy elviselje terheit, néha ki kell süsse magát, folyamatosan keresnie kell az extázist, hogy abban vezesse le a feszültségeit. A túlzásba vitt szex, evés, italozás, a halált kísértő hegymászás forrásait mind itt keresem. És még hosszan folytathatnám. Az óceányi érzés (Freud) sokmindenben megtalálható. A régebbi társadalmak próbálták kezelni ezt a feszültséget, a karneválok, a Dionüszosz-ünnep mik lennének mások, mint a levezetés formái, amikor eltűnnek a társadalmi korlátok, és szabadon tombolhat, ami a hétköznapi elfojtásában csak vergődni tud.

Na de mielőtt befejezhetetlenné válna beszélgetésünk, azt javasolom, a végén gondolkozzunk a szerelem jelenlegi állapotán. Te is szóba hoztad ezt a felvezetődben, ahol arról beszélteél, a szerelem kiment a divatból, nincsenek már hozzá mitológák, hiányoznak a stílusok, szellemi gesztusok a megragadásához. Mint érző-szemlemberek csak a diagnózist tudjuk felállítani, vagy vannak elképzeléseink a szerelem lehetőségeiről?

Különben nekem az a sejtelmem, hogy a szerelem a határokat átlépő, megregulázhatatlan természetű miatti soha nem is volt divatban. Ami

divatnak tűnik így utólag, az legtöbbször a szerelem kiherélése, megzabolázása – ilyenek látom én a lovagi, majd a későbbi romantikus szerelmet is, amik éppen a szerelem elemi testiségének a letagadására épültek. A legtöbb romantikus szerelmes megvetette saját bűnös testiségét. És hát a *Bovaryné*ban is csak az órákig kóválygó lovaskocsiról olvashatunk, hogy mi történik odabent, az a képzeletünkre van bízva.

R. V.: Én sem találtam szerelmi társra (majdnem azt írtam, szellemi társra), Dénes, habár nemrég még föllobbant bennem egy esztelen remény. És ezt úgy oldom meg, hogy a *kiterjesztett szerelem* állapotát élem, tartom fenn, ami azt jelenti, hogy az élővilág, a Föld, a szeretett halottaim és a szeretett élők meg a gyerekeim s a gyerekek (tanár vagyok), no és a jó gondolatok, szövegek iránt szinte erotikus szeretettel viseltetek – a buddhisták is hasonlókat szoktak tanácsolni, Jézus is evvel jött; eljutni ebbe a tudatállapotba lelkigyakorlatokat kíván, amelyeket te is meg én is végzünk rendszeresen, miközben merengünk, sétálunk, írunk, úszunk, olvasunk, meditálunk, futunk.

A huszadik század negativizmusa nem vett tudomást erről a lehetséges tudatállapotról, ezért is jelent meg a huszonegyedik században a pozitív gondolkodás igénye, amit teljesen megértek és magam is gyakorlok. Mert a kétségbeesésben, a sötét gondolatok közt, a kárhozatban egyszerűen nem lehet épen életben maradni, és a szeretet/szerelem érzése is elfuserálódik ott, az abszurdban, a nihil lehengerlő érzésében és a nihilista világszemléletében. Az, hogy élünk a Földön egy darabig, az szerintem hálát és alázatot érdemel tőlünk. Nem kell Godot-ra várni, itt a levegő, a víz, itt vannak az arcok. Maga az élet számomra egy rejtelem; és csupa erősz. Platón is Erósz sokfajta kisugárzásáról gondolkodott (többek között a *philo-sophiáról*). A szerelmes társ hiányának fájdalma idővel csillapszik, és az élettárs helyett itt van az *élet mint társ*. Amit, az írásaidból tudom, te is mérhetetlenül tudsz élvezni és kutatni.

A Nagy (tragikus) Szerető (akiket Rilke is ünnepelt), a szerelmi mítoszok ideje lejárt, a bulvár is szétcincálta, és úgy látom, manapság a kapcsolatok orvoslása folyik. Az, amin te is dolgoztál, a harmonikus, arányos, toleráns kapcsolatok kialakításán fáradoznak az emberek. Ez nem *mania* (ami a görögöknél legalább annyira pozitív, mint negatív fogalom), amiről Platón beszél, hanem az értelmes kötődés, kapcsolódás, amiről szintúgy beszél a *Phaidrosz*ban. Én a szerelemben mániás, fatalista voltam, és csak az említett „kiter-

jesztett szerelemben” tudom megélni a békességet. De a nagylányom már kapcsolatokat épít és ápol, és egy kiemelt szeretetkapcsolatában a nyugalmat, a megértést, az elfogadást éli meg hosszú ideje.

Fájdalmasan be kell ismernem, hogy a Nagy Szerelem ígéretében bízva és abba investálva sorozatosan tévedtem, és sajtó örömmel ismerem be, hogy a Platón által kifejtett szerelmi *mania* (őrültség, eszelősség, isteni ihlet, elragadtatás, szenvedély, lelkesültség – ahogy Steiger Kornél magyarázza) mégis elixír, bájital és a legjobb tudattágító szer számomra, mely messzire eltávolít a gyakorlatias életszemlélettől és a konszenzusoktól, és sodor a transzcendencia, a láthatatlan birodalmába, ahol az életelememre lelek és orvoslásra is, mert a túlságosan is emberi problémákból kiold. Ezeket módjával meg tudtam ugyan eddig oldani valamelyest, de a lendületem, az nem a társadalmi világból jön. Ebben inkább szorongok. Amattól megkapom az engesztelést. Ez az „amaz” kissé talán hasonlít a görögök istenvilágához és a keresztények Teremtéséhez. Annak szikrája, amit a görögök „isteni ihlet”-nek neveztek, megvan bennem. Igaz, nem vagyok elég kreatív, mert szétszórt és kicsinyhitű vagyok. Meg nincs is hozzá lelki társam.

Nem szeretem már a társadalomkritikát, meguntam. A mesterséges mámorokat sem kedvelem, mert szükségem van a józan eszemre. („Szükségem van a józan eszedre”, mondtam volt egyszer az alkesz szerelmemnek...) Mi tagadás, én elixír-fogyasztó vagyok, és ezt az elmém és a szívem kell, hogy előállítsa. Az ihlet, amit a huszadik században divat volt kicsúfolni. Méghozzá az isteni, az emberfeletti vagy -alatti. A gyerekek, az állatok, a füvek, a virágok, a kövek és a vizek hozhatják be az életembe, meg a Másik, aki jelenleg nem áll rendelkezésemre és nem fordul felém, tehát nincs.

Szép testi szerelemben volt nem is olyan rég még részem. Beszívtam magamba, megőrzöm, csak sajnós nem tudok írni egy *Emlékiratok könyvét*, ami a sorsdöntő szerelemnek az utolsó nagy requiemje, és elég csúfosan kegyetlen véget ér a szerelmes, hiszen motorbiciklisek gázolják halálra.

Végző kocsmá, nem tudtam mire vélni Kertész tervezett regényének címét, nem is találtam találonak, most azonban már érteni vélem, hogy mire célt. Újra is fogom olvasni. Bár a kultúrkritikától már óvakodom. De tudod, Dénes, áldozni kéne az isteneknek, mint a görögök tették lépten-nyo-

Dénes (90)
és Julianna (81)

46

mon. Azt hiszem, én többistenhívő vagyok, erre jöttem rá, miközben a szerelemről levelezgettünk. Pogány tehát, de aki már az „ismeretlen istennek” is oltárt emel.

És ez ismét visszavezet az unt társadalomkritikához. Szocialista kispolgári családban nevelkedtem és a fogyasztói társadalomba, ebbe a kapitalistába értem bele, és antipraktikus ember lett belőlem. Aki azonban mégis bízik az interszubjektivitásban létrejövő kis csodákban és – hát akár-hogy forogatom, ez jön ki végül – a Csodában is... hisz. Az Örömhírben? Hát inkább, mint hogy bele-süppedjen a tagadásba és elterüljön valamiféle Semmiben, amiben nem hiszek. A létezés gazdagságában hiszek. Most például sok-sok madár csi-csereg itt köröttem alkonyatkor, és ez is az a gazdagság. Ne mondd, hogy eltávolodtunk a témánktól.

T. D.: Dehogyan mondom! Hiszen a szerelemről gondolkodva mindig saját élethelehetőségeinken is gondolkodunk. Ebbe pedig beletartozik az, hogy folyamatosan vizsgáljuk, kikérdezzük, mi történik körülöttünk.

Én úgy látom, a muzealizálódott múlt, a fogyasztás istenei és a társadalomtudatos művészet elvárásai határozzák meg elsősorban azt, ami történni tud manapság körülöttem. Ehhez képest engem a múltból mindig az érdekelt, ami eleven,

ami a jelenen keresztül a jövőbe mutat, a korlátlan fogyasztás soha nem hozott izgalomba, a saját lépték értelmes és megosztható formái érdekelték mindig, míg a társadalomtudatos művészetre tudok tisztelettel tekinteni, de nem melegít át, nem beszél hozzám. Ha az összes szociális problémánkat is megoldottuk, az egzisztenciálisak mindig elevenek maradnak, szoktam Wittgensteint parafrazálni, hiszen nemcsak társadalmi lények, hanem egzisztenciális lények is vagyunk, amit fogalmára elsősorban a huszadik századi fenomenológiai-hermeneutikai filozófiai iskola emelt. A lényemnek egy nagy része mindig a társadalmon kívül történik, és ez így volt már gyerekkoromban is, amikor estéimet mindig egy folyóparti sétával töltöttem, szememet az alkony fényeire függesztve. A legmélyebb otthonosság, ez a valóságos mámor helye volt számomra, amikor az sem zavart, hogy egyedül voltam. Egyedül szoktam lenni, de magányosnak soha nem éreztem magam. Ehhez persze barátságok is kellenek, amelyek a legfontosabb viszonyulásaim közé tartoznak. Bennem a barátság egybeér a szerelem érzésével, találkozni egy baráttal maga a tiszta örömforrás, a történő-kereső-viszonyuló emberi lényektől egyszerűen lázba jövök. Noha más és más viszonyrendszer, de én barátomnak tudom érezni a gyereket és a szerelmemet is. Soha nem a megváltó-dást kerestem egy kapcsolatban, hanem a találkozást, az együtt-történést. A közösen megosztott és végső soron megoszthatatlan életet. Mert a kudarc

is izgalomban tart, a saját kudarcaim is, mert azt jelzik, a határainon, a világ határain járok. Érintkezni azzal, ami soha nem lehet a teljesen a tiéd, ahol, akinél csak látogató lehetsz – mi ez, ha nem a tiszta extázis.

Az elmúlt éveimet fákra, a magasságokra függesztett szemekkel töltöttem. Egy ideje mintha emberi arcvillámlások történnének a fák lombjában. Tudom, éveim hosszú szemlélődése, munkája köszön így vissza. Ezt én nagyon fontosnak gondolom. Mármost a kapcsolat megjelését a természet tőlünk elidegenedett formáival. Az ember privát mitológiája már untat, úgy érzem, az emberi agy vizsgálata lassan felfedi és megválaszolja legfontosabb kérdéseinket, a világban elfoglalt helyünk azonban örökös kihívás marad. Azt gondolom, túlélésünk záloga az, hogy megtaláljuk a közös együttlét formáit, új mitológiáit fákkal, állatokkal, patakokkal. És igen, ebben az antik mitológia jobban eligazít, mint a keresztény egyistenhit, ami túlságosan emberléptékű. De én ezt elsősorban költői feladatnak látom, és sajnálom, hogy nem a költők határozzák meg manapság azokat a

rítusokat, amik szerint élünk. De olyan költők, akik nem a privát összeomlás, társadalmi elidegenedés képeit álmodják meg, hanem bele tudnak lépni abba, ami közös, sőt abba is, ami kozmikus. Több költészetet mindenhová!

Hitről beszéltem. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy nem kell semmiben hinni, csak a történőn kell rajta legyek. Ennek a jelenlétnek az árapályai elégségesen kitöltik életemet. Egy örök keresés és kérdezés motorja tölti ki az elmém, a viszony kiépítésének állandó igyekvésével. Kétségbeesett soha nem szoktam lenni, legfeljebb fáradt. A reális lenyűgöz. A nihilt nem értem. Hisz a semmi is telített. Kozmosz van, csillagok lyuggatta ég, az élet mindenben ott lévő munkálkodása. Az állandó születés, változás, az elmúlás kalandja és drámája. Az ebben való részvétel, a közelség kiépítésének eseményei kitöltik az életem. Ennek kifejeződései (a legmagasabb rangú művészet) izgalomban tartanak, ahogy magam is keresem a kifejeződés új és új lehetőségeit.

Nevezzük ezt szerelemnek.

Az örök visszatéréstől a végességig – Simon Balázs költészetéről

Jóllehet a mindössze 34 évesen, egy végzetes agydaganat következtében 2001-ben elhunyt Simon Balázs egészen rövid, ám annál jelentősebb munkássága talán kevésbé nevezhető – az Újvárad folyóirat *Kortárs klasszikusok* programsorozatának értelmében – klasszikusnak, mint inkább klasszicizálónak, lírai művei mégis minden kétséget kizáróan a '90-es évek magyar irodalomtörténetének figyelmreméltó és értelmezői kihívás elé állító teljesítményei. Bár kötetének korabeli kritikai fogadtatása meglehetősen elenyésző, Simon kultikus-életrajzi diskurzus által is erőteljesen áthatott művészetének és emlékezetének elevenségéről mi sem tanúskodik jobban, mint a 2007-ben indított *Puskin utca* első számának tematikus blokkja,¹ a kanonizációs törekvésekre is következtetni engedő, a Jelenkor Kiadó által 2021-ben megjelentett összegyűjtött versei,² valamint a szintén a jubileum évében publikált *Alföld*-emlékszám.³ Annak érde-

40 Irodalom

KOVÁCS EDWARD (1995, Székelyhíd). A DE-BTK Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, a Szkhion folyóirat szerkesztője. A mítosz újraértésének lehetőségeit kutatja a '80-as évektől napjainkig terjedő kortárs magyar lírában.

kében azonban, hogy ennek a kulturális utalásokban bővelkedő életműnek a pozícióját kijelölhesük, valamint a fokozatos finomhangolások mentén alakuló pályáivnak az ismertetőjegyeit rekapitulálhassuk, midenekelőtt ajánlatosnak mutatkozik elhelyezni azt a korabeli költészettörténeti folyamatok és feltételek közt.

Mint az a hazai irodalomtörténetírás- és értés hermeneutikai-recepcióesztétikai szemléletének

¹ Puskin utca 2007/1.

² SIMON Balázs, *Összegyűjtött versek*, szerk. SZENDERÁK Bence, Jelenkor, Pécs, 2021. A versidézetek oldalszámái ebből a kiadásból származnak.

³ *Alföld* 2021/6.

közelítésmódja, valamint korszakretorikai kategóriái révén ismeretes, az úgynevezett esztéta, illetve utómodernség nyelvi magatartásformáit, szubjektumfelfogását és műeszményét fokozatosan áthangoló, a '60-as, '70-es évek fordulóján az új szenzibilitás és neoavangárd poétikai képletei mentén kifejlő – leginkább Tandori Dezső, Orbán Ottó, Petri György és Oravecz Imre neveivel fémjelzett – líratörténeti fordulat olyan megszólalási-beszédmódbeli, a lírai alany pozícióját lefokozó-újrászituáló, a disszemináció és »szétjátszás« stratégiai mentén szerveződő alakulásokat idézett elő, amelyek mindamelllett, hogy leginkább „a klasszikus formák ironikus imitációja és a többértelműséget felszabadító nyelvjáték közti tartományban” fejtették ki hatásukat, a '80-as évek lírai „közbeszédben” egyre meghatározóbb jelentőségűvé is váltak.⁴ Bár a '90-es évekre eképp elő-

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1993, 168–172.

álló költészettörténeti formáció, vagyis a különböző megnyilatkozások és szerepmintázatok nagymértékű felsokszorozódásaként, az eltérő önreflektív-(nyelv)kritikai alakzatokkal, az újírás – sok esetben ironikus – módozataival és intertextuális szövegalakítási technikákkal operáló versnyelvek előtérbe kerüléseként (is) megközelíthető lírai posztmodernség meglehetősen bizonytalan határokkal rendelkezik, mégis a korszak kánonképző recepciója egyetértőleg Kükorelly Endre, Parti Nagy Lajos és Kovács András Ferenc írásművészetét hozza leginkább kapcsolatba ezzel a – múlt és jelen, tradíció és invenció között állandó dialogikus, újraértő viszonyt tetelező – paradigmával.⁵ Ez a – szemléletileg-poétikailag is egészen differenciált – líratörténeti kondíció ugyanakkor azt eredményezte, hogy az akkortájt induló, „a tradicionális lírai szépségeszményt dekonstruáló nyelvkritikai, s a lírai én státuszát relativizáló ironikus-posztironikus költészet” adottságait megöröklő költői nemzedék esetében nemcsak a „hagyományba történő visszanyúlás poétikai megnyilvánulásainat” regisztrálhatjuk, hanem azt a tendenciát is, amelynek „már nem centrális része a nyelv problematizálása, a megszólalás aktusának kritikai szemügyrevétele, s amely már egyként felszabadult a szerep revíziójának, s az önmagát kommentáló, önmagára reflektáló versbeszéd kényszere alól.”⁶ Számos – egymáshoz viszonyítva diszparát hanghordozású, azóta azonban például az úgynevezett új komolyság versnyelvi magatartásformáit is lehetővé tevő, hatás- és fogadtatástörténetileg is igazoltan kimagasló minőségű – költői pálya kötődik a felvázolt posztmodern poétikai képleteket megszüntetve megőrző átrendeződésekhez, alakítóként és alakítottként egyaránt, elég csak néhány olyan nevet – a teljesség igénye nélkül – említenünk, mint például Kemény István, Schein Gábor, Kun Árpád, G. István László, Tóth Krisztina, Szijj Ferenc, Térey János vagy éppen Borbély Szilárd.⁷

Ilyen szerzők mellett tűnik fel és bontakoztatja ki sajátos lírai programját Simon Balázs is, akinek „költészete Celan és Hölderlin érintésével – a posztmodernből csak a történetiség iránt reflektált érzékenységet, a romantikából csak az egzaltált formátumot fogadva meg – antik erélyig és profétás tónusokig talált vissza.”⁸ Ezért is lehet az, hogy – Márton László meglátását parafrázálva – az általa kialakított megszólalásnak nincsenek közvetlen, imitatív mintái sem az újkori klasszicizáló vagy archaizáló, sem pedig az antik görög-római, vagy épp régi keleti költészetben,⁹ mégis bizonyos hatások – a nyelv és hagyomány egymást tetelező kölcsönösségének elvén – óhatatlanul felfedezhetőek ebben a látszólag előzménytelen versbeszédben. Simon életművét mindamelllett, hogy kortársaihoz hasonlóan a „nagy, egzisztenciális érdekű kérdésfelvetésnek valamint a fikтивitás játékanak kettőssége hatja át”,¹⁰ szövegeinek kompozícióját és szcenikáját döntően a – képlékeny és poliszémikus – mítosz,¹¹ esztétikai drámaiságát és beszédmodalitását tekintve pedig a – kimondás szenvedéseként és szenvedélyeként, az érzéken-túli színreviteleként felfogott – pátosz határozza meg.¹² Vagyis egy olyan alkotói szemlélet és gyakorlat, metafizika és ethosz, amelynek kimeríthetetlen táptalaja és (érték)távlata leginkább az – archaikus társadalmak képzetköreiben fellelhető – kozmikus-ciklikus időismétlődés, az *anakükklószisz*, azaz az örök visszatérés konceptusában és az ehhez kapcsolódó művelődéstörténeti anyag megerzékítő megelevenítésének vágyában jelölhető ki,¹³ és amely ebből (is) következően a mitikus szüzséket, toposzokat recitáló-recikláló, iteratív mód átsajátító újírásaként regisztrálható.

Mindemelllett azonban ahogy arra – Simon kanonikus státuszának dilemmáival, túlnyomóan pozitív, konszezus uralta recepciójával és lírai életművet tartalmazó kiadvánnyal kapcsolatban – Mizsur Dániel is kitér, kérdéses, hogy „irodalomér-

⁵ SZIRÁK Péter, *A magyar irodalmi posztmodernség értelmezéséhez* = szerk. Uő., *A magyar irodalmi posztmodernség*, Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen, 2001, 49–53.

⁶ KERESZTURY Tibor, *Az öntudat rehabilitálása*, *Alföld* 2000/2, 49–50.

⁷ Vörös István, aki maga is szereplője volt ennek az átrendeződésnek, így ír erről az időszakról: „Újszerű, ironikus komolyság és kitartó, egyszerre a témára és a témán túl figyelés jelent meg a számon tartott és az azon kívül maradt költők sokaságánál. Ennek a lírai fordulatnak részese és formálója Simon Balázs a maga nagyon fontos, kilencvenes évekbeli köteteivel.” VÖRÖS István, *Mivan, ha nincs fősodor?*, *Alföld* 2021/6, 70.

⁸ HALMAI Tamás, *Enigma és konfesszió*, *Alföld* 2021/6, 74.

⁹ MÁRTON László, *Az igei állítmány*, *Élet és Irodalom*, 1997/22, 12.

¹⁰ MARGÓCSY István, *Irodalomtörténeti vízió a költészet állapotáról*, *Alföld* 2000/2, 32.

¹¹ BLUMENBERG, Hans, *A mítosz valóságfogalma és hatóereje = Hajótörés nézővel*, ford. KIRÁLY Edit, Atlantisz, Budapest, 2006, 140.

¹² SCHILLER, Friedrich, *A patetikusról = Művészet- és történelemfilozófiai írások*, ford. MESTERHÁZY Miklós – PAPP Zoltán, Atlantisz, Budapest, 2005, 129–154.

¹³ ELIADE, Mircea, *Az örök visszatérés mítosza*, ford. PÁSZTOR Péter, Helikon Kiadó, Budapest, 2023, 116.

tésünk mit tud kezdeni az első két kötet óriási műveltséganyagot sokszor eredeti nyelvű idézetekkel, allúziókkal megmozgató poétikájával, valamint az olvasói örömszerzés és megértés útjában álló effektusaival. Az antikvitas és az archaikus kultúrák nemcsak inspirációs forrásai ezeknek a köteteknek: az eredetmítoszok és mitológemák totalitásigényű, újrairó közvetítése inkább elégítik ki a klasszika-filológus érdeklődését, mint a versolvasóét.¹⁴ Bár a felvetés olvasáesztétikai-hermeneutikai korlátokként felmerülő implikációi könnyedén beláthatóak, Hegedüs Benjamin Jutas éppen ezzel polemizálva amellet érvel, hogy ez a fajta költészet szükségképpen egy elidőző, a textuális egymásbefonódásokat szétszalázó befogadói magatartást irányoz elő, mint fogalmaz: „egy a szöveg érzékiségét kiiktató poétikával van dolgunk, melynek szépsége stilisztikai kiforrottságában rejlik.”¹⁵ Egy olyan költéssel, mely ráadásul nem pusztán a megannyi utalást és fragmentumot rejtő hermetizmusa révén válik nagy erőfeszítéseket igénylően megközelíthetővé, hanem többek között azért is, mert az egyes versek részleteikben bizonyos értelemben idézhetetlenek, ugyanis – ahogy Jánossy Lajos éleslátóan megjegyzi – „ha mégis megtesszük, a kiválasztott sorokból szignál lesz, félreértett minta, a szerves egészből vett életelen preparátum.”¹⁶ Az említetteket figyelembe véve talán éppen ezek a(z) – eltérő értelmezői közösségek és másfajta irodalomszocializációs olvasói elvárásrendek számára nehezebb) hozzáférhető – Simon Balázs alig tíz évet felölelő, ám sokkalta termékenyebb lírájának olyan megkülönböztető és jellegadó sajátosságai, amelyek magyaráztul szolgálhatnak – kivételeket leszámított – „mellőzöttségére”, de amelyek viszont az olvasási szokásaink és esztétikai előfeltevéseink újraértésére és átértékelésére ösztönöz(het)nek.

Ilyen markáns vonásként tarthatjuk számon példának okáért a Simon-versek (ön)reflexív várokozás- és faggatózásjellegű poétikai alapállását, az analizáló és kommentáló beszédmodot, a leginkább angolszász költészeti tradícióból ismerhető drámai monológok műfaji mintázatának felfoko-

zott hangoltságát, a tropológiai szuggesztivitást,¹⁷ a hasonlatok retorikai kitüntettségét és ehhez kapcsolódóan a (mítoszokra is jellemző) körülírás eljárását,¹⁸ a dikciót szervező „egymondatos óriásívek erejét”,¹⁹ vagy épp a – Márton László életrajzi adalékokat is felelevenítő visszaemlékezésében említett – „nagylélegzetű versmondattal és a megnevezéssel együttjáró, váratlan drámaiság” kettősét.²⁰ A pályáíven végigvonuló poétikai-retorikai karakterisztikák mellett ugyanakkor bizonyos tematikai-motivikai, esztétikai-kompozicionális, nyelvi magatartásbeli finomhangolásokban tetten érhető elmozdulások mentén mégis szakaszolhatónak tűnik ez a következetesen alakuló életmű.²¹ A kivételesen nagy bölcséleti-klasszika-filológiai, az antik görög-latin és zsidó-keresztény kulturális hagyományok műveltséganyagát mozgató korai szakasz (*Minerva baglyát faggatom mégis*, 1992; *Nimród*, 1994; *A mi lakománk – Lectisternium*, 1996) is, melynek törekvéseit egy nem kevésbé eruditív, ám sokkalta kimerítőbb, letisztultabb és – léptékében is – takarékosabb megszólalásmód váltotta fel, mely – az életrajzi történésektől sem függetlenül – a gyász és végességtapasztalat (*Makdír*, 1997), valamint a hétköznapi életvilág dolgainak és észleleteinek (*A terep*, 1998; *Például a galamb*, 2000) érzékeny és érzéki költői transzformációját viszi színre. Posztumusz közreadott verseskötete (*Halálgondola*, 2003), valamint naplóregénye (*Parafakönyv*, 2002) és elbeszélései (*A másik mondat*, 2008) egy még megannyi alakulási irányt és lehetőség mutató, befejezetlenségében is befejezett oeuvre zárkövei.²²

50

¹⁷ ZOLTÁN Gábor, *Folyószöveg*, Alföld 2021/6, 78.

¹⁸ A hasonlat (*eikón*) és hasonlóság történeti-diszkurzív funkciójához, valamint a kölcsönzéssel, az eltéréssel, a helyettesítéssel és a kimerítő körülírással való kapcsolatahoz lásd: RICOEUR, Paul, *Az élő metafora*, ford. FÖLDES Györgyi, Osiris, Budapest, 2006, 40–47, 257–276.

¹⁹ „Ha bilincsbe zárod magad, megerősödik a kreativitás” – G. István Lászlóval Áfra János beszélget, Alföld 2023/4, 35.

²⁰ MÁRTON László, „Finom a hal”, *idézjélben*, Alföld 2021/6, 59.

²¹ Ehhez a Simon Balázs életrajzától is függetleníthetetlen szakaszoláshoz lásd: JÁNOSSY, I. m., 669–695.

²² Simon költészetének egyik hatástörténeti kapcsolódásaként említi az összegyűjtött verseit szemlélő Bedecs László a kétezres évek második felében szerveződő Telep-csoport néhány tagját (pl. Krusovszky Dénes, Simon Márton, Szabó Marcell és Nemes Z. Márió), akik felfedezték maguknak ezt a poétikát, „hiszen ők mindnyájan egy újfajta komolyságra, vagyis a játékoság ellenében a pátoszmentes, mégis tragizáló, a személyes sebekről, traumákról, megoldhatatlan problémákról beszélni tudó költői nyelv megtalálására törekedtek.” BEDECS László, *Alig egy kiló*, Alföld 2022/9, 104.

¹⁴ MIZSUR Dániel, *Utolsó esély?*, litera.hu, 2021. 07. 24. web: <https://litera.hu/magazin/kritika/utolso-esely.html> (Letöltés ideje: 2024. 01. 14.)

¹⁵ HEGEDÜS Benjamin Jutas, *Mítoszok és telepélmény*, dunszt.sk, 2021. 06. 23. web: <https://dunszt.sk/2021/08/23/mitoszok-es-telepelmény/> (Letöltés ideje: 2024. 01. 14.)

¹⁶ JÁNOSSY Lajos, *Költészet és valóság (utószó)* = SIMON, I. m., 694.

Kovács Edward
2023 decemberében
a Kortárs
klasszikusaink
sorozat részeként
tartott előadást
Simon Balázs
életéről és
írásművészetéről
a Léda-házban

Ennek a már fellépésekor is megejtően határozott költői öntudatnak és „helyzetén-kívüli hangnak”²³ a célirányosságát markirozza a debütálás is, hiszen a *Minerva baglyát faggatom mégis* (1992) már címével is utal az említett kulturálisan idegen referenciabázisra, másrészt kijelöli – és a módosító szó által nyomatékosítja – nemcsak az egyes versek, hanem kis túlzással az egész Simon-költészet hagyományhoz való viszonyulását és a hiábavalóságok ellenére is akaratos (nyelvi) magatartását. A *Prologus* nyitóciklus egyik, *Testamentum* című szövege jóllehet félreismerhetetlenül alanyi megszólalásmódról *tanúskodik*, mégis önmagát egy letűnt világ közvetítőjeként állítja elő, ezzel prefigurálva a kötet – ilyen értelemben, a szerephelyzetek felsokszorzódása által is – (el)személytelenített, az egységes lírai szubjektum saját és idegen relációjában megképződő beszédpozícióját: „Garatom sebe lett a középpont, / Beleömlik, amit kimondani nem tud – / Rég holt hangok szöknek a sebből, / Távoli népek táncát lejt a nyelvem: / Mondataik égetik egyre a torkom, / Szájam mélyére zuhantam – / Életük a belőlem fakadó / Vérfüggönyön át látom, amíg / El nem fogy a nyelvem.” (11–12.) A sérült hangképző szervekhez kötődő személyes (ki)mondás képtelenségét itt a „rég holt hangok” kérlelhetetlen szökése, tehát „mégis-artikulációja” váltja fel, egy olyan

mozgásként metaforizált nyelvvé, mely a premodern társadalmak archetipikus képzetköreihez való visszatérést mutatja fel: „Már messzi jutottam, idegen népek / Nyelvét tanulom. / Messze talán anya vár, / Idegen népek tánca a sebzett husban.” (12.) Innen nyílik meg az a páratlanul gazdag és letaglózóan nagy horderejű szövegvilág, mely különböző kulturális tradíciók mítoszait (hellenizmus, judaizmus stb.) és antik irodalmi előképet (Vergilius, Ovidius stb.) megidézve és újraírva, megannyi alakmáson (Héraklész, Arión, Orfeus, Dante, stb.), a romantikus életfilozófia (Nietzsche) és a modern dialógusbölcselet (Buber) szűrőjén keresztül igyekszik ismét megtalálni a mértékadó-kozmikus távlatokat.²⁴

51

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az első kötetnél is kiterjedtebb és elmélyültebb korszak- és korpuszismeretről ad számot Simon Balázs második műve, a rendhagyó pastiche-technikát alkalmazó és műfaját tekintve akkoriban páratlanul mondható *Nimród* (1994) című eposz, amely azon túl, hogy a hellenizmustól az – apa, Simon Róbert híres orientalista arab fordításainak hatását is mutató – ókori Kelet felé való elmozdu-

²³ KUKORELLY Endre, „és látta / Kopjára tűzve fejét, amiről / Költők mossák le a vért” = Uő, *Kedvenxc*, Pécs, Jelenkor, 1996, 129–131.

²⁴ Simon Balázs korai költészetének mitikus, főként az átváltozások szerepfelsokszorozó színrevetelként felfogott próteuszi jellegéről és weöresi párhuzamairól lásd: SZEPES Erika, *Próteusz visszatérése*, ligetmuhely.com, 1994. 11. 29. web: <https://ligetmuhely.com/liget/szepes-erika-proteusz-visszaterese/> (Letöltés ideje: 2023. 01. 15.)

Simon Balázs
kötetei és az Alföld-
emlékszám

SE

lást tette láthatóvá, leginkább abban a törekvésben jelölhető ki, „hogy a filológiai kommentárok révén egyszerre hitelesítse és megsokszorozza a költemények művészeti hatását”,²⁵ vagyis hogy egy sajátos technikával montázsolja össze Nimród heroikus alakját. Jánossy Lajos a kötet címének hagyományvonatkozásait is értelmezve eképp ír erről az epikus vállalkozásról: „Nimród, a legenda, több forrásból származtatott hős, a Teremtés könyvében Kám leszármazottja, Mikeás könyvében Asszíria királya, akinek alakja rokonságot mutat Gilgamesével, neve a Babilonban tisztelt háború és vadászat istenére, Ninurtára vagy Nimutrára utal, a megfoghatatlan, egyben a megkerülhetetlen tranzitójában lesz Nimród epusza a felejtő emlékezet, a vékonyuló hagyománytak mérföldköve. Simon Balázs műve midedt tetézi azzal, hogy Nimród a látomásaiban, mintegy a jövőbe emlékezve, Ábrahám születésének tanúságtévője, amivel nem csupán a szövegen belül, de világképében is a zsidó tradíció felé tesz életre szóló lépéseket a költő.”²⁶

Ugyanakkor az sem állítható, hogy teljes mértékben eltávolodott volna az antik görög-római (szokás)kultúra forrásvidékétől. A platóni *symposiont* és egy különleges római engesztelő szertartást idéző *A mi lakománk – Lectisternium* (1996) „mondatversei” bár bizonyos mértékig még táplálkoznak és megtartják a már több ízben emlí-

tett művelődésszerkezeti horizontot, beszédmodalitása és vallomások megszólalása mégis sokkalta inkább valamifajta szemlélődő, az „üresség arcát hordozó szórabírhatatlan” tárgyakat is kikérdező rezignáltság jellemzi, amely a(z) – életrajz ismeretében – betegségtől és végességtől mint egyre közeledő létlehetőségektől sem függetleníthető. Ahogy Vitéz György fogalmaz: „a költő tudja, hogy a lectisternium jelentése: halotti tor az ókeresztény kultúrában. Szinte minden szövege meditáció, az elviselhető fájdalom kamarazenéje, a pasztellködön keresztül észlelt közvetlen külső-belső világ tárgyait, személyeit búcsúztató trenódia.”²⁷ Ennek a „vég-felé-való-létnek” talán az egyik – higgadtsága ellenére vagy épp annak okán – legmegrázóbb megnyilatkozása a kötet záródarabja, *Az időhatár* (440.), mely már különbségtévő, a cím összetételi tagjainak inverzív felütésével és az azt követő felsorolással is rámutat a költői beszéd tárgyának *de facto* elképzelhetetlen, folyamatosan közeledő, ám soha el nem érkező összetéveszthetetlen másságára: „Nem egyszerű határidő, / Valami sokkal élesebb, nem / Jelzi például csenevész / Erdősáv, sziklák, sorompó, / Őrizet, csak eljön, mint a”. Az enjambementek és a sorvégi névelők, kötőszavak használata, valamint az alárendelő mondat szerkesztés Simon költészetének esetében nagyon is következetesnek mondható, és nemcsak a kimondás gesztusának akár megszakadással fenyegető nehézségét és igényét

²⁵ MÁRTON, I. m., 60.

²⁶ JÁNOSY, I. m., 683.

²⁷ VITÉZ György, *Simon Balázs / A mi lakománk – lectisternium*, 1997/5, 116.

jelölhetik, hanem az egyes verssorok jelentés-pluralizáló jellegét is kidomborítják. Minthogy a saját halál nem tanúsítható, így a szöveg sem nevezheti meg azt az űrt, ami körül a versbeszéd gravitál, csak sejtetheti azt, ennek eszközeül pedig a körülírás – hasonlatokkal operáló és azokat továbbfűzve kibontó – retorikáját alkalmazza: „Tolvaj éjszaka, egy fojtott / Állathang a tyúkólak közül, / Gazdátlan, idegen, amelyet / Egyszer hallani, karomhang és / Metszőfogé, ahogy kitép egy kis / Darabka húst a ház körül, és”. Amikor pedig már egy metaforikus azonosítással rögzülni látszana a jelentés, az is egy hasonló alakzatban oldódik fel: „Tátong majd az a fekete híz, mint / Egy barlang, és senki nem megy ki, / Hullámot vet, és örvénylik velünk, / Ahogy egy seb, amíg kiég, ami / Utána lesz, mintha egy fal túloldalán,” Azonban minden megfeleltetési kísérlet ellenére a végesség eredendő mássága csak egy nem identikus és nem identifikálható alteritásként, egy lényegi eltérés-ként adódhat az ember számára: „Árnyékban még, hiába ugyanaz a / Föld, egy másik országé, ahova csak / Egy elképzelhetetlen égőáldozat / Után, tisztán engednek be.”

A végesség mellett a lehetséges és lehetetlen között oszcilláló gyász nagyszabású és megrendítő színreviteleként tekinthetünk a költő *Makdír* (1997) című kötetére, melynek első ciklusa Simon Balázs életveszélyes agyműtétének viszontagságairól szól meglepő fesztelenséggel és nyelvi letisztultsággal,²⁸ míg a második ciklus az anya, Prileszky Csilla elvesztésének felfoghatatlan eseményét közvetíti hasonló hangnemben. Mint ahogy azt Rába György megjegyzi: „Ez a magas költészet telt hangja, a *megszólított* hangja, a szóra bírt kivételes alkalom, kiemelkedés mind a köznapi szürkeségből, mind a kulturális ihletkörből, nevezhetjük akár romantikus egzaltációnak, úgy, ahogy a költészetről vallott fölfogását ebben a kötetében Simon Balázs két versfüzérben is megvalósította.”²⁹ Az eképp jellemzett versbeszéd egy eklatáns példája a *Makdír a gyász* című szöveg is, mely ennek az olthatatlan, „égető, perzselő”, csillapodó majd újból előtörő lelkiállapotnak a jellemzését, a Másik pótolhatatlan hiányának, végtelen távollétének kínálja érzékletes megjelenítését: „fönn a Nap fúrója sistereg, /

Átfúrja lassan minden szervemet a / Gyász, a háztető az olvadt aszfalttal, / Le-föl járkál valaki, kaftánja szurok, / Szakálla hófehér, tudom, a gyász, ami / Vakít, ahogy a Nap, az Éj, hamu- és / Fém színű, a gyász valami erjedés, egy / Kályha tetején, olykor fellobban, / Fölragyog, hasít, aztán csöndben, / Mélyen húzódik, mint az égett bőr, / Szottyad, ráncosodik, rohad, az idő / Nélküle makdír.” (474–475.) Simon Balázs szugessztív, ám mégis következetes tropológiai építkezést mutató szóképei, valamint találó hasonlatai a gyász sajátosan ismétlődő tapasztalatával szembesítenek, a kimondhatóság és kimondhatatlanság közötti feszültség erőterében fejtik ki hatásukat, egyszersmind pedig nagy mértékű belső figyelemről tanúskodnak.

Ez a felfokozott – a kinti impulzusok hatására befelé irányuló – reflexivitás jellemzi a negyedik kötet korpuszát is, melyben a költői nyelv által a hétköznapi dolgok más fénytörésbe kerülnek, a mindennapi észleletek átlényegülnek és esetenként kozmikus távlatok nyílnak meg. *A terep* (1998) – ahogy Rácz Péter fogalmaz – „végül is ismerős, a hétköznapi dzsungel: gyerekkor, egy bolt, egy szoba, az otthon, szomszédok, kapualj, a test, hangok, évszakok. Simon Balázs nem csupaszítja le a terepet, hanem mindazt láttatni akarja olvasójával, amit maga is lát, s azt az utat is, amelyen eljut a felismert összefüggésekig.”³⁰ Ilyen összefüggések feltárulását közvetíti az – évszak toposz által az elmúlást is megidéző – *Ősz* című darab. A beszélő tekintetét „a fészker palatetejére”, a „hullámbádogra” és a rajta látható „rozsdabarna levéltakaróra”, majd az abban „sétáló macskára”, végül pedig a fa „rőt koronájára” és a távolabb látható repkényen lévő „pókhálóra” szegezi, hogy aztán erről a megfigyelési láncolat végén álló szöttestről az emlékezet belső terepén felbukkanó jelenségekre asszociáljon a véget előrevetítő természeti képig: „Eszembe jut a láthatatlan csillagtérkép / Fenn az északi félgömbön valahol, / A Pegazus, a hattyú és a Gyík / Ahogy fölém hajolnak több száz éves / Fényükkel, mint az a sárgászöld faág, / Ami már nem vet árnyékot, és / Bármire, amit valaha mondtam, / Sápadt igenjük szítal.” (563.)

Ezek a vég közelségét és a sors elkerülhetetlenségét előlegező sápadt igenek szítálnak Simon Balázs még életében utolsó megjelent kötetére, a *Például a galambra* (2000), mely az addigi lírai törekvések poétikai kiérlelődéseként, valamint

²⁸ Herczeg Ákos az első ciklus egyik kiemelten fontos versének kiváló, Simon poétikájának összetettségét felmutató elemzését adja. HERCZEG Ákos, *Simon Balázs: Az öltözőben*, 2022/11, 929–933.

²⁹ RÁBA György, *Egy korszerűtlen költészet* öngigazolása, Holmi, 1998/9, 1334.

³⁰ RÁ CZ Péter, *Szép versek*, Élet és Irodalom, 1999/43, 14.

a mitikust a világiassal, a szentet a profánnal elegyítő tematikák és megszólalásmódok hangsúlyossá válásaként értékelhetők. Az írásmű fő és szemléltetésül választott motívuma a galamb, melynek invenciózus újrírásaival, de- és remitológizációjval a költő tehermentesíti ezt a kultúr-történetileg terhelt toposzt, egyszersemind pedig kitérít annak jelentésmezéjét. A Simon Balázs által megjelenített galambok a hagyományos képzetekkel ellentétben inkább „hatalmas ürülékducokon üldögélő, lomha, lila fényű madarak, akárha elfajzott utódai a néhaiknak. Inkább a bomlás, a romlás képei, a nehézkedés foglyai.”³¹ Ennek a megmásíthatatlan tudata felőli nehézkedésnek mementója posztumusz kiadványa is, az 1997 ősze és 2000 december között keletkezett verseket tartalmazó, Murányi Yvett által sajtó alá rendezett *Halálgondola* (2003), melynek „kronologikus íve a második agyműtét időpontjától, a két *Szürke*-vers közül kezdi kirajzolni a kötet második részének válasz hullámát, ami azonban terjedel-

³¹ JÁNOSSY, I. m., 692.

mében és súlyában nem válaszív vagy lefelé hajló visszaérés, hanem végső fölívelés – a szövegek »grádicsnak lécek lerakva az égig.« A kötet jelzőfőnyei és tájékozódási pontjai a nagy halálversek”,³² melyek a rezignált számvetés delejező szólamai.

Bár bizonyosnak tetszhet, hogy egy költészet lényegi poétikai értékeit és összetéveszthetetlen nyelvi erényeit az egyes szövegekkel való értelmező-beleérző párbeszéd eseményszerű átélésében tapasztalhatjuk csak meg és ismerhetjük csak fel igazán, mégis reményeink fűzzük ahhoz, hogy az itt felvázolt, konkrét műveket csak részleteiben érintő értekezés képes volt – ha még oly hiányosan is, de – érzékeltetni Simon Balázs (újra)olvasásra érdemes lírájának néhány – olykor csak komoly archeológiai munka árán felszínre hozható – jelentőségteljes és egyedítő aspektusát. Egy olyan líráét, melynek (vissz)hangjai az örök visszatéréstől a végességig és végességtől az örök visszatérésig rezegnek tovább, *ad infinitum*.

³² G. István László, *Utolsó lakoma*, Jelenkor, 2003/12, 1221.

54

Nagyvárad kulturális közelmúltjának egyik legfontosabb epizódja volt 1971 őszén a Kortárs Színpad 71 színjátszó együttes megalakulása. Két évtizeden át egyszerre volt értékteremtő és közösségépítő, tehetségek több nemzedékének kinevelője, emlékezetes előadások teremtője. Ötven évvel a megalakulás, s harminc évvel a megszűnést követően jelent meg a Kortárs 50 című emlékkönyv Hajdu Géza, az együttes alapító és Szűcs László szerkesztésében. A műben sikerült összegyűjteni szinte minden, a Kortárs történetével összefüggő szöveget és fotót, valamennyi bemutató adatával együtt.

„Sok fiatallal próbáltam megismertetni az alkotás gyönyörűségét, a szavak hatalmát, siker élményét. Az együttjátszás örömét! A legboldogabb akkor voltam, ha láttam a fiatal lelkek kitárulkozását... Tagadhatatlan, hogy én is sokat kaptam tőlük, főleg fiatalos szellemet, rugalmasságot.”

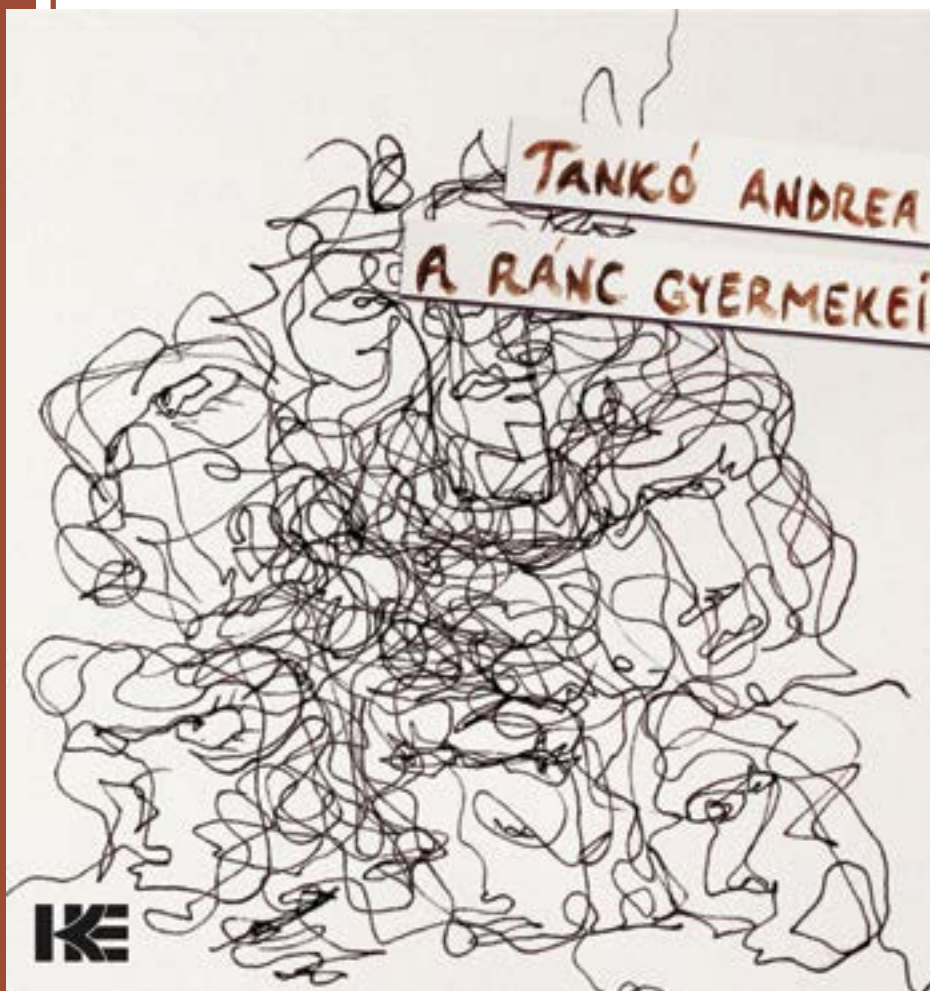
(Hajdu Géza)

A 322 oldalas, több száz fotót tartalmazó könyv megrendelhető a holnap2015@gmail.com címen.

Tankó Andrea A ránc gyermekei

Tankó Andrea nem mindennapi érzékenységgel beszél olyan, gyakran nehezen megközelíthető témákról, mint mélyszegénység, analfabetizmus vagy korai iskolaelhagyás, és az ezekből fakadó társadalmi kiszolgáltatottság és kirekesztés, a gyerekvállalás kérdése, abortusz, rasszizmus és előítéletek. Azaz a marginalizált cigány közösségek hétköznapi megpróbáltatásairól jelenünk Romániájában. A szerző szociális munkásként és önkéntesként szerzett tapasztalataira építkezik, így a szövegek még emberközelibbé és hitelesebbé válnak az olvasó számára, hiszen valós eseményeket és napjainkban is égetően aktuális problémákat taglalnak. A kötet mégsem egyszerű naplójegyzet. Tankó bravúrosan vegyít líraiságot a prózai szövegekbe, a táj- és karakterleírások alkalmával szinte megelevenedik a cigánytelephez vezető sáros utca, vályogház bejárata fölé akasztott pokróc, az üvegszilánkok és a mindig fázó, csupasz gyerekklábak, amiknek zokniban és cipőben lenne a helyük. Ebben a tájban a tél ítélet, nem évszak, és nemcsak az öregek arcát ülnek meg mély ráncok. A fehér és fekete nem egyszerű színek, hanem a legélesebb határ. Ez a kötet a nélkülözésről és az örök nincsről szól. De ahol az együttérzés és a valós segítségnyújtás található, ott sok minden szülehet. Még remény és szépirodalom is.

Hamarosan a könyvesboltokban!

A HOLNAP KÖNYVEK ÚJDONSÁGA

Sajtótörténeti kuriózumként tekinthetünk a Tandem rovatra, hiszen két folyóiratban is futott. Történt, hogy miután 2020 decemberében Bihar Megye Tanácsa a közjobb érdekében felszámolta önálló kulturális intézményként a Várad kulturális folyóiratot, a megkezdett tandemrepülés landolás helyett pár héttel később már az Újváradban folytatódott – megtörtént a levegőben az átstartolás.

Magyari Sára rovatgazda a humán tudományok számos kiválóságát nyerte meg e rendhagyó formájú közös gondolkodásra, szerte a Kárpát-medencéből, könyvünk mégis hangsúlyosan partiumi-bánsági, hiszen a szerzők többsége ebben a régióban él és dolgozik. Hasonló módon, tematikai hangsúlyok is megfigyelhetők, hiszen az előző kötetéhez, a Takázáshoz hasonlóan a szerző szívügyét jelentik a nyelvészettel, az anyanyelvhasználattal kapcsolatos témák, továbbá ezúttal sem feledkezett meg a másik, általa is megélt, s kutatott élethelyzetről: a szórványlét kihívásairól. Gondolatébresztő olvasmányokat, igényes értekezéseket, de nem tudományos szövegeket kínál ez az ötven szövegpár.